

Zinātniskie raksti

N O POLITISKĀS DOMAS
ATTĪSTĪBAS VĒSTURES
LATVIJĀ

II

Latvijas PSR Augstākās un vidējās speciālās
izglītības ministrija
Ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotā
Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitāte
Valsts un tiesību zinātņu katedra

Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitātes
zinātniskie raksti
207. sējums

NO POLITISKĀS DOMAS ATTĪSTĪBAS VĒSTURES
LATVIJĀ

II

Redakcijas kolēģija

O. Grīnbergs
I. Krestinš
V. Kainiņš

Pēteru Stučkas LVU Redakcijas un izdevniecības daļa
Rīga 1974

Zinātnisko rakstu krājums "No politiskās domas attīstības vēstures Latvijā" ir turpinājums pirmajam tāda paša nosaukuma izdevumam, kas iznāca 1971.gadā. Krājuma sastādīšana noslēdzās apstākļos, kad visa progresīvā cilvēce kopā ar padomju tautu bija tikko atzīmējusi PSRS nodibināšanas 50.gadadienu. Tādēļ lasītājs tajā atradīs arī publikācijas, kas tieši saistītas ar šo lielo laikmetisko notikumu padomju valsts varēnā izaugsmē un sabiedrības dzīvē. Krājumā ievietots apcerējums par tiesību zinātnes attīstību Padomju Latvijā, kas veltīts PSRS nodibināšanas 50.gadadienai, parādīti V.I.ļepina uzskati par sociālistisko juridisko kultūru un varas orgānu tiesisko stāvokli un to attīstība, šo uzskatu ietekme Latvijā. Lasītājs tajā atradīs arī P.Stučkas valststiesisko uzskatu izklāstu. Bez tam no marksistiski leņiniskām pozīcijām kritizēta reakcionārā konstitucionālā doma buržuāziskās Latvijas Satversmes sapulcē, kā arī sniegts sistemātisks pārskats par G.Merķeļa valststiesiskām idejām. Krājumā iztirzātas arī dažas 18.gs. antifeodālās politiskās doktrīnas Latvijā un izteiktas dažas piezīmes par kādreizējās Kurzemes hercogistes noslēgto starptautisko līgumu politiskām idejām, beidzot - raksturots šķiru cīņas atspoguļojums dažos senajos tiesību avotos Latvijā un Igaunijā.

Turpinot šāda veida rakstu krājumu izdošanu, LVU Valsts un tiesību zinātņu katedra, kuras plašajā kompetencē ietilpst arī politisko doktrīnu kurss, cer arī nākotnē publicēt pētījumus par politiskās domas attīstību Latvijā.

Сборник научных трудов "Из истории развития политической мысли в Латвии" является продолжением издания, вышедшего в свет в 1971 году.

© Pēteris Stučka LVU Redakcijas un izdevniecības daļa, 1974

№ 1-10-1-069u 308-74
M 812(11)-74

I. Krastiņš,
doc., jur. zin. kand.

21

V. I. LEŅINA UZSKATI PAR JURIDISKO KULTŪRU UN TO ATTĪSTĪBA

Padomju valstī liela uzmanība veltīta socialistiskai juridiskai kultūrai un tās tālākai attīstībai, it īpaši valsts aparāta darbā. Juridiskās kultūras problēma nav jauna. Padomju varas rītausmā pie tās daudz strādājis V. I. Leņins. Socialistiskās juridiskās kultūras svarīgāko jautājumu risinājumi atspoguļojas V. I. Leņina darbos, Komunistiskās partijas dokumentos, padomju valsts aparāta praktiskajā darbā, kā arī daudzos normatīvajos aktos. V. I. Leņins juridisko kultūru cieši saistīja ar prasmi pārvaldīt valsti, nodrošināt socialistisko likumību un tiesisko kārtību, ar valsts iestāžu darba organizācijas pamatu zināšanu, organizētību, disciplinētību, pienākumu izpildi.¹ No katra valsts aparāta darbinieka V. I. Leņins prasīja augstu darba kultūru un lielu atbildības sajūtu uzticēto pienākumu izpildīšanā. Sevišķu uzmanību viņš veltīja iestāžu darba racionalizācijas un organizācijas jautājumiem, vienveidīgai darbvedības sistēmai, darba ētikai, dienesta dokumentu noformēšanai, saņēmēju un sēžu organizēšanai, pilsoņu sūdzību un iesniegumu izskatīšanai, pilsoņu pieņemšanai u.c.² Šajos jautājumos izteiktie V. I. Leņina uzskati un norādījumi tieši attiecas uz socialistisko juridisko kultūru un veido tās pamatus. Padomju varas gados juridiskā kultūra ir ļoti attīstījusies, jo audzis visas sabiedrības kultūras līmenis. Tomēr juridiskās kultūras problēmas ir aktuālas arī mūsu dienās - ko-

¹ Sk. Leņins V. I. Raksti, 28. sēj., 316., 317. lpp.; 33. sēj., 320., 430., 434., 435., 438. lpp.

² Sk. Leņins V. I. Raksti, 28. sēj., 317. lpp.; 32. sēj., 391. lpp.; 33. sēj., 430., 437., 438., 443., 484. lpp.; 35. sēj. 485., 486. lpp. u.c.

munisma celtniecības laikmetā. PSKP XXIV kongress uzsvēra, ka svarīgs uzdevums ir sasniegt lielāku precizitāti un saskaņotību un augstāku kultūru valsts aparāta un visu pārvaldes orgānu darbā. Jācenšas panākt, lai visi pilsoņi un amatpersonas stingri ievērotu likumus.¹ Lai nostiprinātu sociālistisko likumību un tiesisko kārtību valstī, jāsekmē sociālistiskās juridiskās kultūras izaugsme, jāpastiprinā darbaļaužu tiesiskā audzināšana. "Lai pārietu uz komunismu", norādīja L. Brežņevs PSKP XXIV kongresā, "jāsasniedz ne vien augstāks ekonomikas, bet arī visas sabiedrības kultūras līmenis".² Tādēļ arī mūsu dienas aug sociālistiskās juridiskās kultūras problēmu aktualitāte un palielinās tās nozīme sabiedrības dzīvē.

Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija izdarīja radikālu apvērsumu visās sabiedrības dzīves nozarēs, t.sk. arī kultūras jomā. Nodibinot proletariāta diktatūru, tauta savā īpašumā saņēma visas kultūras iestādes. Sociālistiskā revolūcija nodrošināja tautas masām ceļu uz izglītību, zinātni un mākslu. Sociālisms pavēra darbaļaužu masām plašu pieeju garīgajām vērtībām un padarīja tās par tiešām kultūras mērķiem.³ Tauta ir ne vien spēks, kas rada visas materiālās vērtības, bet arī vienīgais garīgo vērtību avots. Sociālisma uzdevums ir padarīt visus darbaļaudis par kulturāliem cilvēkiem. No iedzīvotāju kultūras līmeņa ļoti lielā mērā ir atkarīgs ražošanas spēku kāpinājums, tehnikas progress un ražošanas organizācija, darbaļaužu sabiedriskās aktivitātes palielināšanās, pašpārvaldes demokrātisko pamatu attīstība, sadzīves komunistiska pārkārtošana.⁴

Marxisms-lenīnisms māca, ka kultūras raksturs ir atkarīgs no attiecīgās sabiedrības ražošanas veida. Katrai

¹ Sk. PSKP XXIV kongresa materiāli. R., "Liesma", 1971., 230.lpp.

² Turpat, 96.lpp.

³ Turpat, 101.lpp.

⁴ Sk. PSKP Programma. R., LVI, 1961., 115.lpp.

sabiedriski ekonomiskai formācijai ir savas kultūras īpatnības, kas izriet no materiālās ražošanas veida un no sabiedrisko attiecību rakstura. Kultūras saturs mainās līdz ar sabiedrības attīstību. Antagonisko šķiru sabiedrībā kultūrai ir šķirisks raksturs. V. I. Leņins vienmēr uzsvēra, ka cilvēku garīgai dzīvei ir sociāls, šķirisks raksturs. Marksisma-leņinisma klasiķi dažādu sabiedriskās apziņas formu vērtēšanā vienmēr vadījās no strādnieku šķiras pamatinteresēm, kuras saskan ar sabiedrības attīstības progresīvajām tendencēm. Tas nenozīmē, ka marksisma-leņinisma klasiķi būtu pāduši uzskatu, proti, ka tikai cilvēki, kas pieder strādnieku šķirai, spētu pareizi uztvert un novērtēt pasauli un tās parādības. Kā K. Marks, F. Engels, tā arī V. I. Leņins bija cēlušies no neproletāriskās vides, bet nostājās strādnieku šķiras pusē un vadīja viņu cīņu, kļuva par revolūcionārā proletariāta vadotiem. Viņi spēja dziļāk kā jebkurš cits vēsturē izpētīt sabiedriskās esamības un domāšanas attīstības likumus, pareizi izziņāt pasaules attīstības ceļus.

Mūsu dienās no jauna paceļas jautājums – vai pašreizējos apstākļos marksisma-leņinisma mācības šķiriskā pieeja kultūras, ideoloģijas u.c. sabiedriskās apziņas formu vērtēšanā ir saglabājusi savu aktualitāti? Ir daudzi buržuāziskie un reformistiskie ideologi un politiķi, kuri izvirza teoriju, ka kultūras, filozofijas u.c. apziņas formu vērtēšanā nav jāpieiet šķiriski.¹ Viņi norāda, ka tie laiki, kad šķiriskas intereses un šķiriska ideoloģija noteica sabiedrības garīgo dzīvi, ir aizgājuši. Tagad pirmajā plānā esot jāizvirza sabiedrības tehniskais progress, dabas zinātņu attīstība, tehniskās inteligences izsugsme u.c., bet tas viss it kā vienādi notiekot kā sociālismā, tā arī kapitalismā. Šīs teorijas pārstāvji norāda, ka cilvēkiem nav vajadzīgi dažādi, naidīgi pasaules uzskati un dažādas šķiriska rakstura kultūras. Viņi apgalvo, ka pasaulē vērojama buržuāziskās un sociālistiskās

¹Sk. Материалы Всесоюзного Симпозиума "Ленинизм и развитие социалистической культуры". Москва-Ташкент, 1971, с. 9-16.

kultūras konverģence, notiekot visu cilvēku garīgās dzīves "integrācija", neatkarīgi no sociālām sistēmām. Diemžēl šādus nepareizus uzskatus pauduši arī daži socialistisko valstu kultūras darbinieki un sociologi (ģēnu filozofi Svitaks, Kosiks u.c., kā arī atsevišķi dienvidslāvu mākslas un kultūras darbinieki)¹. V.I. Ļeņina un viņa mācības sekotāju izvirsītais garīgās kultūras šķiriskais princips saglabā savu svarīgo nozīmi arī pārejas periodā no kapitalisma uz sociālismu un arī pašreiz - komunisma celtniecībā. Mūsdienu pasaulē notiek nikna cīņa starp divām ideoloģijām - komunistisko un buržuāzisko², tāpēc mierīga līdzaspastāvēšana ideoloģijā nevar būt un minētās sabiedriskās parādības jāvērtē no šķiriskām pozīcijām.

Antagonistiskās sabiedrības kultūrā jāatspoguļojas ekspluatatoru šķiras valdošā kultūra no ekspluatēto apspiesto šķiru kultūras. Katras buržuāziskas sabiedrības nacionālajā kultūrā ir divas nacionālas kultūras. Šajā sakarībā V.I. Ļeņins norāda, ka "ir, kaut vai neattīstīti, demokrātiskās un socialistiskās kultūras elementi, jo katrā nācijā ir strādājošā un ekspluatējamā masa, kuras dzīves apstākļi nenovēršami rada demokrātisku un socialistisku ideoloģiju. Bet katrā nācijā ir arī buržuāziskā kultūra - turklāt ne tikai "elementu" veidā, bet valdošās kultūras veidā."³ Garīgās kultūras šķiriskais raksturs visspilgtāk izpaužas to šķiru pasaules uzskatā, kuras rada attiecīgo kultūru.

Visu kultūras vērtību galvenās radītājas ir darbaļaužu masas, taču ekspluatatoriskā sabiedrībā tām kultūras vērtības nav pieejamas. Buržuāziskajā sabiedrībā kapitālisti kultūras sasniegumus izmanto savās interesēs, darbaļaužu ekspluatēšanai un apspiešanai, to audzināšanai buržuāziskā individuālisma, privātipašnieciskās ideoloģijas un nacionālisma garā, lai saglabātu savu politisko varu.

Sociālistiskā kultūra veidojas pavisam jaunos apstāk-

¹ Материалы Всесоюзного Симпозиума. "Ленинизм и развитие социалистической культуры". Москва-Ташкент, 1971, с.9-16.

² Sk. PSKP Programma. LVI, 1961, 46.lpp.

³ Ļeņins V.I. Raksti, 20.sēj., 8.lpp.

ļos, kur nepastāv antagoniskas šķiras un ekspluatācija. Darba ļaudis rada savu, sociālistisko kultūru, kuras uzdevums ir audzināt masas sociālisma, kolektīvisma un proletariska internacionālisma garā. Saistīts attiecās arī uz juridisko kultūru kā sociālistiskās sabiedrības kultūras sastāvdaļu.

Kas ir sabiedrības kultūra? Vispirms jānorāda, ka kultūra ir daudzpusīga sabiedrisks paraģiba. Burģuāzisko zinātnieku pētījumos atrodamī dažādi, bieži vien pretrunīgi uzskati par sabiedrības kultūru.¹ Visi tie ir pamatoti uz ideālistiskā pasaules uzskata, bieži vien kultūras būtību izskaidrojot ar indivīda garīgo pasauli un tās izpausmes formām, noliedzot tās saikāribu ar sabiedrības materiālo dzīvi. Turpretī V. I. Ļeņins sociālisma celtniecībā vienmēr pasvītrotis garīgās kultūras saietību ar tās materiālo pamatu. Uzsverot, cik sareģita ir sociālistiskās kultūras celtniecība Padomju valsts apstākļos, V. I. Ļeņins norāda uz tīri kulturālā rakstura grūtībām (Krievijas ledzīvotāju analfabētismu), kā arī uz materiālā rakstura grūtībām (kultūras līmenim vajadzīga noteikta materiālā bāze).² Tas nozīmē, ka katras sabiedriski ekonomiskās formācijas kultūrā jāatšķir materiālā un garīgā kultūra. Materiālajā kultūrā izpaužas sabiedrības ražošanas spēku līmenis un raksturs, materiālās ražošanas attīstības līmenis. Šajā nozīmē var runāt par ražošanas kultūru, darba kultūru, ražotāju kultūrtehnisko līmeni, par ražošanas pieredzi, darba iemaģām u.c. Garīgās kultūras saturā ietilpst zināšanu attīstības līmenis, to izplatība sabiedrībā, izglītības attīstības, zinātnes, mākslas u.c. nozaru attīstības līmenis.

Ar kultūru vārda plašākā nozīmē saprot materiālo un garīgo vērtību kopumu, ko cilvēce radījusi savas sabiedriski vēsturiskās prakses procesā.³ Visbieģāk jēdziens kultūra tiek lietots šā vārda šaurākā nozīmē, garīgās kultūras

¹ Sk. Беллер Э., Косолапов С. Что такое культура? М., 1964, с. 4.

² Sk. Ленин В. И. Полн. собр. соч., т. 54, с. 376, 377.

³ Sk. Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. II sēj. R., "Zinātne", 1969, 184. lpp.

nozīmē (sasniegumi zinātnē, izglītībā, mākslā un citās sabiedrības garīgās dzīves jomās).

Sociālistiskā juridiskā kultūra ir sociālistiskās kultūras svarīga sastāvdaļa, kura ir cieši saistīta ar visas sabiedrības kultūras izaugsmi. Tā balstās uz sociālistiskās sabiedrības kultūru vispār, kā arī uz sasniegumiem tiesību jomā. Juridiskās kultūras galvenais pamats ir sociālistiskie iekarojumi materiālo labumu ražošanas un darbaļaužu garīgās izaugsmes sfērās.

Padomju juridiskajā literatūrā izveidojies uzskats, ka juridiskā kultūra aptver tikai tās parādības, kuras visumā saistītas ar tiesību normu piemērošanu, subjektīvo tiesību un juridisko pienākumu īstenošanu un izpildīšanu. Tādēļ arī pieņemts runāt par tiesu, prokuratūras, pārvaldes u.c. orgānu darba juridisko kultūru. Tā, E. Lukaševa norāda, ka juridisko kultūru veido cilvēku attieksme pret tiesībām, tiesību normu zināšana un izprašana, kā arī tiesību priekšrakstu izpildīšanas nepieciešamības prasība.¹ Analogisks viedoklis ir S. Aleksejevam, kurš uzskata, ka juridiskā kultūra sastāv no diviem elementiem: a) no intelektuālā momenta, kas raksturo cilvēka tiesību izpratni; b) no sociālistiskās likumības ievērošanas.² Tas nozīmē, ka ne tikai jāzina un jāizprot sociālistiskās tiesības, bet arī jāciens to prasības un obligāti jāievēro tiesību normas. V. Novoselovs secina, ka juridiskā kultūra izpaužas tiesiskās informācijas racionālā nostādnē, tiesību normu un speciālās terminoloģijas ievērošanā, tiesību priekšrakstu cienīšanā.³ Turpretī O. Krasavčikovs norāda, ka augstāk minēto autoru uzskati par sociālistisko juridisko kultūru ir diezgan vienpusīgi⁴, jo: a) juridisko kultūru nevarot uzskatīt kā tikai cilvēku subjektīvu attieksmi pret tiesībām un to prasību ievērošanu un izpildīšanu; b) juridiskā kultūra ir sociāli subjektīva parādība tikai pēc savas dabas, bet tas nenoliedz tās

¹ Sk. "Советское государство и право". 1962, №7, с. 41.

² Sk. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М., "Юридическая литература", 1966, с. 176.

³ Sk. "Советское государство и право", 1972, №3, с. 89.

⁴ Sk. "Советское государство и право", 1968, №6, с. 16.

sociāli objektīvo esamību; e) juridiskās kultūras būtība nav reducējama uz "intelektuālo" un "informatīvo" elementu tāpēc, ka šī kategorija aptver ne tikai attiecināmi pret tiesībām, bet vispirms pašas tiesības, kas līdzās citām sociālām parādībām, ir viens no juridiskās kultūras sasniegumiem. Svarīgi ir arī tas, ka sabiedrības kultūras jēdziens nav iedomājams bez tāda elementa kā zinātne, tiesību normu propagandas, darbaļaužu tiesiskās audzināšanas utt.

Analizējot sociālistisko juridisko kultūru, O. Krasavčikovs vadās no tā, ka par izejas punktu ņem attiecīgās sociālās parādības saturs analīzi. Ja no šāda viedokļa aplūko juridisko kultūru, tad to var raksturot kā sociālistiskās sabiedrības idejiski tiesisko stāvokli attiecīgajā tās vēsturiskā attīstības posmā.¹ O. Krasavčikovs secina, ka sabiedrības juridisko kultūru var definēt kā sabiedrības idejiski tiesisku stāvokli noteiktā vēsturiskā attīstības posmā, kurā izpaužas un kas raksturo tiesisko uzskatu attīstības pakāpi, darbaļaužu tiesību plašumu un garantētību, āpēkā esošās likumdošanas pilnīgumu, likumības ieviešanu valsts orgānu tiesību jaunrades darbā un tiesību normu piemērošanā, tiesību aizsargāšanas efektivitāti, tiesiskās kārtības stabilitāti, juridiskās izglītības un audzināšanas stāvokli.² Protams, ka arī O. Krasavčikova juridiskās kultūras jēdziens traktējums nav pati pilnība. Tajā nav atspoguļoti tādi elementi, no kā juridiskā kultūra ir daudzējādi atšķirīga, piemēram: sociālistisko tiesību normas, juridiskā zinātne, tiesību propaganda, juridiskā tehnika, valsts darbinieku ētika u.c. elementi, kuru sekmīga attīstība veicina juridiskās kultūras izaugsmi.

Mūsaprāt, par sociālistisko juridisko kultūru uzskatāms sabiedrības idejiski tiesiskais stāvoklis noteiktā vēsturiskā attīstības posmā, kas atspoguļo sociālistisko tiesību, to normu un tiesiskās apziņas attīstības līmeni, darbaļaužu tiesību un brīvību plašumu un realitāti, spēkā

¹ Sk. "Советское государство и право". 1968, №6, с.17-18.

² Turpat, 19.-20.lpp.

esošās likumdošanas pilnīgumu un efektivitāti, sociālistiskās likumības ievērošanu valsts orgānu tiesību jaunradē un to piemērošanā, tiesiskās kārtības stabilitāti, juridiskās zinātnes, tiesību propagandas, juridiskās izglītības un tiesiskās audzināšanas līmeni, valsts darbinieku ētikas prasību ievērošanu.

Sociālistiskai juridiskai kultūrai piemīt virkne iezīmju, kuras raksturīgas padomju sabiedrības kultūrai visumā. Svarīgākās no tām ir:

1/ Komunistiskais idejiskums. Sociālistiskā juridiskā kultūra sekmē komunistisko ideālu īstenošanu. Tā balstās uz marksisma-ļepinisma mācību un attīstību līdz ar to. Marksisma-ļepinisma teorijas liels aktīvais spēks izskaidrojams ar to, ka šī mācība pareizi izsaka sociālistiskās sabiedrības materiālās un kultūras dzīves vajadzības, ka tā ir strādnieku šķiras, desmitiem un simtiem miljonu cilvēku revolūcionārās cīņas karogs. Marksisms-ļepinisms dod precīzu īstienības atspoguļojumu un precīzas zināšanas par sabiedrības attīstības, sociālistiskās revolūcijas un komunisma celtniecības likumiem. Tāpēc tās aktīvā, pārveidojošā loma sabiedrības attīstībā ir daudz lielāka, nekā visām idejām un teorijām iepriekšējā sabiedrības vēsturē. Tā kā sociālistiskā juridiskā kultūra balstās uz marksisma-ļepinisma mācības un ir ļoti cieši saistīta viena ar otru, tai ir liela loma komunisma celtniecībā: tās materiāli tehniskās bāzes radīšanā un jaunā cilvēka audzināšanā. PSKP pasvitro, ka "dižo darbu-komunisma celtniecību - nav iespējams virzīt uz priekšu bez paša cilvēka vispusīgas attīstības. Bez augsta cilvēku kultūras, izglītības un sabiedriskā apzinīguma līmeņa, bez cilvēku liela iekšējā brieduma, komunisms nav iespējams, tāpat kā tas nav iespējams arī bez attiecīgas materiāli tehniskās bāzes."¹

2/ Demokrātisms. Tas caurstrāvo sociālistisko juridisko kultūru un savu izpausmi atrod padomju tiesību normās, institūtos un to piemērošanā. Demokrātisms ir sociā-

¹ PSKP XXIV kongresa materiāli. R., "Liesma", 1971, 94.lpp.

listiskās sabiedrības attīstības likumskarība. Sociālistmā visa dzīve veidojas uz plašas demokrātijas pamatiem.¹ Plašs demokrātisms raksturīgs sociālistiskai juridiskai kultūrai tāpēc, ka sociālistiskās tiesības izsaka visas tautas gribu un intereses, nostiprina un garantē darbaļaudīm plašas tiesības un brīvības. Sociālistiskais demokrātisms izpaužas arī tiesību normu piemērošanas metodēs: pārliecināšanā un piespiešanā. Sociālistiskā valsts ietekmē un virza pilsoņu rīcību un uzvedību vispirms ar pārliecināšanu, izskaidrošanu un audzināšanu. Valsts savā darbā pielieto arī piespiešanu, kura vērsta pret tiesību normu pārkāpējiem - sabiedrības nelielu daļu. Piespiešana sociālistiskajā valstī notiek sabiedrības lielākā vairākuma interesēs, tāpēc tai ir demokrātisks raksturs. Tiesību normu neievērošana un pārkāpšana saistīta ar atsevišķu pilsoņu nepietiekamu apzinīgumu. Tādēļ piespiešanai sociālistiskā sabiedrībā ir uzdevums ne tikai sodīt, bet arī pāraudzināt un labot pieļautās kļūdas. Latvijas PSR KK 20. pants nosaka, ka sodu piemēro, ne vien lai sodītu par izdarīto noziegumu, bet soda mērķis ir arī labot notiesātos un tos pāraudzināt, lai tie godīgi izturētos pret darbu, precīzi izpildītu likumus, cienītu sociālistiskās sadzīves normas. Soda mērķis ir arī panākt, lai tiklab notiesātie, kā arī citas personas nedarītu jaunus noziegumus. Tādējādi pats likums plaši nosaka soda audzinošo nozīmi. Juridiskās kultūras demokrātiskais raksturs izpaužas arī tajā apstākļi, ka tiesību normu jaunradē un īstenošanā piedalās plašas tautas masas (likumprojektu apspriešanā, dzīvokļu piešķiršanā, sabiedriskās kārtības sargāšanā utt.).

3/ Humānisms. Tas atspoguļojas sociālistiskajās tiesībās un to realizēšanas procesī. Sociālistiskā juridiskā kultūra ir humāna, jo sociālistiskās tiesības prasa atbrīvot cilvēci no nevienlīdzības, kara briesmām, ekspluatācijas un apspiešanas. Sociālistiskās tiesības ar visiem līdzekļiem aizsargā cilvēka dzīvību, veselību, godu un cieņu. Soda mērķis nav sagādāt fiziskas ciešanas

¹ Sk. PSKP Programma. LVI, 1961, 14. lpp.

vai pazemot cilvēka cieņu. Pat piespiešanas līdzekļi ir domāti cilvēka audzināšanai. Soda sociālistiskajā valstī nav atreibība par izdarīto noziegumu, bet galvenokārt audzināšanas līdzeklis. Nāves sods PSRS ir izņēmuma soda veids. Līdz tā pilnīgai atcelšanai nāves sods pašlaik atļauts piemērot par smagiem valsts noziegumiem gadījumos, kuri stingri noteikti likumos (Latvijas PSR KK 22.p.). Sociālistiskās valsts krimināllikumi paredz, ja sodītais labojies ieslodzījuma vietās, priekšzīmīgi uzvedies un godīgi attiecies pret darbu, tiesa to var pirms termiņa nosacīti atbrīvot no soda vai aizstāt soda neizciesto daļu ar vieglāku sodu (Latv. PSR KK 50.p.). Tāpat var personu atbrīvot no kriminālatbildības un soda, nododot lietu izskatīšanai biedru tiesā, ja izdarīti mazsvarīgi pārkāpumi (Latv. PSR KK 48.p.). Ja personas izdarītajām noziedzīgām darbībām nav liela sabiedriska bīstamība un šīm darbībām nav bijušas smagas sekas, tad tiesa šo personu var nodot pret sabiedrisku galvojumu pāraudzināšanai sabiedriskai organizācijai vai darbaļaužu kolektīvam, kas tādu lūgumu ierosinājuši. Izraugot sodu personām, tiesa ņem vērā kā izdarītā nozieguma sabiedrisko bīstamību, tā arī nozieguma izdarītāja personību, vecumu, psihisko stāvokli tā izdarīšanas momentā u.c. Nosakot atbildību par kaitējuma nodarīšanu otrai personai vai mantai, tiesa ievēro pusu materiālo stāvokli. Padomju krimināllikumi paredz arī nosacītu notiesāšanu. Visi šie principi un tiesību normas ietekmē sociālistisko juridisko kultūru un veido tās humāno iezīmi.

4/ Internacionālais raksturs. Juridiskā kultūra ir nacionāla pēc savas formas un sociālistiska pēc saturā. Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija atklāja jaunu ēru nacionālo attiecību laukā. Tā realizēja leņiniskās politikas principus nacionālajā jautājumā: a) visu Krievijas tautu vienlīdzību un suverenitāti, b) nāciju tiesības un pašnoteikšanos līdz pat tiesībām atdalīties un izveidot patstāvīgu valsti, c) visu un visādu nacionālu un nacionāli reliģisku privilēģiju un ierobežojumu atcelšanu,

d) mazākumtautību un etnogrāfisko grupu brīvu attīstību. Oktobra revolūcija iznīcināja nacionālo jūgu un lika stingru pamatu tautu brīvprātīgai apvienībai vienotā sociālistiskā valstī.¹

Sociāliems ir radījis tautu draudzību un brālīgu sadarbību. Tautu draudzība ir viens no vissverīgākajiem komunistiskās partijas ļēpniskās nacionālās politikas iekarojumiem, viens no vislielākajiem sociālistisma sasniegumiem. Šī draudzība ir nostiprinājusies, likvidējot ekspluatatoru šķiras, likvidējot iespēju cilvēkam ekspluatēt cilvēku. Padomju Savienības tautu draudzība ir nostiprinājusies, realizējot tautu savstarpējo palīdzību visās saimnieciskās un kultūras dzīves nozarēs. Tā veicina tautu sociālistiskās kultūras (arī juridiskās kultūras) uzplaukumu.

Padomju vara nosaka valodu līdztiesību visās dzīves nozarēs. Tiesvedība Latvijas PSR notiek latviešu valodā vai attiecīgā rajona (pilsētas) iedzīvotāju vairākuma valodā (Latv. PSR CPK 9.p.). PSRS likumus publicē visās savienoto republiku valodās. Katrai savienotai republikai ir paredzēta sava likumdošana (Latv. PSR Konstitūcijas 19.p. "c"): Konstitūcija, kodeksi, likumi, kas izriet no PSRS likumdošanas, bet tajos ir virkne īpatnēju normu, kas atspoguļo vietējos apstākļus. Padomju tiesības ir daudznacionālas pēc savas formas, bet vienotas pēc savas šķiriskās būtības, mērķiem un uzdevumiem. Tās izsaka visas tautas gribu un intereses, kā arī savienoto republiku tautu specifiskās vajadzības. Jurisdikciju tieslietās veic vienīgi tiesa, ievērojot principu, ka visi pilsoņi PSRS ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā, neatkarīgi no viņu sociālā, mantiskā un dienesta stāvokļa, nacionālās un rases piederības vai ticības. Katras nācijas pārstāvim ir tiesības piedalīties savu valsts orgānu dibināšanā un to darbā, izveidot savus, pēc formas nacionālus, valsts orgānus. Ļēpniskās nacionālās politikas sekmīga

¹ Sk. PSKP CK lēmums "Par gatavošanos PSRS nodibināšanas 50.gadadienai." - "Cīņa", 1972.g. 22.februārī.

Istenošana pozitīvi ietekmē sociālistiskās juridiskās kultūras raksturu un tās tālākoveidošanos.

5/ Pāotecība. Kā jebkura kultūra, tā arī sociālistiskā juridiskā kultūra nevar rēsties tukšā vietā. Šajā sakarībā V.I. Ļeņins norādīja, ka "marksisms nepavisam neatmeta buržuāziskā laikmeta vērtīgākos iekarojumus, bet, gluži otrādi, apguva un pārstrādāja visu, kas bija vērtīgs vairāk nekā divtūkstoš gadu ilgajā cilvēces domas un kultūras attīstībā".¹ Sociālistiskā juridiskā kultūra nav buržuāziskās juridiskās kultūras demokrātisko ideju turpinājums, kaut gan tā kritiski pārņēmusi visu to labāko, kas bija vecajā kultūrā. "Proletāriskai kultūrai", uzsvēra V.I. Ļeņins, "jābūt to zināšanu krājumu likumsakarīgai attīstībai, kurus cilvēce izstrādājusi kapitālistiskās sabiedrības, muižnieku sabiedrības, ierēdņu sabiedrības jūgā".² Sociālistiskā juridiskā kultūra ir jauna kultūra, kas vispirms atšķiras ar savu šķirisko raksturu - tā kalpo plašām darbaļaužu masām. Buržuāziskā juridiskā kultūra izauga no tās kultūras, kas bija veidojusies feodālās sabiedrības klēpī. Tas bija iespējams, jo visas šīs kultūras pēc sava šķiriskā rakstura bija ļoti radniecīgas. Sociālistiskā revolūcija nesastapa gatavā veidā sociālistisko juridisko kultūru. Līdz Oktobra sociālistiskai revolūcijai Krievijā nebija sociālistisko tiesību - svarīgākās juridiskās kultūras sastāvdaļas. Pirms sociālistiskās revolūcijas uzvaras 1917.gadā pastāvēja tikai daži sociālistiskās juridiskās kultūras elementi: marksistiski tiesiskās idejas, proletariāta tiesiskā apziņa, Komunistiskās partijas tiesiskās prasības u.c. Sociālistiskā revolūcija likvidēja buržuāziskās tiesības un radīja jaunas - sociālistiskās tiesības, un šādā sakarībā arī radās un tālāk veidojās sociālistiskā juridiskā kultūra.

6/ Partejistiskuma princips. Tas ir sociālistiskās un buržuāziskās ideoloģijas savstarpējās cīņas princips dažādās garīgās dzīves sfērās. Šim principam sevišķa no-

¹ Ļeņins V.I. Raksti, 31.sēj., 275.lpp.

² Ļeņins V.I. Raksti, 31.sēj., 248.lpp.

zīme ir mūsu dienās, kad starp sociālismu un kapitālismu notiek sīva ideoloģiska oīpa. "Mums", rakstīja V.I. Ļeņins, "nenogurstoši jācinās pret ikkatru buržuāzisku ideoloģiju, vienalga, kādos modernos un spožos tērpos tā greznotos".¹ PSRS un citu sociālistisko valstu zinātnes, mākslas, literatūras un visa garīgās kultūras attīstība pierādījusi, ka partejiskuma princips, ko izvirzīja V.I. Ļeņins, attiecas ne tikai uz partijas literatūru, bet savu dzīvotspēju un nepieciešamību pierādījis arī attiecībā uz visu publicistiku, uz kultūru visumā.² Labējie revizionisti noliedz kultūras šķirisko raksturu, sociālistisko pasaules uzskatu aizstāj ar buržuāzisko, atsakās no sociālistiskās ideoloģijas mākslā un sabiedriskajās zinātnēs, noliedz partijas vadošo lomu sabiedrības kultūras dzīvē. Viņi sabiedriskās zinātnes, mākslu u.c., kas sekmīgi attīstās Komunistiskās partijas vadībā, nosauc par "dogmām" un propagandē "neierobežotās brīvības" teoriju, noliedz partejiskumu filozofijā, oīnās pret sociālistiskā realisma principu literatūrā, mākslā u.c.

Ļeņinskais partejiskuma princips kultūrā nozīmē pareizi, īsti un vispusīgi saprast katru vēsturiska notikuma un parādības jēgu, tendences un tā attīstības gala rezultātu. Šis princips prasa nesamierināmu oīpu pret buržuāzisko ideoloģiju un līdz ar to ierosina ņemt un kritiski pārstrādāt visu to vērtīgo, kas pašreiz tiek radīts ārvalstu zinātnē un kultūrā. Sociālistiskās kultūras internacionāls pienākums ir dziļi un vispusīgi atmest buržuāziskās kultūras antihumāno dabu un reakcionārās izpaušmes formas. Sacīts pilnīgi attiecas arī uz sociālistisko juridisko kultūru. Tās partejiskums marksistiski Ļeņinskā izpratnē nozīmē juridiskās kultūras šķiriskā rakstura atzīšanu. Šo domu labi pasvītrojis V.I. Ļeņins, norādot, ka literatūrai, mākslai u.c. jākļūst par kopējās proletariskās lietas daļu, jākļūst partejiskai, jāpakļaujas kontrolei.³

¹ Ļeņins V.I. Raksti, 5.sēj., 306.lpp.

² Ļeņins V.I. Raksti, 10.sēj., 28.lpp.

³ Sk. Ļeņins V.I. Raksti, 10.sēj., 27., 28.lpp.

V. Millers,
prof., jur. zin. dokt.

F. Melkšis,
doc., jur. zin. kand.

32
VALSTS UN TIESĪBU JAUTĀJUMI
GARLĪBA MERKĒĻA DARBOS

Garlībs Merķelis ar savu drosmīgo, pašsāziedzīgo cīņu pret dzimtbūšanu, par Baltijas tautu atbrīvošanu no vācu iekarotāju jūga iepem paliekošu vietu latviešu tautas vēsturē. Tasu vēl daudz kas darāms, lai vispusīgi izpētītu un zinātniski pareizi novērtētu viņa darbības vēsturisko nozīmi. Sevišķi tas sakāms par Merķeļa darbības idejiski teorētiskajiem pamatiem, par viņa sabiedriski politiskajiem uzskatiem, kuru vidū redzamu vietu iepem valsts un tiesiskie jautājumi.

Savus uzskatus par valsti un tiesībām Merķelis nav izstrādājis kā atsevišķu viengabalainu doktrīnu. Tie ir izklāstīti daudzos viņa darbos.¹

Valsts un tiesību problēmu risināšanu G. Merķelis ir pakļāvis galvenajam sev sprāstajam mērķim - cīņai par dzimtbūšanas likvidēšanu un Baltijas tautu atbrīvošanu no vācu muļniecības jūga. Savās atmiņās G. Merķelis raksta, ka viņš gribējis būt par apsūdzētāju nevis atsevišķu personu necilvēcīgām ļaunprātībām, bet gan "visai attiecību sistēmai, kas pieļauj šausmīgo netaisnību un divu tautu vispārē-

¹ Sk. Merķelis G. Latvieši, sevišķi Vidzemē filozofiskā gadsmēģa beigās. - Grām.: Izlase R., "Liesma", 1969.; Merķelis G. Vidzemes senatne. Cēsis, 1906.; Merķelis G. Brīve latvieši un igauņi. Pēterburgā, 1905.; Merķelis G. Hume's und Rousseau's Abhandlungen über Urvertrag, nebst einem Versuch über Leibeigenschaft, den Liefländischen Erbherren gewidmet, T. 1-2. Leipzig, 1797.; Merkel G. Supplement zu den Letten... Weimar, 1798.; Merkel G. Über die wichtigsten russischen Reichsgesetze, die bis jetzt von Alexander dem Ersten erlassen wurden, in: Geschichte und Politik, Bd. 1, 1801.; Merkel G. Gerichtliches Vorhör einiger livländischer Bauern über ihren Grossherren, in Zeitschr.: Geschichte und Politik, Nr. 8, 1801.; Merkel G. Ist das stete Fortschreiten der Menschheit ein Wahn? Sendschreiben an Herrn Professor Dr. Heren, Riga, 1810; Die Universal-Monarchie, Glossen, Nr. 7, 1813.

ju postu".¹

G.Merķeļa uzskati par valsts un tiesību jautājumiem veidojušies tā laika sabiedriski politisko apstākļu un apgaismības ideoloģijas tiešā ietekmē. Franču buržuāziskā revolūcija un verdzināto dzimtļaužu, kā arī apspiesto pilsētas iedzīvotāju nemieri un sacelšanās bijušas oļazīņes Garlība Merķeļa sabiedriski politisko uzskatu veidošanās un attīstības gaitā.

Patstāvīgi studēdams ievērojamāko politisko domātāju: Platona, Aristoteļa, Makievelli, Mora, Grocija, Voltēra, Monteskjē, Ruso, Herders u.c. darbus, G.Merķelis guvis vispusīgas un plašas zināšanas valsts un tiesību jautājumos. To padziļināšanu ievērojamā mērā veicina G.Merķeļa tuvā draudzība ar juristu F.Meku, kas pēc tieslietu studijām Vācijā uz Latviju bija atvedis plašu juridiskās literatūras bibliotēku un strādāja par zemes virstiesas asesoru. Jāatzīmē, ka 1780.gadu vidū arī G.Merķelis neilgu laiku strādā šinī tiesas iestādē par pārrakstītāju, kas viņam dod iespēju sīkāk ieskatīties muižnieku un dzimtcilvēku tiesiskās attiecībās. Bez tam 1799.gadā, atrazdamies Vācijā, Merķelis Berlīnes universitātē noklausās arī tieslietu zinātnes kursu.²

Valsts un tiesiskos, tāpat kā vispār sabiedriski politiskos uzskatos G.Merķeli var pieskaitīt pie apgaismības ideoloģijas progresīvāko tendenču nesējiem, pie virradikālākiem Baltijas vācu progresīvajiem domātājiem.³ Baltvācu vēsturnieks J.Ēkarts, kurš nebūt nebija noskaņots Merķeli par augstu novērtēt, nosauca viņu par "Baltijas Voltēru".⁴ Atsevišķu jautājumu izpratnē G.Merķelis tuvojas jau materialistiskiem uzskatiem.

¹ Merķelis G. Izlase.R., 1969, 391.lpp. (Merķelis šeit runā par latviešu un igauņu tautām).

² Sk. Niedre J. Garlībs Merķelis un viņa grāmata "Latvieši". - Grām: Merķelis G.Latvieši... R.,LVI, 1953,10.lpp.

³ Sk. Валескалн П.И.Очерк развития прогрессивной философской и общественно-политической мысли в Латвии.Р., "Зинатне",1967,с.56.

⁴ Sk. Eckardt J. Die Baltischen Provinzen Russlands. Leipzig, 1868, S. 169.

Valsts un tiesību jautājumus, kā arī vispār politiskos jautājumus G.Merķelis pēta un analizē ne no tajā laikā tik plaši izplatīto reliģisko mācību un dogmu vienkārša, bet atreuti no tām, vadoties galvenokārt no apspiesto un verdzināto tautu masu vitālām interesēm un vajadzībām.

G.Merķelis uzskata, ka cilvēku sabiedrība un valsts ir vēsturiskas kategorijas, kas radušās zināmā cilvēces attīstības stadijā. Jautājumā par valsts izcelšanos G.Merķelis balstās uz tā sauktās "dabisko tiesību" teorijas. Tāpat kā Monteskijs, Ruso u.c. apgaismības laikmeta ideologi, viņš uzskata, ka valsts izveidojusies uz cilvēku labprātīgas vienošanās pamata. "No tā laika", saka G.Merķelis, "kopš pazīstams Ruso darbs "Contract social", vispār atzīts, ka katras valsts satversmes pamatā ir klusējot noslēgts līgums"¹. Cilvēki esot apvienojušies valstī, lai izbēgtu no savstarpējām kildām, nesaskaņām un naida, kādas bijušas pirms valsts izveidošanās tā sauktajā dabiskajā stāvoklī. Neaprobežojoties ar šo "dabisko tiesību" skolai tik raksturīgo koncepciju, G.Merķelis uzskata, ka cilvēku apvienošanās mērķis ir bijis ne tikai savstarpējo attiecību regulēšana, bet arī dabas spēku pakļaušana.² Taču to cilvēku, kas apvienojās valstī, garīgie vai fiziskie spēki, ko tie atdod sabiedrībai vai patur sev, neesot vienādā mērā līdzīgi. G.Merķelis uzskata, ka tas rada lielu uzdevumu: novērst, lai stiprākie neapspiestu un neizmantoju vājākos savos savtīgos nolūkos.³ Saskaņotā starp bagātiem un nabadzīgiem pastāvošo antagonismu, Merķelis norāda, ka valdošās kārtas cenšas pārkāpt un nepildīt šo līgumu un verdzināt nabadzīgos.⁴ Pie tam tās izmantojot to apstākli, ka pirmatnējais līgums noslēgts klusējot, ka to neapliecina neviens dokuments. "Stiprākie labprāt saka", norāda G.Merķelis, "ka šāda līguma nemaz nav, tāpēc ka to nevar uzrādīt".⁵ Vado-

¹ Merķelis G. Izlase. R., 1969, 80.lpp.

² Sk.Merķelis G. Ist das stete Fortschreiten der Menschheit ein Wahn? Riga, 1810, S. 14.

³ Turpat.

⁴ Merķelis G. Izlase..., 80.lpp.

⁵ Turpat. *

ties no stipro un bagāto tīkojumiem spspiest un izmantot vājos un nabadzīgos, G.Merķelis secina, ka jebkuras sabiedrības iekšējās organizācijas pamatuzdevums ir nepieļaut, ka sabiedrības locekļi pēc saviem individuāliem ieskatiem varētu viens otru izmantot kā "beztiesīgu materiālu".¹ Tādā, arī valsti G.Merķelis definē kā "brīvu kaužu savienību visu un ikkatra cilvēka kopīgai laimei".² Bez šaubām, šādi uzskati ir ideālistiski. F.Engelss savā darbā "Ģimenes, privātipašuma un valsts izcelšanās" zinātniski pamatoti parāda, ka valsts nebūt nav radusies kā cilvēku savstarpējās vienošanās produkts. "Valsts ir atzīšanās", saka F.Engelss, "ka šī sabiedrība sapinusies neatrisināmā pretrunā pati ar sevi, saskaldījusies nesamierināmos pretstatos, kurus pārvarēt tā nespēj".³ Antagonistisko šķiru sabiedrībā valsts nevis novērš cilvēku savstarpēju izmantošanu, ekspluatāciju, bet gan to nostiprina. Ekonomiski valdošā šķira, norāda F.Engelss, "ar valsts palīdzību kļūst arī par politiski valdošo šķiru un tādējādi iegūst jaunus līdzekļus spspiestās šķiras nomākšanai un ekspluatācijai".⁴ Taču neraugoties uz G.Merķeļa propagandētās "līgumteorijas" ideālistisko raksturu, tai savā laikā bija progresīva nozīme, jo tā, pirmkārt, ir vērsta pret mācībām, ka valsts ir dieva gribas radīts institūts, un, otrkārt, no tās izriet, ka tautas pašes ir tiesīgas noteikt un veidot savu dzīvi. Bez tam G.Merķelis nebūt neuzskata, ka tiešām kaut kur reāli eksistētu valsts, kura rūpētos "par visu un ikkatra kopīgo laimi" un nodrošinātu cilvēku līdztiesību. Tas viņa izpratnē ir ideāls, pēc kura būtu jātiecas. "Jo pilnīgāk šis mērķis tiek sasniegts," saka G.Merķelis, "jo augstāks un cildenāks morālā, tiesiskā un politiskā ziņā ir laikmets".⁵

Analizējot sabiedrības attīstības vēsturi, G.Merķelis

¹ Merkel G. Ist das stete Fortschreiten..., S. 46.

² Merķelis G. Izlase..., 146. lpp.

³ Engelss F. Ģimenes, privātipašuma un valsts izcelšanās. R., LVĪ, 1953, 172.lpp.

⁴ Turpat, 174.lpp.

⁵ Merkel G. Ist das stete Fortschreiten..., S. 46.

konstatē, ka arī agrāk nav bijušas valstis, kurās veselas cilvēku kārtas nebūtu tikušas spiesti, verdzinātas. Ja arī antīkās pasaules republikās valsts pilsoņiem bija plašas tiesības un iespējas sabiedrisko lietu apspriešanā un lemšanā, tad, tuvāk skatoties, saka Merķelis, mēs ieraugām tādas atbaidošas parādības kā gladiatoru oīgas, cilvēku atdošana zvēriem saplosīšanai, sievietu un bērnu bestiesīgums utt.¹ Taču pats galvenais, kā ar dziļi pareizu izpratni norāda G. Merķelis, ir tas, ka šajās republikās "blakus valsts pilsoņiem stāvēja skaitliski daudz lielāka cilvēku šķira, kurai vispār nebija nekādu tiesību, kura atradās oītu cilvēku patvaļā un ar kuru dzīvībām arī pati valsts bieži vien nekaunīgi spēlējās..."²

Kas attiecas uz feodālām valstīm, tad, kā norāda G. Merķelis, viena kārta "baida milzīgas tiesības", bet otru kārta "galīgi nospiež pienākumi". "Zemkopis samaksā par sevi un savu kaimiņu, muižnieku, un pēdējais par to saņem visu - kā to, kas nākas zemkopim, tā arī to, ko viņam pašam vajadzētu nopelnīt, bet ko tas nenopelna".⁴

Merķelis pareizi atzīmē, ka feodālās valstīs "skaitliski lielāko tautas šķiru dieži saista tās posta burvju loks. Ko tā iegūst, tas saplūst pārpilnībā dzīvojošo tautas mo- oītāju kabatās, un pret vienu vienīgu, kas zīda drēbēs sēžas pie galda ar četrdesmit ēdieniem, vienmēr strādīs tūkstoši, kas, gērbti skrandās, mēroē savās asarās sausu maizes garozu!"⁵ Vadoties no sava ideāla, ka valstij būtu jā rūpējas par visu cilvēku laimi un labklājību, G. Merķelis secina: "Tur, kur valda dzimtbūšana, nevar būt valsts, jo iekārtojums, kad daži miljoni cilvēku tiek upurēti nedaudz simtiem vai tūkstošiem, nevar būt par savienību visu labā".⁶

¹ Merkel G. Ist das stete Fortschreiten..., S. 42.

² Turpat, 48.lpp.

³ Merķelis G. Izlase..., 146.lpp.

⁴ Turpat, 146.lpp.

⁵ Turpat, 150.lpp.

⁶ Merkel G. Hume's und Rousseau's Abhandlungen..., S.531.

Visumā pareizi izprotot, ka interešu antagonisms ir pastāvošo valstu būtiska pazīme, G. Merķelis mēģina atsegt arī šo pretrunu veidošanas un attīstības procesu. Jau senajos laikos valdnieki, lai saglabātu un nostiprinātu savu kundzību, esot lietojuši "šādu paņēmieni: tautu saskaldīja neidīgās partijās un karaļa piekritējus padarīja nesodāmus".¹ Vēlāk to pašu valdnieki esot panākuši tādā ceļā, ka tautas masu saskaldīja šķiras jeb kārtās, it sevišķi ar feodālo sistēmu. Tautas tiesību uzurpatori devīgi dalījušies laupījumā ar tiem, kas kalpoja par viņu uzurpācijas ieročiem, un muižnieku un garīdznieku kārtas radījuši kā miesas sargus pret tautu, par kuras uzticamākajiem draugiem, par kuras tēviem viņi bija solījušies būt.² Taču "šai iekārtojumā pašā jau bija tā bojā ejas dziļi".³ Tai laikā, kā dziļi pematoti atzīmē G. Merķelis, "kamēr sugstamā ar patētisko kara saucienu "par tēviņu" cīnās savā starpā par to, kurem šo tēviņu spiepiet, tikām tauta nobriedusi".⁴ Zemnieki redz, ka savas nespēības un izglītības trūkuma dēļ tie ir nenozīmīgi valstī un nereti kļūst par izsmieklu vairāk apgaismotajam pilsonim; tie sāk pēdējos nicināt un piepeši viņiem važes šķiet nepanesamas.⁵

Interesants ir G. Merķeļa doma, ka "tauta ir nobriedusi revolūcijām, vispārdrōšākajiem pasākumiem nevis tad, kad tās posts sasniedzis sugstāko pakāpi, bet tad, kad tā visu savu postu visdziļāk sajūt: tas parasti ir laikmets, kurē ne vienmēr sakrīt ar pirmo, bet parasti tam seko".⁶ Merķelis uzskata, ka katra tauta savas satversmes un gara attīstības gaitā pārdzīvo trīs pakāpes, kurās tā visdziļāk sajūt savu postu un arī savu spēku, un "tātad nemitīgi vai nu sekmīgi, vai nesekmīgi, rauga uzlabot savu stāvokli".⁷ Saskaņā ar šo, kā norāda G. Merķelis, pastāv

¹ Merķelis G. Izlase..., 134.lpp.

² Turpat, 134.-135.lpp.

³ Turpat, 134.lpp.

⁴ Turpat, 135.lpp.

⁵ Turpat, 135.lpp.

⁶ Turpat, 132.lpp.

⁷ Turpat.

arī trīs isti sacelšanās veidi: "tautas vai, pareizāk, tās labāko ļaužu sacelšanās pret vienu tirānu; tautas vienas daļas sacelšanās pret tās pašas tautas otru daļu, tas ir, apspiesto kārtu sacelšanās pret apspiedējiem; visas tautas sacelšanās pret kļūdeinu valsts satversmi..."¹

G. Merķelis tic tautai, tās spēkam: "Tautas gars, ja tas reiz mostas, tāpat nav veldāms kā dabas spēki".² Par revolūciju G. Merķelis domā, ka tā ir "liela, bet arī briesmīga dabas parādība".³ Tomēr revolūcija, kā izsakās G. Merķelis, ir "tikpat raksturīga cilvēka dabai, kā zemes-trīces māsu zemeslodei".⁴

G. Merķelis uzskata, ka tautas nemieri un sacelšanās spiež valdniekus pielietot citas, elastīgākas varas realizācijas metodes, spiež pārmainīt "despotijas važas pret nesaraujamajām politikas saitēm".⁵ Izrādīdami tēvišķīgu mīlestību un laipnību un slēpdami važas zem rožu vijām", norāda G. Merķelis, valdnieki "cenšas iegūt tautas simpātijas".⁶ Labi saprazdams, ka ar šādām vien metodēm valdnieki nebūtu spējīgi saglabāt savu varu, G. Merķelis ļoti precīzi norāda, ka "viņi ar vienu roku glauda puli pie savām kājām un ar otru vēcina pār tā galvu iznīcinošam sītienam atvēzētu rungu-... pastāvīgās armijas".⁷

Jautājumā par tiesībām G. Merķelis uzskati visumā ir līdzīgi "dabisko" tiesību" skolas progresīvāko pārstāvju uzskatiem. Pretstatā ievērojamam angļu filozofam un politiskam domātājam Hobsam, kas uzskata, ka cilvēki, apvienojoties valstī, visas savas tiesības pilnīgi atdod valdniekam, G. Merķelis, tāpat kā, piem., Ž. Ruso, izsaka pārliecību, ka cilvēki arī pēc apvienošanās valstī saglabā sev tā sauktās dabiskās tiesības.

¹ Merķelis G. Izlase..., 132.lpp.

² Turpat, 131.-132.lpp.

³ Turpat, 137.lpp.

⁴ Turpat, 133.lpp.

⁵ Turpat, 136.lpp.

⁶ Turpat.

⁷ Turpat, 136.-137.lpp.

Viens no svarīgākām cilvēku dabiskām tiesībām ir brīvība. "Brīvība", izsauca G. Merķelis, "pieder pie cilvēka dabai, tāpat kā elpošana un jušana..."¹ Pilnīgi pievienojoties franču spgaismotāja Renāla uzskatiem, ka "cilvēks nav verdzībai dzimis", ka verdzinātam ir tiesības vai nu ar varu saraut verdzības važas, vai arī nomest tās bēgot², G. Merķelis kategoriski nosoda attiecības, kurās viens cilvēka brīvība ir pakļauta otru patvaļai. Viņš pieļauj, ka tikai pati valsts "drīkst rīkoties ar valsts pilsoņu personu", bet tad arī tikai tad, "kad to prasa vispārēja vajadzība".³

Raksturojot dzimtbūtnieciskas valsts likumus, G. Merķelis pareizi pratis saskatīt, ka noteicošā šeit ir valdošās šķiras griba. "Muižnieki", viņš norāda, "drīkst darīt visu ko grib...", bet "zemnieku tiesības ir tukša skaņa".⁴ Savos darbos G. Merķelis daudzkārt norāda, ka "muižnieku griba ir vienīgais likums", ka "muižnieku patvaļā ir likums".⁵ Tuvojoties tiesību materialistiskai izpratnei, G. Merķelis izsaka domu, ka valdība vai ministri, izdodot likumus, nevadās no savas gribas, bet gan izseka valdošās kārtas gribu, paceļot to par likumu. Tā, runājot par dzimtbūšanas sairšanu Vācijā, G. Merķelis norāda, ka "ministriem rodas grūtības, lai viņu (t. i., firstu - Piezīme autoru) gribu pasceltu par likumu".⁶

Ciešā sakarā ar jautājumu par valsts būtību, kā arī ar konkrētiem sabiedriski ekonomiskiem apstākļiem G. Merķelis risina jautājumu par valsts formām. Ja pastāv dzimtbūtnieciskā iekārta, tad valsts var būt vai nu aristokrātiska, vai monarhistiska.⁷ Tikai šīs valsts formās var parādīties tik "nedabisks iskropļojums", ka viena

¹ Sk. Merķelis G. Izlase..., 151. lpp.

² Turpat, 123. lpp.

³ Turpat, 110.-111. lpp.

⁴ Turpat, 106. lpp.

⁵ Merkel G. Hume's und Rousseau's Abhandlungen über den Unvertrag, S. 488.

⁶ Merkel G. Über Deutschland, wie ich es nach einer zehnjährigen Entfernung wieder fand, in: Freimütiges aus den Schriften Carl von Merckels, herausgegeben von H. Adameck. Berlin, 1959, S. 441.

⁷ Sk. Merkel G. Hume's und Rousseau's Abhandlungen über den Unvertrag..., S. 532.

kārta bauda milzīgas tiesības, bet otru galīgi nospiež pienākumi.¹ Aristokrātisku valsti G. Merķelis raksturo kā vāju, sadrumstalotu, sastāvošu no "tik daudzām atsevišķām despotu monarhijām, cik ir lielkungu".² Merķelis pareizi notāda, ka katram no šiem lielkungiem ir savas intereses, kuru labā viņš arī vien gatavs ziedot patriotismu un godu. Katrs no viņiem ir tikai tik daudz atkarīgs no sabiedrības, cik tā nodrošina iekaroto vai arī sargā pret kāda cita despota pārspēku. "Viņš muižas tam ir valsts...", saka G. Merķelis, "likumi šādā zemē ir nulles... visi sabiedriskās varas zari nokalst".³

G. Merķelis saprot, ka šāda feodālā sadrumstalotība un savstarpējā cīņa traucē ekonomikas un kultūras attīstību. "Rūpniecība, tirdzniecība un zinātnes stāv novārtā", saka G. Merķelis, jo "katra jauna atvase, ko tās laiž, zēļ vienīgi tikām, kamēr kādam no varenajiem iepatikas to samīt".⁴

Aristokrātisku valsti G. Merķelis nosauc par "bezveida haosu", kurš pastāv tikai tik ilgi, kamēr kaimiņi vienojas, cik lielu daļu kurš ņems; jo, tiklīdz viņi grib, tie valsts iekšienē var atrast tik daudz sabiedroto, cik vien vajaga".⁵

Monarhistiskā valstī vara koncentrējas viena valdnieka rokās. Taču arī tās ir iekšēji vājas un nožēlojamas. Ja šādai valstij ir plaša teritorija, tad tā, "sadzenot kopā apbrūptos vergus" armijā, var izlikties esam stipra. Tomēr "tā vienmēr paliks milzis uz māla kājām...", saka G. Merķelis. "Viens vienīgs vārds - zemnieku brīvība - ja kāds ienaidsnieka ķeraspēks to pasludinātu - neglābjami satriektu šādu valsti".⁶ Ja monarhistiskā valstī troni iegūst tirāns, tad "viņš despotismam nebūs nekādu robežu.

¹ Merķelis G. Izlase..., 147. lpp.

² Turpat.

³ Turpat, 148. lpp.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat.

⁶ Turpat, 150. lpp.

Ja viņam patiks, tad visgaišākajā laikmetā atgriezīsies visās aplamības un mežonības, kādās valdīja vistumšākajā; jo kur būs pretsvars viņa varai?"¹ G.Merķelis uzskata, ka "tautas saskaldīšana naidīgās masās ir šo pretsveru iznīcinājusi" un ka tādēļ tirāns "var nesodīts valdīt pār likumiem, izglītību, savu tautu bagātību un tirdzniecību, kā vien vēlas viņa ārpriekšējā fantāzija."²

Spilgti raksturojot cilvēku bestiesīgumu šādā valstī, G.Merķelis raksta: "ja šāds briesmonis iedomātos pasludināt savu valsti par Polifema alu, kurā ikvienam, kas reiz neļaimīgā kārtā tur iemaldījies, jāpaliek ieslēgtam, līdz pienāk viņa kārtā tikt spēstam, — kas viņam to varētu liegt? Visas rokas ir bezspēcīgas, visas mēles klusē, visas muguras saliekas līdz lūšanai..."³ Turpretim, ja tronī nāk "gudrs, taisnīgs" valdnieks, kas saprot savu isto valdnieka pienākumu, "savu aicinājumu izplatīt ap sevi laimi, prieku, gaismu"⁴, tad izveidojas apgaismotā monarhija. Balstoties uz to, ka dažos, sevišķi pirmajos, G.Merķeļa darbos izteikts vēl diezgan daudz neīvas ticības apgaismotam monarham, kurš varētu radikāli uzlabot zemnieku stāvokli, dažkārt literatūrā G.Merķelis tiek novērtēts kā "apgaismotās monarhijas apoloģēts".⁵ Šādam vērtējumam grūti piekrist. Jau savā pirmajā ievērojamākā darbā "Latvieši" G.Merķelis aiz krāšņām frāzēm par "taisnības gadsimtu iestāšanos", "valdnieku rūpēm par tautas labklājību", "prātīgiem likumiem un to uzmanīgu izlietošanu", uzdod gluži realistisku jautājumu: "Bet kā būtu, ja tronis nāktu laba, gudra cilvēku drauga rokās?"⁶ Risinot šo jautājumu, G.Merķelis nāk pie secinājuma, ka arī apgaismotais valdnieks nekādu būtisku palīdzī-

¹ Merķelis G. Izlase..., 149.lpp.

² Turpat.

³ Turpat.

⁴ Turpat, 51.lpp.

⁵ Barševska B. Garlība Merķeļa oīpa pret reakciju literatūrā. — "Karogs", 1953, Nr.11, 91.lpp.

⁶ Merķelis G. Izlase..., 149.lpp.

bu spsplestai zemniecībai nevarētu sniegt, jo tas būtu pretrunā ar valdošās kārtas - muižniecības interesēm.¹ Dzimtībušana, muižniecības privilēģijas rada nepārvaramu sienu starp taisnīgo valdnieku un viņa tautas svarīgāko daļu.² G.Merķelis norāda, ka miljoni lauku ļaužu ir vienīgi ganāmpulki, no kuru nestajiem ienākumiem daži simti iepriekšnieku valdniekam atdod tikai to, ko viņi tam never liegt.³ Runājot par mēģinājumiem uzlabot zemnieku stāvokli, G.Merķelis norāda, ka tās ir "veltas pūles, kamēr nesper pēdējo, izšķirošo soli, kamēr latviešus nestbrīvo no muižnieku varas".⁴ G.Merķelis precīzi saskata, ka monarhistiskas valsts eksistence ir saistīta ar muižniecību un ka tādēļ tajā nevar tikt realizētas rūpes par visu pilsoņu līdztiesību un labklājību. Un tādēļ monarhijai reizē ar muižniecības privilēģiju likvidēšanu ir jāiet bojā, pie tam tikpat noteikti un nenovēršami, kā jāmirst ikvienam cilvēkam.⁵ Pēc viņa domām absolūtā monarhija vienmēr bijusi tā pārejas pakāpe, pa kuru tauta iet no feodālās kārtības uz pilsonisko brīvību.⁶ G.Merķelis uzskata, ka "pilsoniskās brīvības karogs" var plīvot tikai valstīs ar republikānisku iekārtu. Republika ir G.Merķeļa politiskais ideāls. Diemžēl G.Merķeļa darbos ir saglabājušies tikai fragmentāri izteicieni, pēc kuriem var spriest par to, kādu viņš iedomājas republikānisko valsti. Republikā nebūs nodz kārtu, nedz to privilēģiju. Vieni sabiedrības locekļi būs brīvi un tiesībās vienlīdzīgi un atšķirsies tikai ar savu "talentu, spēku un tikumību".⁷ Cilvēki - valsts pilsoņi -, saka G.Merķelis, "nav ne politiskas mašīnas, ne likuma radījumi, bet gan dabas produkts!"⁸

1 M. rķelis G. Izlase..., 149.lpp.

2 Turpat, 149.-150.lpp.

3 Turpat, 150.lpp.

4 Turpat, 129.lpp.

5 Sk.Merkel, G. Die Universal-Monarchie, Glossen, 1813, Nr.8, S. 27.

6 Merķelis G. Izlase..., 148.lpp.

7 Merkel G. Hume's und Rousseau's Abhandlungen über den Urvertrag..., S. 478.

8 Turpat. 479 lpp.

Šādiem brīviem un līdztiesīgiem pilsoņiem, pēc G. Merķeļa domām, pieder valstī augstākā vara. Augstākā jeb suverēnā valsts vara tiek realizēta tautas sapulcēs, kuru lēmums ir likums.¹ G. Merķelis uzskata, ka republikas parasti var izveidoties tikai revolucionārā ceļā, tautai likvidējot feodālo valsti. Tā, runājot par tautu satversmju attīstības trīs pakāpēm un tām atbilstošiem trim revolūcijas veidiem, G. Merķelis norāda, ka pēdējā revolūcijas veida, t.i., "visas tautas sacelšanās" mērķis ir valsts "republikas forma".²

Sprīžot pēc tā, ko G. Merķelis saka par franču buržuāzisko revolūciju, var secināt, ka viņa republikāniskais ideāls ir kapitālisma attīstības radītā idealizēta buržuāziski demokrātiskā republika.³ Idealizējot buržuāziski demokrātisko republiku, G. Merķelis nav pietiekami sapratis un toreizējos apstākļos, runājot F. Engelse vārdiem, arī "neverēja pārsniegt robežas, ko viņiem bija novilcis viņu pašu laikmets"⁴, un saprast, ka buržuāziskajā republikā ekspluatētā tauta, atbrīvodamās no dzimtbūšanas sakām, tiek iejūgta jaunās, kapitālistiskās ekspluatācijas sakās. F. Engels pārliecinoši parāda, ka apgaismības laikmetu domātāju iecerētā "prāta valstība" nav nekas cits kā idealizēta buržuāzijas valstība, ka mūsīgā taisnība realizējas buržuāziskajā justīcijā, ka vienlīdzība izvērses par buržuāzisku līdztiesību likuma priekšā, bet par "vienu no vissvarīgākajām cilvēka tiesībām tiek proklamēts — buržuāziskais īpašums".⁵ Taču šī sakarībā nevar neatzīmēt, ka G. Merķelis jau toreiz, kad kapitālisms vēl bija augošs un progresīvs, prata ne tikai saskatīt tā ēnas puses, negatīvās parādības, bet arī pamatoti tās kritizēja. Tā, piemēram, žurnālā "Ernst und Scherz oder alte

¹ Merkel G. Hume's und Rousseau's Abhandlungen über den Urvertrag..., S. 478

² Merķelis G. Izlase..., 132.—133.lpp.

³ Turpat, 133.lpp.

⁴ Engels F. Anti-Dirings.R., LVI, 1947, 20.lpp.

⁵ Turpat.

Freimütige", kuru viņš pats 1816.gadā izdoš Vācijā, G.Merķelis izsaka pamatotu kritiku par parlamentāro valsts iekārtu, kurā izvēlētie deputāti nepilda tautas gribu. Viņš norāda, ka pārstāvim parlamentā ir "jāizsaka to vēlēšanās, kas viņu izraudzījuši".¹

G.Merķeļa vispārējie uzskati par valsts un tiesību jautājumiem rod savu konkretizāciju un pielietošanu, pētot Baltijas valstu veidošanās un attīstības problēmas. Vadoties pēc idealistiskās koncepcijas, ka valsts veidojusies uz cilvēku labprātīgas vienošanās pamata, G.Merķelis idealizē latviešu senatni. Viņš raksta, ka tur "valdīja tik pilnīga vienādība un brīvība", ka vācieši pēc iebrukuma tikai vēlāk nomanīja, ka viņiem vispār ir virsaiši.² Atklātās tautas šepuloēs viņi lēmuši visas savas lietas.³ Taču latviešu senatnes idealizācijai G.Merķelis piešķir noteiktu un konkrētu politisko jēgu. Šī idealizācija, kā pareizi norāda filoloģisko zinātņu doktors E.Sokols, ir pilnīgi pretēja tai, ko vēlāk piekopj Lautenbahs-Jūsmiņš, buržuāziskie nacionālisti, dekadentus ieskaitot.⁴

G.Merķelis pasvītro vācu iekarotāju nodarīto postu un nelaimes smagumu, latviešu tautas vēsturisko tragēdiju. Pretstatā pagātnes brīvajai dzīvei G.Merķelis parāda, ka verdzībā nospiestā tauta jau sešus gadu simteņus "lokās zem visnežēlīgākā despotisma pātagas, žvadzina savas važas ap brīvo senču kapiem, apstrādā savus laukus tās mūžīgi svešas ļaunu šķiras labā un padara to bagātu, pašai vai mirstot badā".⁵ Ar šādiem uzskatiem G.Merķelis objektīvi veicina tieksmi atgūt zaudēto neatkarību, atbrīvoties no apspiedēju jūga un dzimtbūšanas važām.

G.Merķelis ir viens no pirmajiem publicistiem, kas konsekventi atmaskoja tā saukto teoriju par "vācu kultū-

¹ "Ernst und Scherz oder der alte Freimütige", 1816, Nr.129/130.

² Merķelis G. Vidzemes senatne..., 31.lpp.

³ Sk.Merķelis. Brīvie latvieši un igauņi. Pēterburga, 8.lpp.

⁴ Sk.Sokols E. Garlība Merķeļa dzīve un darbība. - "Literatūra un Māksla", 1950, 7.maijā.

⁵ Merķelis G. Izlase..., 52.lpp.

ras misiju "Baltijas zemēs." "Ne kultūru vai civilizāciju", saka G. Merķelis, "vēl iekarotāji nes Baltijas tautām." Tie varmācīgi apturēja šo tautu dabisko attīstību, sakropuloja viņu raksturu, samina zemē viņu garu. Lai gan latvieši joprojām palikuši paši par sevi pastāvošs tauta, taču iekarotāju likumi "tos iekaluši viszemākajā kārtā, un pa daudziem gadsimtiem viņi soli pa solim nospiesti zemā līdz dzīvnieku stāvoklim".¹ "Latvieši", raksta G. Merķelis, "bija pārvērsti par lietām, muižas zemnieki par tās lopu baru..."² G. Merķelis pareizi norāda, ka būtu maldīgi muižnieku necilvēcīgo izturēšanos izskaidrot ar viņu "zemo izglītības līmeni". Lielākā daļa muižnieku, norāda G. Merķelis, studēja ārzemēs vai Pēterburgā, taču uz viņu nožēlojamiem vergiem šī izsmalcināšanās neatstāj nekādu iespaidu, izņemot to, ka viņus mīdā kājām estētiski smalkākā veidā.

Šie G. Merķeļa atmaskojumi savu aktualitāti nav zaudējuši vēl šodien. Rietumvācijas revanšistiskās, militaristiskās aprindas, kā pamatoti norāda I. Hagemane, savus teritoriālos tīkojumus mēģina pamatot ar vācu kolonizatoru viduslaiku iekarojumiem, ar tēzēm par "kultūras misiju" utt.³

Ar nesaudzīgu kritiku G. Merķelis vērsās arī pret otru Baltijā valdošo kārtu - garīdzniecību. Viņš parāda, ka garīdzniecība bija tā, kas lielā mērā 13. gs. veicināja vācu iebrucēju nostiprināšanos Latvijā. Ja arī latvieši "spēja turēties pret svešnieku labākajiem ieročiem..., tad tomēr pret priesteru viltu viņi bija bezspēcīgi. Tie drīz rādīja šķelšanos viņu storpā".⁴ G. Merķelis pareizi pratis saskatīt tās ciešās saites, kas vieno muižniecību un baz-

¹ Merķelis G. Izlase..., 59.lpp.

² Turpat, 82.lpp.

³ Sk. Hagemann I. Die mittelalterliche deutsche Ostexpansion und die Adenauerische Aussenpolitik, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, VII Jahrgang, 1958, Heft 4.

⁴ Sk. Merķelis G. Izlase..., 59.lpp.

niou, ka viņam ir viens mērķis - darba tautas apspiešana un ekspluatācija. Jāatzīmē, ka pat baltvācu ideologi ir apļēsti atzīt, ka Merķeļa izteiktā daudzkārtīgi esā paļa par garizniecības dzīvi nav nedibināta.¹ Vēl šodien, Rietumvācijā izdotajā grāmatā "Baltijas baznīcas vēsture" G. Merķelim tiek pārmests par viņa "apsūdzībām pret baznīcu".²

Ļoti lielu vērību G. Merķelis savos darbos velta dzimto cilvėku tiesiskā stāvokļa analīzei. "Latvieši", viņš raksta, "valsts satversmē ir izolēti tikpat kā cietumā, kā muižnieku mantkārībai nolemti upuri, nošķirti pat no jebkādas teisenīgi domājošo ļaužu līdzjutības."³ Sava izteiciena pareizību, ka zemnieku aizstāvji tiek uz visniknāko vajāti, G. Merķelis dabū pats visā pilnībā izjust. Desmit gadus pēo "Latviešu" izdošanas viņš nedrīkst atgriezties Latvijā. Un kad beidzot, bēgdams no Napoleona karaspēka, G. Merķelis atgriežas dzimtenē, muižniecības pāretāvji tūlī pat ierosina viņu saukt pie stingras atbildības. Toreizējais Vidzemes landmaršāls J. fon Numers uz šādu ierosinājumu dod sekojošu atsauksmi, kas izteiksmīgā brutalitātē atspoguļo muižniecības nostāju pret G. Merķeli:

"...ja tāds ļaunprātīgs rakstnieks, kā tas Merķelis, iedrošinās rādīties starp personām, kuras tas siekalām gribējis apgānīt, viņš uzskatāms par traku suni, kuru vajadzētu padarīt nekaitīgu..."⁴ Taču, neraugoties uz draudiem un vajāšanu, G. Merķeļa simpātijas pilnīgi un nedalīti ir apspiesto un verdzināto zemnieku pusē. Ar dziļu mīlestību viņš sauc dzimto cilvėkus - "mani nabadzīgie, nelaimīgie brāļi".⁵ Viņš pareizi norāda, ka zemnieks valsts institūtā redz tikai cietumu, kur viņš nodots visbriesmīgāko mocītāju varā, un katrā brīvā cilvėkā - viņa moku tagadējo vai

¹ Sk. Diederich H. Garlieb Merkel als Bekämpfer der Leibeigenschaft und seine Vorgänger, Balt. Monatsschrift, 1870, Bd. 19, S. 67.

² Baltische Kirchengeschichte, herausgegeben von R. Wittram, Göttingen, 1956, S. 140.

³ Merķelis G. Izlase..., 124. lpp.

⁴ Vigrabs J. Zīmīgs dokuments par Garlību Merķeli. - Grām.: Latvju grāmata. 1925, 175. lpp.

⁵ Merkel G. Hume's und Rousseau's Abhandlungen über den Urvertrag..., S. 535.

nākošo līdzvainīgo.¹

G. Merķeļa darbos ir sastopama arī rinda konkrētu atziņu par atsevišķiem valststiesiskiem institūtiem. Sēvišķu uzmanību viņš velta tiesai, saprotot, ka tā ir svarīgs līdzeklis muižnieku rokās, lai nodrošinātu savu kundzību pār dzimtcilvēkiem. Spilgti G. Merķelis parāda tiesas muižnieciski šķirisko raksturu. Zemnieku aizsardzībai ieceltie soļi, saka Merķelis, "paši piederīgi tai ļaužu šķirai, kura iznīcina viņš tautu..."² Viņš parāda, ka tiesneši ar ciešām draudzības vai radniecības saitēm ir saistīti ar pārējiem muižniekiem - savas kārtas locekļiem.

Ar dziļu sarkasmu Merķelis atsaucas par to, ka Ketrīna II 1765. gadā atjaunoja dzimtļaužu tiesības sūdzēties tiesā par muižnieku nelikumīgu apiešanos ar viņiem. "Tātad spīdzinātam cilvēkam vajag atļauties vaimanāt, kād viņš aiz sāpēm ir tuvu nāvei? Zvērs, ko moka, rauga glābties, aizstāvēties, atrietties, un tā pūles atzīst par atteismojamām. Turpretī cilvēkam, civilizētas valsts pilsonim, tās uzturētājam, kas ir bijis pirmais saimnieks zemē, kurā viņu tagad moka un mīda kājām, nebija atļauts meklēt glābiņu? Mēmi un pacietīgi viņam bija jālokās zem savu vareno izsūcēju kājas un pātagas; arī bēgt no šī posta bija un ir stingri sodāms noziegums. Viņš drīkstēja tikai nopūsties - bet klusām! - un mirt badā".³

Un šīs pašas tiesības bija vēl visādi ierobežotas. Par tā sauktām nepamstotām sūdzībām zemniekus sodīja ar rīkstēm. Dzimtcilvēki nedrīkstēja ņemt advokātus. Turpretim viņš pretnieks, kā pareizi norāda Merķelis, atsūta vīru, kas mācīts vissmalkākajos advokātu nišos.⁴ Dzimtcilvēkiem neviens nedrīkst pat padomu dot vai pamācīt, kā jāmeklē taisnība. Tādus pedomdevējus pašus soda kā dumpiniekus, kas kūda uz nepaklausību kungiem. G. Merķelis trāpīgi atzīmē, ka, ja kāds latvietis iesniedzis sūdzību

¹ Sk. Merķelis G. Izlase..., 149. lpp.

² Turpat, 123. lpp.

³ Turpat, 122.-123. lpp.

⁴ Turpat, 123. lpp.

tiesā, tad par to saka: viņš aizgājis pēc rīkstēm. "Tas būs un nevar nebūt gala iznākums deviņās desmitdaļās no visām zemnieku prāvām", saka Merķelis, "kamēr viņiem nebūs nekādu istu tiesību un kamēr viņu tiesneši paši būs muižu īpašnieki".¹

Vērtējot 1783.gada tiesas reformu, kā rezultātā divās tiesu instancēs sāka piedalīties kroņmuižu zemnieku piesēdētāji, G. Merķelis norāda uz lieliem trūkumiem šajās tiesās. "Latviešu piesēdētāju amats nebija ne patīkams, ne goda pilns... Savā tiesā viņi bija pakļauti sekretāra pavēlēm... Viņiem bija tikai jāparakstās, jāizdedzina uguns zīmogošanai, jāpadod mēteļi un jātira zābaki vācu piesēdētājiem un rakstvežiem. Ja kādam no viņiem būtu diezgan drosmes un pašapziņas, lai prētos šādi rīcībai, tad to kā dumpīgu cilvēku drīz atceltu un viņš varētu justies priecīgs, ja tiktu mājās bez pēriena".² G. Merķelis zemnieku piesēdētāja amatam piešķīra lielu, principiālu nozīmi. "Minētās piesēdētāju vietas gan nedeva ne cieņu, ne nozīmību valsti", saka Merķelis, "bet tomēr varēja nest daudz labuma. Tās vismaz notālām atgādināja visu kārtu locekļiem, ka viņi ir vienas tēvzemes dēli, ko augstākās kārtas... tik viegli un tik labprāt aizmirst".³ Akadēmiķis J. Zutis pamatoti norāda, ka Merķelis uzskatījis, ka zemnieku piesēdētāji ir "dīglis valsts buržuāziskam principam"⁴, tāgai valsts iekārtai, kur visām kārtām būtu vienādas tiesības.

G. Merķelis prasa realizēt tiesu reformu, uzskatot, ka katrs tiesājamais jānodod tādas tiesas aizsardzībā, kurā sastāvā pa daļai būtu arī viņa kārtas ļaudis.⁵ Lai tiesneši viņiem būtu īsti aizstāvji, tad tiem visos sīkumos jāzin viņu bēdas, viņu uzskati, vārdu sakot, tiem jā-

¹ Merķelis G. Izlase..., 123.lpp.

² Turpat, 126.lpp.

³ Turpat, 125.lpp.

⁴ Zutis J. Baltijas jautājums XVIII gadsimtā. R., 1951, 412.lpp.

⁵ Sk. Merķelis G. Izlase..., 170.lpp.

būt no viņu pašu vidus. Taču šeit pat G. Merķelis piezīmē, ka šāda reforma būtu ne tikai pirmais solis, bet arī "visvieglākais". Galīgais mērķis ir - dzimtbūtnieciskās iekārtas pilnīga likvidēšana, jebkuru kārtu privilēģiju un atšķirību atcelšana.

Vēsturiski patiesu analīzi un novērtējumu G. Merķelis dod muižnieku tā sauktai "mājas pārmācības varai", t. i., legalizētai muižnieku vardarbībai bez tiesas sprieduma sodīt savus dzimtļaudis. Ar konkrētiem, pārliecinošiem faktiem G. Merķelis parāda, ka šīs varas pielietošana daudzos gadījumos ir beigusies visai traģiski - ar dzimtoilvėku, tai skaitā pat nepilngadīgo, nāvi.

G. Merķeļa atmaskojumi par dzimtoilvėku beztiesīgumu Latvijā, par muižnieku necilvēcīgām patvaļām, pielietojot tā saukto "mājas pārmācības" varu, rada lielu satraukumu muižnieku un garīdznieku sprindās. Viņi jūtas dziļi aizskarti savas kārtas godā un visas Eiropas priekšā pielikti pie tā paša kauna staba, pie kura ik sestdienas tie liek savus dzimtoilvėkus. Grāmatas "Latvieši" pirmais iespaids, kā spiesti atzīt pat G. Merķeļa apkarotāji, ir līdzīgs "bumbas sprādzienam".¹

Zināmu vērību G. Merķelis savos darbos velta arī valsts pārvaldes jautājumiem. Arī šinīs jautājumos viņš uzstājas kā demokrātisku tendenču nesējs. Tā, piemēram, 1798. gadā Kopenhāgenā izdotā grāmatā "Atgriešanās dzimtenē" G. Merķelis izsaka pamatotu kritiku par Rīgas pilsētas veco satversmi, saskaņā ar kuru pilsētas magistrāts ievēl pats sev locekļus, parasti savus radniekus. Šis izveidojušās patriciešu ģimenes bremsējušas jebkuru progresu un attīstību. Ar sajūsmu viņš izsakās par Katrīnas II 1787. g. ieviesto jauno nolikumu, kas atcēla veco magistrātu un noteica, ka rātskungi ik pēc 3 gadiem pārvēlami.² Arī savos Latvijā izdotos laikrakstos G. Merķelis bieži vien, visādi

¹ Stritzky K. Ch. Garlieb Merkel und "Die Letten am Ende des philosophischen Jahrhunderts, Riga, 1939, S. 36.

² Sk. Merkel G. Die Rückkehr ins Vaterland. Kopenhagen, 1798, S. 141-143.

apiedams cenzūru žņaugus, kritizē toreiz pastāvošos valsts pārvaldes orgānus un to darbību. Rēksturīgi šini ziņā ir 1828. gada decembrī laikrakstā "Provinzialblatt für Kur-Liv und Ehstland" 50. numurā ievietotie raksti par sagaidāmo bādu un par toreizējo rekrūšu iesaukšanas kārtību, kuros viņš atmasko valsts ierēdņu korupciju. Šie raksti Vidzemes muižniecībā izsauca lielu neapmierinātību. Par to liecina grāfe H. Samsona v. Himelsterna iesniegums decembra otrajā pusē sanākušajam Vidzemes muižniecības konventam. Savā iesniegumā viņš raksta, ka "... tamlīdzīgi raksti un ļauni iztulkojumi var tikai noderēt pastāvošo likumīgo noteikumu diskreditēšanai un to personu pazemošanai, kurām šie noteikumi jāpilda..."¹ Vienlaikus Himelsterns lūdz konventu, lai nepieļautu "radīt neskaidribu par pastāvošo valsts iekārtu!"² Tas liecina, ka G. Merķeļa izteiktā kritika valsts pārvaldes jautājumos jūtami skārusi valdošo kārtu intereses. Neveikti vēl šodien baltvācu politikas un ideoloģijas aizstāvji G. Merķeli dēvē par "vācu lietas nodevēju".³

Nesaudzīgi kritizējot toreiz pastāvošo feodālo valsti un tiesības, G. Merķelis ir dziļi pārliecināts, ka nenovēršami pienāks diens, kad latviešu tauta atbrīvosies no šim važām un sāks jaunu dzīvi. "Bez šaubām, bez jebkādam šaubām", raksta G. Merķelis, "arī latviešu tauta gaida pārvērtības laikmetu, kad tā ar slavu pacelsies no nenozīmības, no verdzības trūdiem un kā zirnekļu tīklu sarauš važas, kurās to iekaluši muižnieciskie varmākas".⁴

Tagad tāds laiks ir atnācis, pie tam ar daudz lielākām un dziļākām pārmaiņām, nekā cerēja G. Merķelis. Saraušas ne tikai feodālisma, bet arī kapitālisma važas, un latviešu tauta draudzībā ar lielo krievu tautu droši ceļ komunistisko nākotni.

¹ Vigrabs J. Garlibs Merķelis cenzūras spaidos. - "Latvju grāmsta", 1926, Nr. 4, 304. lpp.

² Turpat.

³ Taube A. Garlieb Merkel, Das Recht der kleinen Völker, in: Baltische Köpfe, Beenden bei Göttingen, 2 Aufl., 1958, S. 78.

⁴ Merķelis G. Izlase..., 129. lpp.

I.Krastiņš,
doc., jur.zin. kand.

2x

MARKSISTISKI LEŅINISKO IDEJU ATTĪSTĪBA PAR VIETEJO VARAS ORGĀNU TIESISKO STĀVOKLI

Jau darbā "Pilsom karš Francijā" K. Markses un F.Engelss norādīja, ka centrāliem un vietējiem orgāniem savā darbībā jābūt cieši vienotiem. Vietējie pašpārvaldes orgāni nav centrālās varas vienkārši gribas izpildītāji, bet ir valsts mehānisma organiska sastāvdaļa.¹ Savos uzskatos būdami par centralizēti demokrātisku valsti, viņi uzstājās pret Bakunginu, kurš mācīja, ka nākotnes sabiedrības cilvēku brīvībai vajadzīga sevišķa plaša autonomija. Tāpat K.Markses un F.Engelss kritizēja tos, kuri gribēja vietējās pašpārvaldes orgānus padarīt par centrālās varas piedēkļiem.

Jaunos vēsturiskos apstākļos - imperiālisma periodā V.I.Leņins, balstoties uz pieredzi, ko bija devušas strādnieku un zemnieku ciņas formas divās revolūcijās Krievijā, atzina par nepieciešamu Padomju republikas nodibināšanu. V.I.Leņins nonāca pie jauna atzinuma par sabiedrības politiskās organizācijas vislietderīgāko formu pārejas periodā no kapitālisma uz sociālismu, t.i., "strādnieku, kalpu un zemnieku deputātu Padomju republika visā zemē, no apakšas līdz augšai".² Šajā formulā bija izteikti jaunās varas demokrātiskie organizācijas principi, t.sk., arī centrālo un vietējo orgānu savstarpējās attiecības. Šī tēze nozīmē to, ka pārstāvības orgānu sistēma tiek veidota no apakšas līdz augšai uz demokrātiskiem pamatiem, ka padomju viszemākie posmi pauž ne tikai centrālo orgānu gribu, bet ir visu iedzīvotāju pilntiesīgi pārstāvji. Vietējo varas orgānu pilntiesīgums, tautas orgānu īstais raksturs atspoguļots

¹ Sk. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. I7, с. 343-345, 566.

² Leņins V.I. Raksti, 24. sēj., 5.lpp.

daudzos V.I. Leņina darbos¹, kā arī sociālistiskās valsts likumdošanas aktos.² Sociālistiskās valsts vēsture pārlicinoši pierāda, ka šis princips pauž padomju iekārtas demokrātismu, ir tāla tās varenībai un autoritātei.³

Pēdējos gados pieņemtajos PSKP CK lēmumos par padomju darbu, tāpat kā leņiniskajos dekrētos 1918.-1920. gados uzsvērts, ka padome ir augstākais valsts orgāns savā teritorijā.⁴ L. Brežņevs 1970. gada 12. jūnija runā Bausmā vācēļu vēlēšanu apgabala vēlētajiem norādīja, ka padome ir pilsētas vai ciemata saimnieks. Tai par visu jādomā un jāgādā, tai jādara viss, lai cilvēki varētu labāk dzīvot, strādāt un atpūsties.⁵

Apskatot vietējās padomes kā pārstāvības orgānu sistēmas vislielāko posmu, nevaram, protams, pārepilēt to lomu un noliegt valsts centralizētas pārvaldīšanas nozīmi. Šeit rodas jautājums par centralizācijas pareizu savienošānu ar vietējo orgānu tiesībām, iniciatīvu un atbildību.⁶ Pareizi norāda I. Azovkins, ka centrālo orgānu pozīciju nostiprināšana nozīmē vietējo orgānu iniciatīvas un pārstāvības paplašināšanu.⁷ Vietējo orgānu lomas palielināšana ir garantēta, ja tiek saglabātas vadīšanas iespējas no centra.

¹ Sk. Leņins V.I. Raksti, 10. sēj., 6. lpp., 28. sēj., 54., 231. lpp., 26. sēj., 75.-77. lpp. u.c.

² Sk. KPFSR 1918. gada Konstitūcijas l., 10. pants; Likuma par Latvijas PSR ciemu un ciematu darbaļaužu deputātu padomē 1. pants u.c.

³ Sk. Азовкин И. А. Местные Советы в системе органов власти. М., "Юридическая литература", 1971, с. 23.

⁴ Sk. Совершенствовать работу Советов депутатов трудящихся. М., "Известия", 1970, с. 3.

⁵ "Спэр", 1970. gada 13. jūnija.

⁶ Sk. Брежнев Л. И. Речь на Пленуме ЦК КПСС 29 сентября 1965 г., М., Политиздат, 1965, с. 8.

⁷ Sk. Азовкин И. А. Местные Советы в системе органов власти. М., "Юридическая литература", 1971, с. 25.

Vietējo padomju stāvoklis varas orgānu sistēmā izriet no demokrātiskā centralisma principa. Padomju valsts aparāta centralizāciju nosaka ekonomiskās un politiskās attīstības vajadzības. Sociālistiskajā valstī sabiedriskā saimniecība jāveda no viena centra, pēc viena plāna. Šajā sakarībā V.I. Leņins norādīja, ka sociālisms "ir centralizētas saimniecības celšana..."¹ Tautas saimniecības centrālais posms, tās kodols sociālisma apstākļos ir plānošana.² Padomju saimnieciski organizatoriskā darbība pamatojas uz vienotu valsts tautas saimniecības plānu, kas virza visu valsts ekonomisko dzīvi. Tas nozīmē, ka nav pieļaujamas nekādas vietējas tendences, kas runātu pretī likumiem, plāniem un valsts noteiktai kārtībai. No otras puses, vietējām padomēm jā rūpējas, lai to teritorijā atrodos iestādes, uzņēmumi un organizācijas ievērotu valsts disciplīnu un izpildītu savas saistības ar valsti. Vērtības centralizāciju nosaka arī politiskā rakstura apstākļi: sociālistisko iekarojumu aizsargāšana, valsts aizsardzības spēju nostiprināšana u.c.

Padomju valsts aparāta centralizācija tiek realizēta ar demokrātisko formu un metožu palīdzību. Augstākie varas un centrālie pārvaldes orgāni vispirms ievēro vietējos apstākļus, savā darbībā balstās uz darbaļaužu masu iniciatīvu un domām. Padomju valsts, realizējot PSKP politiku, īsteno tādu centralizētu vadību, kura atbilst visas sabiedrības interesēm. Tāpēc sociālistiskā valsts piešķir tiesības vietējās varas un pārvaldes orgāniem izlemt vietējās nozīmes jautājumus un nemitīgi paplašina to patstāvību.³

Padomju juridiskajā literatūrā ne vienmēr pareizi ir apgaismota vietējo padomju vieta pārējo varas orgānu sistēmā. Tā, A.Kims norāda, ka vietējie varas orgāni ir tikai vietējās pašpārvaldes orgāni, kas nav apveltīti ar valsts varas pilnvarām.⁴ P.Semjonovs uzskata, ka vietējās

¹ Leņins V.I. Raksti, 28.sēj., 367.lpp.

² Sk. PSKP XXIV kongresa materiāli .R., "Liesma", 1971, 76.lpp.

³ Sk. PSKP Programma. LVI, 1961, 78. un 92.lpp.

⁴ Вопросы теории и истории государства и права и государственного права .Томск, 1967, с.52,54.

padomes ir ne tikai pašpārvaldes, bet arī autonomi orgāni¹. Protams, ka starp pašpārvaldes un autonomijas jēdzieniem pastāv cieša sakarība, bet tie nav identiski jēdzieni. Attiecībā uz vietējām padomēm, mūsaprāt, minētais autors autonomiju iztulko pārāk plaši. Runāt par visu administratīvi teritoriālo vienību autonomiju nevar, jo tad savu jēgu zaudē demokrātiskā centrālisma princips, kas ir visu padomju valsts orgānu organizācijas un darbības pamatā. V.I. Ļeņins pieļāva autonomiju tikai nacionāliem apgabaliem, kuriem raksturīgas saimnieciskās un sadzīves īpatnības un vienots iedzīvotāju nacionālais sastāvs.² Nacionālo autonomiju no vietējās pašpārvaldes V.I. Ļeņins stingri norobežoja.³ Pastāv vēl uzskats, ka vietējās padomes ir tikai augstākstāvošo orgānu lēmumu un priekšrakstu izpildītājas.⁴ Protams, ka tas ir svarīgs uzdevums, tomēr bez tam padomes patstāvīgi risina daudzus vietējās nozīmes jautājumus, tādēļ šāds uzskats nav pareizs.⁵ Kā zināms, tad vietējo padomju vadībā strādā gandrīz visas vietējās saimniecības uzņēmumi un kultūras iestādes. Katrai padomei ir savs budžets, ko izpildu un rīcības orgāni izlieto patstāvīgi, neatkarīgi no augstākstāvošajām iestādēm. Pareizi norāda M. Piskotins, ka padomes ir ne tikai augstākstāvošo orgānu juridisko aktu izpildītājas, bet tajā pašā laikā arī vietējās pašpārvaldes orgāni.⁶

Raksturojot vietējās padomes pārējo valsts orgānu

¹ Sk. Семенов П.Г. Автономия в советском государственном строительстве. "Советское государство и право", 1959, №3.

² Sk. Ļeņins V.I. Raksti, 20.sēj., 28.lpp.

³ Sk. Ļeņins V.I. Raksti, 35.sēj., 107.lpp.

⁴ Sk. Вальденберг Я.С. Правовые формы деятельности местных Советов. М., Изд-во МГУ, 1957, с.10.

⁵ Likums par Latvijas PSR ciema un ciemata darbaļaužu deputātu padomi. R., "Liesma", 1971, 10.-25.pantī.

⁶ Sk. Пискотин М. Местные Советы в системе государственных органов. - "Советы депутатов трудящихся", 1961, №1, с.14.

sistēmā, jāievēro, ka augstākstāvošo orgānu priekšrakstu izpildīšana un vietējās pašpārvaldes funkciju realizēšana ir cieši saistīta un to nodalīšana pieļaujama tikai nosacīti. Piemēram, vietējā saimniecības plāna un budžeta apstiprināšana nenozīmē tikai pašpārvaldes funkciju realizēšanu, bet ir saistīta ar centrālo iestāžu priekšrakstu izpildīšanu, jo pēdējās nosaka plāna pamatrādītājus. Pie tam jāievēro, ka jebkura vietējā jautājuma izlemšana reizē ir daļa no vispārvalstiskā jautājuma strisināšanas.

Viena no svarīgākajām sociālistiskās valsts varas orgānu sistēmas īpatnībām ir tās vienotība. Augstākie un vietējie varas orgāni ir valsts varas orgānu vienotās sistēmas dažādi posmi. Kā centrā, tā uz vietām nav citu varas pārstāvības orgānu kā tikai padomes, kas izveido valsts varas politisko pamatu. V.I. Ļeņins mācīja, ka "... ikvienas revolūcijas pats galvenais jautājums ir jautājums par valsts varu. Kādas šķiras rokās ir vara, tas izšķir visu..."¹ PSRS visa vara pieder pilsētu un lauku darbaļaudīm deputātu padomju personā (PSRS Konstitūcijas 3.pants). Padomes no apakšas līdz augšai tieši ievēl tauta, tās izsaka tautas gribu, un tādēļ padomēm sociālistiskajā valstī pieder vara visā pilnībā, tās ir varā neierobežoti valsts orgāni, kas atbilst V.I. Ļeņina tēzei par to, ka "tautas pārstāvība ir nulle, ja tai nepieder visa vara..."² Varas orgānu īsts pilntiesīgums ir realizēts praksē visās sociālistiskajās valstīs, kas izpaužes šo orgānu pilnvaru īstenošanā: juridisko aktu izdošanā, citu valsts orgānu nodibināšanā, kontroles tiesību realizēšanā u.c. Valsts varas orgānu sistēmas vienotību vispirms nosaka sociālistiskās valsts ekonomiskais pamats - sociālistiskā saimniecības sistēma un ražošanas rīku un līdzekļu sociālistiskais īpašums. Sistēmas vienotību nosaka arī valsts varas šķiriskā vienotība. Tāpēc arī valsts orgānu sistēma ir vienota organizatoriskā ziņā. Šī vienotība nenozīmē, ka mūsu valstī nepastāv nekādu problēmu, kas sai-

¹ Ļeņins V.I. Raksti, 25.sēj., 336.lpp.

² Ļeņins V.I. Raksti, 11.sēj., 89.lpp.

stījas ar centrālo un vietējo valsts orgānu savstarpējām attiecībām. Šīs problēmas neizraisās sakarā ar pretrunu pastāvēšanu starp centrālajiem un vietējiem orgāniem, kas raksturīga buržuāziskajām valstīm, bet gan kā jautājumi par labāku un mērķtiecīgāku minēto orgānu kompetences robežošanu, racionālāku darba sadalīšanu starp tiem, par lielāku vietējās iniciatīvas izraisīšanu un plašāku masu iesaistīšanu valsts pārvaldīšanā.

Buržuāziskajās valstīs ir plaši izplatīta teorija par to, ka vara, ko realizē valsts centrālie orgāni, ir pilnīgi nodalīta no vietējās varas, t.i., no vietējās pašvaldības iestādēm.¹ Teorijā buržuāziskie valststiesībnieki šādu pozīciju ieņem, lai apgalvotu, ka tā nostiprina iedzīvotāju demokrātiskās tiesības un liecina par iedzīvotāju ievēlēto pašvaldības iestāžu patstāvību. Tomēr praksē vietējo pašvaldības iestāžu tiesības buržuāziskajās valstīs ir stipri ierobežotas kā pēc likuma, tā arī sakarā ar centrālo orgānu pastiprināto uzraudzību pār pašvaldības iestāžu darbību. No centra ieceltie ierēdņi vietējo pašvaldību nostāda birokrātiskās centrālās varas pastiprinātā aizbildniecībā un padara to par buržuāziskās valsts mašīnas paklausīgu pavadoni. Pēdējos gados buržuāziskajās valstīs centrālie resori arvien vairāk iejaucas vietējo pašvaldības iestāžu darbā. Pat sabiedriskās kārtības nodrošināšanas, iedzīvotāju sadzīves apkalpošanas, labiekārtošanas u.c. jautājumos tās pilnīgi pakļautas augstākstāvošai izpildu varai un atrodas tās kontrolē. Vietējo pašvaldības iestāžu aktus var atcelt valdība un pat atsevišķi ministri. Tā kā vietējās pašvaldības iestādes netiek atzītas par valsts varas orgāniem, tad buržuāziskajām valdībām rodas iespēja iecelt uz vietām savu pārstāvi, kas ietekmē to darbību.² Novērtējot municipalitāšu lomu buržuāziskajās valstīs, V.I. Leņins pasvītvoja, ka "vietējās iestādes nodarbojas

¹ Sk. Гантман В.И. Государственный строй Италии. М., Изд-во ИМО, 1961, с. 300-315.

² Sk. Григорян Л.А. Советы-органы власти и народного самоуправления. М., Госуриздат, 1965, с. 56.

ar buržuāziskajai valstij nekaitīgu "mazgājamo trauku al-vošanu", ūdens spādi, ar elektriskiem tramvajiem u.tml. pasākumiem, kas nevar satricināt pamatus tam, ko sauc par "pastāvošo sabiedrisko kārtību..."¹

Imperiālisma periodā atklāti parādās buržuāziskās valsts arvien lielāka centralizācija, kas pakāpeniski no-ved atsevišķās valstīs pie tās nicīgās patstāvības likvi-dēšanas, kāda bija piešķirta vietējās pašvaldības orgāniem. Uz centralizācijas tendenci jau savā laikā norādīja V.I. Leņins: "Kapitālisms nenovēršami ved uz valsts varas centralizāciju un ikviena vietējā pašvaldība, pastāvot reakcionārai valsts varai, katrā griņā tiks uzvarēta".² To pat spiesti tagad atzīt buržuāziskie valststiesībnieki.³

Buržuāzisko valststiesībnieku cenšanās nostādīt vie-tējo varu pretī centrālajai liecina par nesamierināmu pret-runu pastāvēšanu kapitālistiskajā sabiedrībā starp valdo-šās šķiras (centra) un darbaļaužu masu (vietējo iedzīvotā-ju) interesēm. Tāpēc, neskatoties uz vietējās pašvaldības iestāžu šķietamo "patstāvību", centrālā vara ar dažādiem līdzekļiem piespiež tās paklausīt sev, realizēt valdošās šķiras gribu un politiku. Tas pilnīgi atbilst V.I. Leņina norādījumam: "Ņemiet moderno valstu pamatlikumus, ņemiet to pārvaldīšanu, ņemiet sapulču vai preses brīvību, ņemiet "pilsoņu vienlīdzību.likuma priekšā", - un jūs ik uz soļa redzēsiet katram godīgam un apzinīgam strādniekam labi pa-zīstamo buržuāziskās demokrātijas liekulību".⁴ Faktiski ar vietējo pašvaldību būtu jāsaprot iedzīvotāju patstāvi-ba vietējo jautājumu izlemšanā, pārvaldīt visas lietas "apgabalā, novadā un kopienā ar vispārējās vēlēšanās ie-vēlēto amatpersonu palīdzību, bez valdības ieceltiem varas orgāniem".⁵

¹ Leņins V.I. Raksti, 10. sēj., 158, 159.lpp.

² Leņins V.I. Raksti, 15.sēj., 147.lpp.

³ sk. Харвей Д., Худ.К. Британское государство. ИЛ, 1961, с. 325-354.

⁴ Leņins V.I. Raksti, 28.sēj., 219.lpp.

⁵ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. XVI, с. III

Padomju valstī nepastāv cēloņi, kas izraisītu pretrīnības starp centrālo un vietējo varas orgānu interesēm. Visa vara pie mums pieder tautai, kuras intereses kā centrā, tā arī uz vietām ir vienotas. PSRS ir pilnīgi realizēta viena no svarīgākajām Komunistiskās partijas politiskajām prasībām - plaša vietējā pašvaldība.

Neskatoties uz tautas pārstāvības orgānu sistēmas vienotību, tomēr starp tās arsevišķiem posmiem pastāv zināmas atšķirības. Tās nosaka pārstāvības orgānu sistēmas atsevišķu posmu nevienādais darbības apjoms. Atkarībā no darbības apjoma tiek noteikts katras vietējās padomes tiesiskais stāvoklis, kas tad arī vienu valsts orgānu atšķir no otra.

Valsts varas orgānu sistēma mūsu valstī veidota saskaņā ar administratīvi teritoriālā iedalījuma vienībām, t.i., pēc teritoriālā principa, kas pilnīgi saskan ar V.I. Leņina izstrādātajiem padomju valsts celtniecības principiem. Katrai savienotai republikai kā suverēnai valstij ir savs administratīvi teritoriālais iedalījums (iekārta) un līdz ar to arī sava augstāko un vietējo valsts varas orgānu sistēma. Katrā administratīvi teritoriālajā vienībā ir ievēlēta un darbojas darbaļaužu deputātu padome un tās izpildu komiteja. Latvijas PSR Konstitūcija nodod pilnīgu vietējo padomju posmu uzskaitījumu: tā, 14. pants nosaka Latvijas PSR administratīvi teritoriālā iedalījuma galvenās vienības - republikāniskās pakļautības pilsētas un lauku rajonus. Jaunajā Latvijas PSR Konstitūcijā būtu vēlams atspoguļot pilnīgu vietējo padomju klasifikāciju. Latvijas PSR administratīvi teritoriālais iedalījums izveidojies saskaņā ar tās attīstības konkrētiem apstākļiem, starp kuriem sevišķi nozīmi iegūst tādi faktori kā: iedzīvotāju skaits, teritorijas lielums, ekonomikas raksturs, iedzīvotāju nacionālais sastāvs u.c. Republikas ekonomikas un kultūras dzīves celtniecībā svarīga nozīme ir pilsētām un to darbaļaužu deputātu padomēm. Rūpniecības attīstības augstais temps, zinātnes, tehnikas un kultūras progress ir ietekmējis pilsētu iedzīvotāju

piesugumu.¹ Tagad lielu uzmanību veltī arī vidējo un mezo pilsētu attīstībai. Strauja pilsētu izaugsme un to lomas nostiprināšanās komunisma celtniecībā rada nepieciešamību sevišķi izpētīt pilsētu attīstības problēmas. Mūsdienu pilsēta ir tik sarežģīta parādība, ka juristiem ir praktiski grūti aptvert visus tās pētīšanas aspektus. Tāpēc nepieciešams pilsētas pētīt kompleksi, iesaistot šajā darbībā arhitektus, ekonomistus, ģeogrāfus, sociologus u.c. speciālistus. Pilsētu tālākā pētīšanā un tautsaimniecības uzdevumu atrisināšanā var kalpot zinātniski izstrādātas pilsētu modelēšanas metodes.²

Latvijas PSR pilsētu padomju specifiskais stāvoklis izpaužas tajā apstākļi, ka šo pilsētu ekonomiskais, politiskais un kultūras īpatnējais svars ir ļoti dažāds. Ir pilsētas, kurās dzīvo neliels iedzīvotāju skaits un tajās nav koncentrēti lieli rūpniecības, komunālās saimniecības u.c. uzņēmumi (Piltēnē, Durbē u.c.). Līdzās tām pastāv pilsētas ar lielu iedzīvotāju skaitu, un tie reizē ir svarīgi republikas ekonomiskās, kultūras un politiskās dzīves centri (Rīga, Liepāja, Daugavpils u.c.). Minētie apstākļi tad arī nosaka šo pilsētu padomju darbības raksturu un apjomu, materiāli tehnisko bāzi, kā arī izpildu un rīcības orgānu struktūras dažādību.

Latvijas PSR pilsētas, atkarībā no iedzīvotāju skaita, rūpniecības, celtniecības un citu tautas saimniecības nozaru objektu izvietojuma un attīstības perspektīvām, iedala republikāniskās pakļautības un rajonu pakļautības pilsētās.³ Republikāniskās pakļautības pilsētas ir 7: Rīga,

¹ Pilsētās iedzīvotāju skaits palielinājies 2, 3 reizes un to īpatsvars pieaudzis no 35 procentiem 1939. gadā līdz 63 procentiem 1971. gadā (sk. Baltiņš, G., Ieva T. Latvijas PSR tautas saimniecības izaugsme. R., "Liesma", 1971, 91. lpp.).

² Sk. Коган Л., Локтев В. Некоторые социологические аспекты моделирования городов. — "Вопросы философии", 1964, №9.

³ Savienoto republiku likumdošana, kas nosaka pilsētu administratīvi ekonomisko klasifikāciju, kā galveno pazīmi to iedalījumam norāda uz iedzīvotāju skaitu un to sociālo sastāvu, administratīvo nozīmi, rūpniecības u.c. tautsaimniecības nozaru attīstības līmeni.

Liepāja, Daugavpils, Jelgava, Jūrmala, Ventspils un Rēzekne (Latvijas PSR Konstitūcijas 14.pants). Republikā ir 49 rajona pakļautības pilsētas, no kurām 22 pilsētas ir nelielas: daļēji tajās ir izvietoti rūpniecības uzņēmumi, daļēji to izbūves plāni izstrādāti, saskarot ar apkārtējo laukseimniecības arteļu un padomju saimniecību centru izveidošanu šajās pilsētās. 20 pilsētās izvietoti republikas lauku rajonu centri. Šīs pilsētu padomes ir ieguvušas vairākas priekšrocības, salīdzinot ar līdzīgām un pat lielākām pilsētām, kuras nav rajonu centri, jo tās celtniecībai un pilsētu labiekārtošanai saņem lielākus asignējumus. Šajās pilsētās atrodas arī lauku rajonu izpildu komitejas, nodaļas un pārvaldes, kuras palīdz pilsētu padomēm praktiski risināt daudzus saimnieciskos un kultūras jautājumus.

Visas republikāniskās pakļautības pilsētu padomes ievēl izpildu komitejas, nodibina pastāvīgās komisijas, nodaļas un pārvaldes. Līdz 1955.gadam nodaļas pastāvēja arī vairākās rajona pakļautības pilsētu padomju izpildu komitejās.

Pilsētu padomes galvenokārt nodarbojas ar pilsētu vietējās saimniecības vadīšanu un darbaļaužu apkalpošanu. Bez tam tās arī ietekmē to nepakļauto uzņēmumu un iestāžu darbību, kas atrodas padomju teritorijā. Pilsētās koncentrēta lielākā daļa vietējās, republikāniskās un Vissavienības pakļautības rūpniecības uzņēmumu, plašs kultūras, izglītības, ārstniecības u.c. iestāžu tīkls.

Pilsētu padomes un it īpaši Latvijas PSR republikāniskās pakļautības pilsētu padomes pašreizējos apstākļos ieņem svarīgu vietu valsts varas vietējo orgānu sistēmā. Šādu stāvokli nosaka tas, ka pilsētu padomes pārstāv pilsētu iedzīvotājus, no kuriem lielākā daļa ir strādnieki ar savām ģimenēm, bet strādnieku šķira ir visprogresīvākā un organizētākā sabiedrības daļa. Tādēļ pilsētu padomes kā valsts varas orgāni ieņem redzamu stāvokli attiecībā pret pārējiem valsts varas vietējo orgānu sistēmas posmiem: rajonu, ciemu un ciematu padomēm, kas izpaužas to savetarpē-

jās attiecībās. Tā, piemēram, pilsētu padomes un to izpil-
du komitejas palīdz rajonu un ciemu padomēm nostiprināt
lauksaimniecības materiāli tehnisko bāzi, piegādājot so-
ciālistiskās rūpniecības produkciju laukiem, pārstrādājot
lauksaimniecības produkciju pilsētu uzņēmumos, piegādājot
nepieciešamos materiālus lauksaimniecības vajadzībām u.c.
Pilsētu padomes sniedz palīdzību rajonu un ciemu padomēm
kvalificētu kadru nodrošināšanā, kas nepieciešami lauku
uzņēmumos un organizācijās (starpkolhozu celtniecības or-
ganizācijās, starpkolhozu elektrostacijās u.c.).

Šefības kārtībā pilsētu rūpniecības uzņēmumi un
kultūras iestādes sniedz praktisku palīdzību kolhoziem un
to uzņēmumiem darbietilpīgo procesu mehanizēšanā, mehani-
zatoru darba organizācijas uzlabošanā, jaunākās tehnolo-
ģijas ieviešanā, dažādu objektu projektēšanā un celšanā,
kultūras iestāžu darba pilnveidošanā laukos. Pilsētas pa-
līdz kolhoziem un padomju saimniecībām ar darba spēku un
transporta līdzekļiem sējas un ražas novākšanas darbos.
Šie jautājumi parāda, kāda ievērojama loma pilsētu padomēm
pieder tālākajā lauksaimniecības attīstībā, lauku tuvinā-
šanā pilsētai, strādnieku šķiras un kolhozu zemniecības
savienības nostiprināšanā, kurai ir "noteicoša politiska
un sociāli ekonomiska nozīme celtniecībā PSRS".¹

Ne mazāk svarīga ir pilsētu padomju loma darba lauku
internacionālajā sudzināšanā, jo pilsētās parasti dzīvo
daudzu tautību pārstāvji. Visu tautību plaša pārstāvnie-
cība pilsētu padomēs ļauj tām uz līdztiesības pamatiem
aktīvi piedalīties valsts lietu izlemšanā, nostiprināt
tautu draudzību un uzticību, nodrošināt nāciju tālāku
tuvināšanos.

Buržuāziskajā Latvijā pilsētām bija samērā maza no-
zīme saimnieciskajā dzīvē, jo to rūpniecība nebija attīs-
tīta. Kopējais iedzīvotāju skaits pilsētās bija 660.000

¹ PSKP Programma. LVI, 1961, 69.lpp.

Jeb 35 % no visiem valsts iedzīvotājiem.¹ Bet tad visi nebija nodarbināti, jo pilsētās valdīja bezdarbs. Padomju vara pārmainīja republikas dzīvi pašos pamatos. No atpalikušās agrārās zemes un imperiālistisko lielvalstu piedāvājuma izauga republika ar augsti attīstītu rūpniecību un kultūru.² Protams, pārmainījās arī pilsētu sejas. Agrāk ekonomiski atpalikušās pilsētas - Liepāja, Daugavpils, Rēzekne, Jelgava u.c. ir kļuvušas par ievērojamām rūpniecības un kultūras centriem.

Par Latvijas PSR pilsētu izaugsmi padomju varas gados liecina arī šo pilsētu vietējās saimniecības attīstība. Raksturīgs ir straujais celtniecības apjomu pieaugums: uzcelti dzīvojamie nami ar kopējo platību 13,5 miljoni kvadrātmetru. Turpretī divdesmit buržuāziskās Latvijas gados (1920.g.-1940.g.) pilsētās uzcēla mazāk nekā vienu miljonu m² apdzīvojamās platības. Republikas pilsētās turpinās dzīvojamā fonda labiekārtošana. Ar centralizētu ūdens apgādi 1970.gadā bija nodrošināti 83 % no republikas pilsētu dzīvokļu fonda (Rīgā - 98%), ar kanalizāciju - 82% (Rīgā - 96 %), ar vannām - 54 % (Rīgā - 62 %). Salīdzinājumā jāatzīmē, ka 1935.gadā ar centralizētu ūdens apgādi bija nodrošināta pilsētās tikai apmēram puse dzīvokļu fonda, ar centrālo apkuri - 5 %, ar elektrību - 60 %. Pat Rīgā vairāk nekā ceturtdaļa apdzīvojamās platības bija bez elektriskā apgaismojuma, turpretī tagad jau estotās piegādes sākumā bija pilnīgi elektrificēta viss apdzīvojamā platība pilsētās.³

Buržuāziskajā Latvijā jādzienu "gazifikācija" tikpat kā nelietoja. Rīgā un Liepājā gan bija gāzes fabrikas, bet to jauda bija niecīga. Ar gāzi apgādāja tikai 12.000 dzīvokļu, bet rūpniecības uzņēmumi gāzi nemaz nesapēma, jo tās bija maz un tā bija dārga. Tagad stāvoklis stipri iz-

¹ Sk. Советская Латвия за 25 лет. "Статистика", 1965, с.5-6.

² Sk. Baltiņš G., Ieva T. Latvijas PSR tautas saimniecības izaugsme. R., "Liesma", 1971.

³ Turpat, 94.-95.lpp.

mainījies, jo gāzi saņemam no brālīgajām republikām, un ar to apgadā ne tikai dzīvokļus, bet arī rūpniecības uzņēmumus. Divās trijās dienās tagad izlieto tik daudz gāzes, cik agrāk gada laikā.

Katrā lielā pilsētā nepieciešamas plaši izvērstas sabiedriskā transporta līnijas. Buržuāziskajā Latvijā tikai Rīgā un Liepājā bija neliela tramvaju saimniecība, kas gadā pārvadāja 46,4 miljonus pasažieru. Pedomju Latvijā pilsētu elektrotransportu krietni izaudzis. Tramvaju saimniecība Rīgā un Liepājā rekonstruēta un no jauna izveidota Daugavpilī. Vienā gadā pārvadā 8 reizes vairāk pasažierus nekā 1940. gadā.

Nodots ekspluatācijā vairāk nekā 300 jaunu skolu, jaunajās pirmskolas vecumu bērnu iestādēs var ievietot ap 40.000 bērnu, jaunuzceltajās slimnīcās var vienlaikus ārstēties vairāk nekā 9000 slimnieku, daudzās pilsētās atvērti moderni veikali un ēdnīcas, darbā stājušās jaunas kultūras iestādes. Ievērojami panākumi gūti arī citās pilsētu vietējās saimniecības nozarēs.

Rīgas pilsētas īpatnējais svars rūpnieciskajā ražošanā, politiskajā, kultūras un zinātniskajā darbībā, iedzīvotāju skaits un attīstības perspektīvas nosaka tās vietu un lomu pārējo republikāniskās pakļautības pilsētu vidū. Bez tam Rīga ir iedalīta 6 rajonos, tādēļ šīs pilsētas padomes darbība un izpildu un rīcības orgānu struktūra daudzējādi atšķiras no pārējo republikāniskās un rajonu pakļautības pilsētu padomēm. Lielo pilsētu teritoriju iedalīšana rajonos dod lielāku iespēju pilsētu padomēm pievērst uzmanību galvenajiem jautājumiem, kas skar visas pilsētas vajadzības, tuvina visus pārvaldes orgānus darbaļaužu masām, palielina to aktivitāti, nodrošina plašākas organizatoriskās iespējas darbaļaužu pašdarbības attīstībā. Rajonu padomes galvenokārt nodarbojas ar tautas izglītības, veselības aizsardzības, kultūras, sociālās nodrošināšanas, sadzīves vajadzību apkalpošanas u.c. jautājumiem. Rīgas pilsētas padome un iz-

pildu komiteja šajās darbības sfēras koordinē kopīgu rīcību, kontrolē rajonu padomju un to orgānu darbību, vispārīna un popularizē pirmrindas darba pieredzi. Sevišķa uzmanība tiek pievērsta pilsētas un rajonu padomju pastāvīgo komisiju un deputātu darbības koodinēšanai. Jāatzīmē, ka viena no rajonu padomju darba īpatnībām pilsētās ir tā, ka tās dibina deputātu grupas un vada iedzīvotāju pašdarbības organizācijas attiecīgo rajonu teritorijās.

Zināmas atšķirības Latvijas PSR republikāniskās pakļautības pilsētu padomju starpā pastāv pastāvīgo komisiju nodibināšanā¹, izpildu komitejas sastāva ziņā², kā arī izpildu un rīcības orgānu izveidošanā.³ Šo atšķirību pamatā ir dažādu republikāniskās pakļautības pilsētu lielums un saimniecības īpatnības.

Dažas īpatnības ir vērojamas arī Jūrmalas pilsētas padomes un izpildu komitejas darbā, jo tā ir Vissavienības nozīmes kūrortpilsēta. Ilgu laiku Jūrmalu uzskatīja tikai par atpūtas un ārstniecības vietu, tomēr padomju varas gados tā kļuvusi arī par rūpniecības, zvejnieku un celtnieku pilsētu. Ja 1960.gadā - pirmajā pilsētas pastāvēšanas gadā - Jūrmalas dziedinātavās atpūtās 120.000 cilvēku, tad 1972.gadā to skaits pārsniedza 200.000 cilvēku. Jūrmalas pilsētas padomes un tās izpildu un rīcības orgānu darbu ietekmē galvenokārt divi apstākļi: a) kūrortpilsētas darba specifika un tā sezonas raksturs, b) pilsētas teritorijas nesamērīgais izvietojums (tā stiepjas 33 km garumā), kas prasa lielu organizatorisku darbu, lai padome veiktu savus pienākumus savlaicīgi. Tādēļ pilsētā labi un saskaņoti strādā pastāvīgās komisijas, deputātu grupas, kā arī pārējās darbaļaužu pašdarbības organizācijas, kas ir

¹ Rīgas pilsētas padomes 11.sasaukuma pirmajā sesijā nodibināja 15 pastāvīgās komisijas, bet Ventspils pilsētas padome - 10, kurās attiecīgi darbojas 17-35 un 7-13 deputāti.

² Rīgas pilsētas padomes izpildu komiteja ievēlēta 19 cilvēku sastāvā, bet pārējās republikāniskās pakļautības pilsētu izpildu komitejas parasti izveidotas 11-13 cilvēku sastāvā.

³ Rīgas pilsētas izpildu komitejas pakļautībā atrodas 7 nodaļas, 13 pārvaldes un 2 trestī, bet Ventspils pilsētas padome nodibinājusi 10 nodaļas, 2 pārvaldes un vienu trestu.

padomes un to orgānu pirmie palīgi.

Pārējo 5 republikāniskās pakļautības pilsētu padomju un to orgānu darba vispārējos vilcienos ir diezgan vienkāršs, tomēr zināmas atšķirības pastāv, ko nosaka šo pilsētu specifika. Piemēram, ja salīdzinām Ventspili un Rēzekni, tad abas pilsētās padomju varas gados ir izauguši vareni rūpniecības uzņēmumi, kuru produkcija pazīstama tālu aiz mūsu valsts robežām. Tomēr izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis piešķir Ventspilij zināmas priekšrocības. Caur neaizsalstošo Ventspils ostu tiek realizēta ievērojama daļa no PSRS eksporta produkcijas, sevišķi nafta un tās produkti. Tur izvietots zvejnieku artelis "Sarkanā bāka" un tās modernā zvejas osta, kas nav raksturīga Rēzeknei un līdz ar to ienes zināmas īpatnības Ventspils pilsētas padomes un to orgānu darba raksturā un apjomā.

Pilsētu nodibināšanas kārtība un to raksturīgās pazīmes ir noteiktas atsevišķu savienoto republiku likumdošanas aktos.¹ Tajos galvenokārt ir paredzēti šādi kritēriji apdzīvotu vietu ieskaitīšanai pilsētu kategorijā: a) noteikts iedzīvotāju skaita minimums, b) iedzīvotāju vairākuma nodarbošanās, kas nav saistīti ar lauksaimniecību (kvantitatīvais un kvalitatīvais rādītājs)². Tomēr vairākums savienoto republiku (arī Latvijas PSR) nav pieņēmušas juridiskus aktus, kuros būtu noteiktas dažādas pilsētu kategorijas, to dibināšanas kārtība un raksturīgās pazīmes, kas, protams, negatīvi atsaucas uz pilsētu attīstību un varas orgānu darbību tajās. Bez tam savienoto republiku likumdošanas akti satur dažādus kvantitatīvus un kvalitatīvus kritērijus, kas ir par pamatu apdzīvoto vietu ieskaitīšanai vienā vai otrā pilsētu kategorijā. Tādēļ, pēc mūsu ieskata, vajadzētu unificēt kritērijus dažādu

¹ Указ Президиума Верховного Совета РСФСР от 12 сентября 1957 года "О порядке отнесения населенных пунктов к категории городов, рабочих и курортных поселков". - "Ведомости Верховного Совета РСФСР", 1957, №1.

² См. Лизогуб В.К. Современное советское законодательство и практика образования городов и городских поселков. - "Советское государство и право", 1966г, №9.

pilsētu kategoriju izveidošanai un katrā savienotajā republikā izstrādāt juridiskus aktus par apdzīvoto vietu klasifikāciju, nosakot pilsētu pakļautību, vadoties no iedzīvotāju skaita, pilsētu ekonomiskās, politiskās un kultūras nozīmes, kā arī ievērojot to turpmākās attīstības perspektīvas.

Padomju valsts celtniecība ir pierādījusi, ka vietējie varas orgāni ir pilntiesīgi tautas pārstāvības orgāni, kas sevā darbībā vadās kā no visas valsts, tā arī no vietējām interesēm. Tie ir sociālistiskās demokrātijas paudēji, kas ieguvuši starptautisku atzīšanu. Padomju pieredzi tagad izmanto citas sociālistiskās valstis un no koloniālisma važām atbrīvojušās zemes. Uz šo pieredzi ir spiesti atseukties pat buržuāziskās sabiedrības ideologi, kas cenšas modernizēt vietējo orgānu sistēmu monopolistiskā kapitālisma interesēs.

G. Galilejevs,
jur. zin. k. end.

ex.

PĒTERA STUČKAS VALSTSTIESISKIE UZSKATI

Vladimirs Iljičs Leņins radoši attīstīja un bagātināja marksistisko mācību par valsti un tiesībām, par proletariāta diktatūras nepieciešamību, buržuāziskas valsts mašīnas salaušanu un izpicināšanu proletariskas revolūcijas gaitā un par jaunas, socialistiskas valsts un tiesību radīšanu. Proletariāta diktatūras valsts bija galvenais līdzeklis socialisma uzcelšanai PSRS.

Laikā, kad praksē tika risināti un īstenoti šie uzdevumi, bēlus V. I. Leņinem dzīvoje un strādāja ievērojams boļševiks, slavens latviešu tautas dēls Pēteris Stučka - pirmais jaunās Padomju Krievijas valdības tieslietu tautas komisārs, vēlāk pirmās padomju valdības vadītājs Latvijā, bet pēc tam - KPFSR Augstākās Tiesas priekšsēdētājs, liels tiesību zinātnieks un padomju tiesību propagandists.

Pēteris Stučka, strazdamies augstos tieslietu resorā postēpos, lielu vērību veltīja padomju tiesību problēmu izstrādāšanai. Viņš sareķstījis vairāk nekā 100 zinātnisku darbu, viņa vadība izēgusi vesela padomju juristu pēudze. Pētot Pētera Stučkas stātātē teorētisko mēntojumu, labāk izprotēms arī tā bāze, uz kures izvēidojās Padomju Sociālistisko Republiku Savienību 1922. gēdā.

P. Stučkas teorētiskais mēntojums ēptver dēzādē tiesību nozēros, bet vislielēko ieguldījumu viņē dēvis vispārējā tiesību teorijā, valststiesības un civiltiesības. Šinī rakatā, iztirzājot P. Stučkas valststiesiskos uzskatus, ēelveno uzmanību veltīsīm ēautājumam par proletariāta diktatūru, valsts pārvēldi, tiesu sistēmu un likumdoēšanu.

Saprotams, ne visu P.Stučkas statāto teorētisko mentojumu šodien var pieņemt negrozītā veidā. Daudz kas tagad kritiski pārvērtējams, ievērojot pašreizējās sabiedriski politiskos apstākļus, komunisma celtniecības uzdevumus, padomju valsts un tiesību attīstību. Sevišķi ievērojama nozīme P.Stučkas statātajam mentojumam ir valsts un tiesību vēstures pētījumos.

Lielās Oktobra socialistiskās revolūcijas gaitā sabruka vecā iekārte, kas bija pastāvējusi gadu simteļiem ilgi. Uz vecās valsts iekārtes drupām dzima pirmā strādnieku un zemnieku valsts pasaulē. Masu zemes darbaļaudis, espmot valsts varu savās rokās, sāka celt jaunu valsti un redēt jaunas tiesības.

Jau pirms socialistiskās revolūcijas Krievijas strādnieku šķīrei bija zinātniski pematote darbības programma kā politiskā, tā ekonomiskā un sociālā jomā. Tūlīt pēc revolūcijas uzvaras tika izdoti paši svarīgākie likumdošanas akti, piemēram, tādi kā Krievijas tautu deklarācija, Nolikums par strādnieku kontroli, dekrēts par banku nacionalizāciju, astoņstundu darba dienu un citi.

Padomju socialistisko tiesību veidošanos pavēdīja ase ideoloģisks un organizatorisks cīņš. Šei cīņā apvienojās ka slāptie, tā atklātie padomju varas ienaidnieki: labējie eseri, meļševiki, kreisie eseri, trockisti, vecie tieslietu darbinieki un buržuāziskie profesori, kuri neizprate vai centas visādā veidā sagrozīt padomju tiesību principus. Tādēļ revolucionārās likumības ievērošana Padomju valsts sākums periodā bija saistīta ar zināmā grūtībām. Šajā atbildīgajā momentā nopietnu triecienu buržuāziskajiem teorētiķiem deva P.Stučkas darbi, it sevišķi valstatiesību jautājumos.

P.Stučka savos darbos nelūkāmi ievēroja ļepinisko līniju, kures pamatā bija Marksa un Engelse mācība par proletariāta revolucionāri vēsturisko misiju. Viļš atbalstīja ļepinisko viedokli, ka Padomju varas pirmajos dekrētos par varu, par zemi, par darbu u.c. bija jau likti revolucionārās likumības pamati. P.Stučka it īpaši uzsvērs likumības šķirisko raksturu. Viļš rakstīja: "Likums un likumība paši par sevi ir tikai forma, ku-

ras saturs atkarīgs no tā, kāda šķīrē atrodas pie varas, kādas šķīrē tiesības valsts realizē un aizstāv." ¹ Padomju likumos P.Stučka saskatīja strādnieku šķīrē, darbaļaužu masu griebs iemiesojumu, līdzekli valsts varas organizatoriskajai darbībai. Tie ir P.Stučkas valststiesisko uzskatu pamatprincipi. Pie tam viņš pilnīgi pievienojās V.I.ļeņina atzībumam, ka revolūcijai nev jāizpaužas tā, lai jauna šķīrē komendētu, pārvaldītu ar vecās valsts mašīnas palīdzību, bet tā, lai tā sagremtu šo mašīnu un komendētu, pārvaldītu ar jaunās mašīnas palīdzību." ² Jaunajai varai nepieciešami arī jauni likumi un jauna tiesību teorija.

Atbilstot VI Viskrievijās Ārkārtējā Padomju kongresa lēmumus par stingru likumības ieviešanu, P.Stučka norādīja, ka proletāriskas revolūcijas būtība izpaužas tādējādi, ka tas uzvara un proletariāta diktatūras nodibināšana dod tai tādu varēnu ieroci kā valsts varu, kuru realizē daļēji ar likumu palīdzību, kas dod iespēju organizēti, tiesiskā veidā ietekmēt revolūcijas attīstību, pirmām kārtām šķīrē cīņās jomā. ³

P.Stučka daudzos savos darbos, piemēram, "Revolucionāra valsts un tiesību loma", "Mācība par valsti un KPFSR Konstitūcija", "Šķīrē valsts un civiltiesības", rakstos "Valsts un tiesību enciklopēdijs" un citos darbos līdz ar mācību par tiesību būtību kā vēsturiskā materialisma kategoriju, kas regulē specifiskas sabiedriskās attiecības, iztīrāja arī valsts un tas institūtu lomu sabiedrības tiesisko attiecību veidošanā un veidīšanā.

Pēc Lielās Oktobra socialistiskās revolūcijas P.Stučka partijas Centrālās Komitejas un Padomju valdības uzdevumā jau

¹ Стучка П.И. Учение о советском государстве и его конституции. Изд. 7-е. 1931, с.219.

² Лењин В.И. Раusti, 25.сej., 447.лpp.

³ См. Стучка П.И. Избранные произведения по марксистско ленинской теории права. Р., 1964, с.702.

pirmajās jaunās varas pastāvēšanas dienās veica lielu darbu padomju likumdošanā, sagatavojot vairākus likumprojektus, piemēram, par civilo dienestpēkājņu un kartu atcelšanu, par tiesu un citus. Viņš ne tikai praktiski vedīja vecās buržuāziskās tiesu sistēmas salaušanu un jaunas proletāriskas, demokrātiskas tiesas izveidošanu, bet arī teorētiski nopematoja šī revolucionārā pasākuma nepieciešamību. Viņš uzskatīja, ka tiekei jaunā demokrātiskā tiese - vienkāršāka pēc savas uzbūves un formas, bet nesalīdzināmi stabilāka pēc save saturs, - būs spējīga nodrošināt sociālistisko taisnīgumu un likumību.

P.Stučka zinātniski pamatoja Padomju valsts aktīvo lomu tiesību jaunradē, nepiekrītot buržuāziskajā jurisprudencē valdošajam uzskatam par tiesību konservatīvo dabu. Tiesības nedrīkst kvest attīstību, bet tām jābūt revolucionāram faktoram. Kā sverīgu sociālistiskās celtniecības uzdevumu P.Stučka sevišķi pasvītvoja nepieciešamību ievērot sociālistisko likumību visās valsts dzīves jomās.

Lei to pareizi izprestu, jāievēro, ka tei laikā veldīje uzskats, ka tiesībām sociālistiskā iekārtā nev diez cik ievērojama loma. Negatīva attieksme pret nepieciešamību lauzt vecās buržuāziskās tiesas sperātu pastāvēja arī diezgan kreisi noskaņotu cilvēku, galvenokārt teorētiku vidū.

Jautājums par jaunu tiesu izvirzījās jaunās Padomju republikas valdībei tūlīt pēc Oktobra revolūcijas. Šeit parādījās uzticamā ļepiniešs Pētera Stučkas izcilis organizatoriskais talants. Viņš veica galveno darbu jauno tiesu izveidošanā. Nepegāja ne mēnesis pēc revolūcijas, kad Stučka iesniedza VCIK dekrēta projektu par tiesu (1917.novembrī). Tai pašā dienā partijas centrālorgāns "Pravda" publicēja viņa rakstu "Šķiru vai demokrātiskā tiesa?"¹, kurā norāde, ka nepieciešami likvidēt šo vecās varas sperātu un nekavējoši ieviest demokrātisks vālstas tiesas, ar tiesībām ievēlētos tiesnešus

¹ "Правда", 10 ноября 1917 г.

atsaukt, ja tie nesttaisno vēlētāju uzticību. Drīz parādījās jauns P.Stučkas teorētisks darbs "Proletāriskā revolūcija un tiesa"¹, kurā viņš izskaidroja jaunā dekrēta par tiesu saturu un jēgu, kā arī formulēja galvenos jauno proletārisko tiesu un tiesību teorētiskos pamatus.

Daudzi juristi neseprata, kā vienkārši strādnieki, nebūdami juristi, orientēsies tiesību jautājumos. Stučka šiem juristiem paskaidroja, ka viņu uztraukumam nav pamata. "Viņi aizmirst", rakstīja Stučka, "ka tiesām ir darīšanas ar ikdienišķam ļaužu attiecībām un attiecībām savā starpā. Un ja šīs attiecības ir seprotamas ikdienas cilvēkiem, kas tanis stājas, tad tās taču tikpat labi jāizprot iz šo ikdienišķo ļaužu vidus izvēlētiem. Un likumi, kas izpauž nessprotamos attiecības, nevar palikt spēkā strādnieku un bezzemnieku republikas iekārtā."² Šo principu garā arī rīkojās jaunā revolucionārā valsts vare.

Derbā "Šķiru vai demokrātiskā tiesa" P.Stučka rakstīja, ka "šķiru tiesa rada jaunu tiesisko apziņu, pauž jaunas juridiskas attiecības un formas, kuras atbilst revolūcijas radītajiem jaunajiem saimnieciskajiem dzīves apstākļiem, rada tiesnešiem citādu apziņu, citus priekšstatus par ļaunu un labu."³ "Atņemts tronis vecajai Teiīdai. Gazta un pēsludināte ārpus likuma šī pērkēma buržuāziskās taisnības dieviete. No viņas rokām proletariāts izrāvis nežēlīgo zobānu un viņas viltotie svāri nodoti revolūcijas muzejā. Bet ugunskurā sadeg viņas likumi un senāta paskaidrojumi"⁴, tā 1918.gadā rakstīja P.Stučka.

P.Stučka uzskatīja, ka proletāriskās revolūcijas laikā cīņai pret revolūcijas pretiniekiem ir nepieciešams bargs ierocis - revolucionārais tribunāls, kurš rīkosies, nevis liekulīgi atsaucoties uz likumu, bet gan uz savu revolucionāro politisko ap-

¹ Стучка П.И. Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права, с.239.

² Стучка П. Ціпа par Oktobri. R., 1958, 189.lpp.

³ "Правда", 10 нолбрия 1917 г.

⁴ "Правда", 7 декабрия 1918 г.

zīpu. Stučka norādīja, ka speciālie revolucionārie tribunāli nav uzskatāmi par tiesām pret politiskajiem noziedzniekiem. Revolucionārais tribunāls ir īpaša veida organizācija cīņai pret kontrrevolucionārajiem spēkiem, lai norobežotu un aizsargātu no tiem revolūciju un tās iekarojums, kā arī cīņai pret mērošānu un laupīšanu, sabotažu un citiem tamlīdzīgiem aktiem. Stučka uzsvēra, ka revolucionāro tribunālu uzdevums nav sodīt, bet piemērot organizētas cīņas līdzekļus, kuru smegums atkarīgs nevis no rektitīviem likumiem, bet gan no cīņas apstākļiem. Revolucionāros tribunālus Stučka neuzskatīja par pastāvīgiem, bet gan par pārejas periode institūtiem, kuru pielietoto represiju bardzību noteic kontrrevolūcija pati ar savu rīcību.

Tiesu un revolucionāro tribunālu kompetence tika noteikta ar speciālu tautas komisariāta instrukciju.

Ne jau visas P.Stučkas izteiktās domas tāda veidā praktiski varēja īstenot dzīvē. Tā, piemēram, padomju vara nevarēja tūlīt pēc revolūcijas pilnīgi regulēt ar likumiem visas sabiedrības un valsts dzīves jomas. Dekrēta par tiesu Nr.1 projektā Ļeņins izdarīja lēbojumu, ka vietējās tiesas savā darbā vadās no gāzto valdību likumiem tiktāl, ciktāl revolūcija tos nevstādusi, ja tie nevpretrunā padomju varas dekrētiem un partijas programmai, revolūcijai un masu revolucionārajiem tiesiskajiem apziņiem.

Tā kā Padomju valsts nestzīst varas delišānu (buržuāziskā konstitucionālisma doktrīna), Stučka nestzina arī valsts aktu delišānu tīri likumdošanas un tīri izpildu aktos. Naviens Padomju valsts orgāns nesprobežojas vienīgi tikai ar izpildu darbību. Tādā vai citādā veidā katrs valsts orgāns darbībā izpaužes arī tiesību jaunrade. Sevišķi pirmajos pēcrevolūcijas gados, norādīja P.Stučka, ne tikai centrālie orgāni, bet arī vietējās padomes un to izpildu komitejes izdeva aktus ar likuma spēku. Tomēr likumības princips prasa vienotību kā likumdošanā, tā tiesību normu piemērošanā. P.Stučka konsekventi aizstāvēja Ļeņina ideju par vienotu likumību visā Padomju valstī.

Lai nodrošinātu vienotu likumību, visiem valsts orgāniem un amatpersonām kā centrā, tā uz vietām stingri un nelokāmi jāizpilda augstāko centrālo valsts varas orgānu lēmumi un direktīvas. P.Stučka vadījas no V.I.Ļeņina norādījumiem, ka vienota likumība

ir valsts dzīves kultūras priekšnoteikums. Tomēr revolūcija nevar uzreiz tādu radīt, tā izveidojās visu revolūcionāro spēku (tai skaitā, tautas masu, revolūcionārās valdības un jauno tiesu) lielā radošā darbā un proleteriatē diktatūras nostiprināšanās rezultātā.

P. Stučka viedoklis, ka jaunajai varai ir nepieciešami pašai savi likumi, save tiesiskā kārtība, lielā mērā sekmēja tiesību jaunrades darbu Padomju republikā. Tiem, kuri iebilda pret rakstītu likumu piemērošanu vispār vai pārmeta it kā par anarhistiskām tendencēm (iapriekšējo valdību likumu noliegšanu), P. Stučka atbildēja, ka mēs nesam anarhisti, bet gan otrādi, mēs piešķiram lielu, dažreiz pat sevišķi lielu lomu likumiem, bet tikai jaunās iekārtes likumiem. Šai nozīmē Stučka mīlēja atkārtot Voltēra izteicienu - "Ja gribat labus likumus, sādēdziniet savus vecos un rediet jaunus".¹ P. Stučka, pamatojoties uz marķaistiski leņinisko metodoloģiju, norādīja, ka tiesības spēj kavēt sabiedrības attīstību, ja tās atrodas valdošās buržuāzijas šķiras rokās, turpretī proleteriatē rokās tās kļūst par ievērojamu spēku sabiedrības attīstībai.

"Neveļšņg pārspilēt tiesību un likuma kā revolūcionāro faktore lomu", rakstīja P. Stučka, "bet nekādā ziņā nedrīkst tās arī noliegt."²

Sevišķu izpausmi leņiniskā doma par padomju likumības kā sociālistiskās demokrātijas, komunistiskās partijas politikas un Padomju valsts funkciju varenu realizēšanas līdzekli ieguve otrajā partijas Programmā, ko pieņēma KK(b)P VIII kongress. Programma kopumā pārādīja sociālistiskās demokrātijas tautisko raksturu un tās pārākumu pār buržuāzisko demokrātiju. Partijas Programma noteica sociālistiskās likumības pamatuzdevumus: proleteriatē diktatūras politisko un ekonomisko pamatu aizsardzību, sociālistiskās ekonomikas plānveidīgas attīstības nodrošināšanu,

¹ Sk. Стучка П. И. Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права, с. 239.

² Turpat, 162. lpp.

precīzu visas valsts pārvaldes sistēmas funkcionēšanu, padomju pilsoņu demokrātisko tiesību un brīvību aizstāvēšanu, socialistiskās tiesiskās apziņas, darbaļaužu disciplīnes un pašdisciplīnes audzināšanu.¹

1918.gada 10.jūlijā Visķrievisijas V Padomju kongress pieņēma KPFSR Konstitūciju. Konstitūcija kļuva par juridisko bāzi Padomju valsts turpmākai darbībai. Konkrēti par to, cik liela loma Konstitūcijas izstrādāšanā bijusi P.Stučkam, nev vēl noskaidrots, tomēr viņa piedalīšanās tās rediģēšanā ir nenoliedzama. Ir strasts viņa lebojums KPFSR Konstitūcijas projektā, kurā norādīts, ka visa vara KPFSR teritorijā pieder visiem valsts darbaļaudīm, kas apvienoti deputātu padomēs. Konstitūcijas teorētisko analīzi mēs atrodam rakstā "Pilsoņu kara konstitūcija"² (1918.g.). Stučka rakstīja, ka šai pārejas periodā valsts vara never būt nekas cits, kā proletariāta revolucionārā diktatūra. Nev pareizi uzskatīt, it kā jēdzieni "diktatūra" un "rakstīts likums" nebūtu savienojami. Tomēr, viņš rakstīja, "pēma virsroku uzskats, ka jāizteic pamatlikums par to, kas, kas jau sasniegts dzīvē, tikai ne stingušos pantos, kā tas ir buržuāziskajās konstitūcijās, un nebeidoties no to grozījumiem, tiklīdz Proletariskās revolūcijas gaitā tādi izrādīsies nepieciešami."³ P.Stučka atbalstīja viedokli, ka likumdošanā jānostiprina jau dzīvē sasniegtais. KPFSR Konstitūcija noteica strādnieku un zemnieku varas organizāciju un sabiedrības organizācijas demokrātiskos pamatus (6 nodaļās), tā bija "darbaļaužu un ekspluatētās tautas tiesību deklarācija" un Strādnieku un zemnieku Republikas darbaļaužu "brīvību harta". Stučka norādīja uz buržuāziskās demokrātijas būtisko atšķirību no socialistiskās demokrātijas: buržuāziskā demokrātijā nodrošina brīvību tikai bagātajiem, bet proletariātam brīvība paliek tikai fikcija; turpretim Padomju Konstitūcija atklāti norāda, ka tā nodrošina

¹ Sk. Padomju Savienības Komunistiskā partija kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijās un lēmumos. I. R., 1954, 365.-368.lpp.

² Стучка П.И. Избранные произведения... с.250-256.

³ Турпат, 251.lpp.

brīvību tikai darbeļaudim, bet nodrošina to reāli, ne tikai vārdos.

Raksta "Padomju Konstitūcija"¹ (1919.g.) Stučka vēsturiski apskata cīņu par proletariāta diktatūru, dod "pilsoņu kara" Konstitūcijas teorētisko analīzi, parāda tās atšķirību no buržuāziskajām konstitūcijām.

Vēsture zina vairākus piemērus, kād nodibinājās šķiru diktatūras pilsoņu kara apstākļos: Anglijā (1648.-1649.g.), Francijā (1793.g.) un, beidzot, Parīzes Komūne (1871.g.), kād pirmo reizi cilvēces vēsturē tika nodibināta proletariāta diktatūra. Analizējams 1905.gada revolūcijas gaitu Krievijā, P.Stučka nonāk pie secinājuma, ka jau tad tika īstenoti proletariāta diktatūras pasākumi. Tādi bija: Rīgas federatīvā komiteja, Latvijas SDSP Centrālā komiteja, Pēterpils strādnieku Padome, kurai sekoja strādnieku Padomes arī citos centros. No jauna Padomes kā proletariāta diktatūras formu atklāja V.I.ļeņins 1917.gada aprīlī. P.Stučka par to rakstīja: "No šīs dienas es skaitu socialistiskās revolūcijas iesākumu Krievijā".²

Beidzoties uz V.I.ļeņina norādījumiem, Stučka periodu pēc 1917.gada aprīļa, kād bolševiku uzdevums bija panākt vadību Padomēs, novērtē kā revolūcijas mierīgu sagatavošanas posmu atšķirībā no bruņotās sacelšanās.

Minētā raksta II daļā "Padomju-komūnu patiesā nozīme" P.Stučka atsaucas uz K.Marksu un F.Engelšu atzībumiem par Parīzes Komūnes nozīmi. Pēdējā parādīja, ka vecā valsts mašīnu proletariāts nevar izmantot, proletariātam tas jāsalauž. Revolūcija Krievijā gāja pa šo ceļu un salauztās buržuāziskās valsts vietā tika radīta jauna valsts, strādnieku šķires valsts.

Analizējot Padomju Konstitūcijas atšķirību no buržuāziskajām konstitūcijām, Stučka norāda, ka buržuāziskajām konstitūcijām raksturīgs tas, ka tās nesaskan ar dzīvi, tās brīvības, tie principi, kas konstitūcijas deklarēti, faktiski nerada tiesiskas attiecības. Turpretī proletariāta diktatūras konstitūcija šo pretrunu ir novērsusi - KPFSR Konstitūcijā nostiprināts ti-

¹ Stučka P. Par padomju varu Latvijā. R., 1958, 195.-214.lpp.

² Turpat, 199.lpp.

kaļ tas, kas realizēta dzīvē. Ja buržuāziskās konstitūcijas formāli brīvības pasludināja visiem, bet praksē tās nebija spiestojām šķiram, tad Pēdomju Konstitūcija dod materiālas garantijas, praksē nodrošina pasludināto tiesību un brīvību garantijas. Pirmā Pēdomju Konstitūcija, uz tās pamata izdotie dekreti un pēdomju valdības lēmumi radīja centrālo un vietējo valsts varas un pārvaldes orgānu stingru sistēmu, nospraude uzdevumus sociālistiskās tautas saimniecības un pārvaldes organizēšanā.

P.Stučka sniedz konstitūcijas definīciju: "Par Konstitūciju", viņš saka, "mēs nosaucām mūsdienu valsts pamatlikumus. To uzdevums ir izteikt rakstiskā formā valdošās šķiras organizētu līdzdelību valsti, t.i., valsts varā."¹ Vēl arī: "Konstitūcija jeb valsts satverams nav nekā cits kā zināms valsts pamats likumi, kuros izteiktas dažādo šīs valsts šķiru attiecības."²

Pēdomju valsts konstitūcijas raksturīga īpatnība, principiālā atšķirība no buržuāzisko valstu konstitūcijām, kā pasvītrotē P.Stučka, ir tās stabilitāte sabiedrības reālajiem dzīves apstākļiem. Savā darbā "Mācībe par proletariāta un zemniecības valsti un tās PSRS un KPFSR Konstitūcijas" P.Stučka rakstījis, ka likumība pati par sevi nav nekā cits kā valsts pārvaldes organizēts veids, likumība pati par sevi ir tikai forma, "kuras saturs atkarīgs no tā, kādē šķīrē strādās pie varas un kādē šķīrē tiesības šī valsts aizsargā un realizē".

Savos darbos un runās P.Stučka vairākkārtīgi atzīmējis pēdomju valsts, tiesību, likumu un likumības revolucionāro, aktīvo un pārveidojošo lomu sociālistisko sabiedrisko attiecību attīstīšanā un nostiprināšanā. "Valsts varas realizēšana daļēji tieši izpaužas likumā, iespējā organizēti, tiesiskā ceļā iedarboties uz attīstības gaitu, pirmām kārtām šķīru cīņā."³

Pilsētu kara un ārvalstu intervencijas periodā pēdomju li-

1 Стучка П.И. Советская конституция в вопросах и ответах. Изд. 2-е, переработанное. Псков, 1928, с.7.

2 Стучка П. Пар пēdomju varu Letvijā, 203.lpp.

3 Стучка П.И. Избранные произведения... , с. 474.

kumības pametuzdevums bija nodrošināt visstingrāko centralizāciju un noteiktību, precizitāti valsts sabiedriski politiskā un saimnieciskā organisma darbā. Tādēļ Viskrievijas VI Ārkārtējais Padomju kongress atzina par nepieciešamu un neizbēgamu kara apstākļos pielietot ārkārtējus līdzekļus, kurus līdz tam neparedzēja likumdošana. Tie bija valsts piespiedu līdzekļi kontrrevolūcijas apspiešanai, kurus varēja pielietot, ievērojot zināmus noteikumus, piemēram, paziņojot par to TKP un vietējām ieinteresētajām varēs iestādēm, likuma tei laikā vietējām varēs iestādēm, ārkārtējam komisijām, revolucionārajām tribunāliem deva plašas tiesības un pilnvaras cīņai ar kontrrevolūciju, ar visiem frontes un aizmugures dezorganizētajiem. Vārdu sakot, revolūcijai vajadzēja prast stingri aizsargāties. Tomēr arī šai laikā likumībai bija jānodrošinās pret vietējo varēs orgānu pārtvaļu. Tāi pašā laikā, lai sekmīgi realizētu socialistiskās celtniecības uzdevumus, bija nepieciešams dot vispirām kārtām likumdošanas pametus valsts varēs un pārvaldes orgānu darbībai pārvaldes un jaunās socialistiskās tautas saimniecības organizēšanai un praktiski neregulēšanai.

Nepieciešamība nosargāt revolūciju, energiski apspiest gāztas, bet vēl neuzvarētas ekspluatatoru šķiras, radīja sevišķu proletariāta diktatūras orgānu - Viskrievijas ārkārtējo komisiju (VĀK). Tās organizēšanas iniciators bija V.I. Ljūņins, kas arī ieteica izdot speciālu dekrētu šai nolūka un iesniedza tā projektu. Ārkārtējo līdzekļu pielietošana pilsoņu kara un ārvalstu intervencijas periodā bija Padomju varēs atbilde uz gāzto ekspluatatoru šķiru neapvaldīto pretošanos un starptautiskā imperiālisma mēģinājumiem noņņpaugt socialistisko revolūciju. P. Stučke sevišķi augsti novērtēja VĀK lomu. Viņš izteicās, ka kontrrevolucionāru apspiešana, ko izdara VĀK, nebūt nav akla pārtvaļa. Neatslābstoše partijas vadībe un kontrole, pašizliedzība, komunistu īsti varonīgs darbs nodrošināja VĀK panākumus cīņā ar kontrrevolūciju visasākajā Padomju socialistiskās valsts tapšanas stadijā. Ārkārtējo līdzekļu ieviešana pat tādā Padomju valsts periodā, kāds bija pilsoņu kara un ārvalstu militārās intervencijas periods, notika uz likuma pamata. Ārkārtējo līdzekļu ieviešana un Padomju valsts ārkārtējo orgānu radīšana

neatcēle un nemezināja uz Konstitūcijas pamata darbojošos valsts orgānu sistēmu un to lomu.

P.Stučkes teorētiskais un praktiskais darbs vienmēr bija cieši saistīti. Viņš centās panākt, lai padomju tiesībam būtu revolucionārs loms, lai tās palīdzētu Padomju valstij socialisma celtniecībā.

Kā izriet no 1918.gada KPFSR Konstitūcijas, likumus varēja izdot valsts centrālās varas orgāni, un tie bija Viskrievijas Padomju kongress, VOIV un TKP. Nepieciešamība vienlaicīgi vairākiem valsts orgāniem realizēt likumdošanas funkcijas noteica specifiskie apstākļi, kas pastāvēja mūsu valsts pirmajā attīstības posmā. Tomēr tas radīja zināmas grūtības vienoties likumības nodrošināšanā.

Viskrievijas VIII Padomju kongress šajā ziņā radīja mūsu likumdošanā stingru sistēmu.¹ P.Stučka uzskatīja, ka nepieciešams ieviest noteiktu kārtību pašā likumdošanas procesā, t.i., jautājumos, kas saistīti ar likumu, dekrētu un cita veida likumdošanas aktu pieņemšanu, stāšanos spēkā utt. P.Stučka uzskatīja par nepieciešamu, lai centrālās varas pieņemtie likumi būtu stiprāki par vietējo orgānu likumiem. Vienotu revolucionāru likumību Stučka sadalīja konstitucionālā un vispārējā likumībā. Ievērojot TKP darbības operatīvo raksturu, tas iespēju atris, elastīgi un aktīvi iesaistoties visdažādākās valsts dzīves sfērās, tā no pašas dibināšanas sākuma ieguva tiesības izdot dekrētus, kuriem bija likuma spēks.

Strādnieku, kareivju un zemnieku Padomju OIK bija tiesības valdības izdotos likumus apturēt, grozīt vai atcelt. 1918.gada Konstitūcija (38.pants) paredzēja TKP tiesības izdot likumus. Vietējie varas orgāni, kā arī speciālie centrālie pārvaldes orgāni (tautas komisariāti) likumus izdot nebija tiesīgi. Tieslietu tautas komisariāts pienākums bija palīdzēt centrālajiem valsts varas orgāniem jaunu likumprojektu sagatavošana. Vietējie KPFSR varas un pārvaldes orgāni izdeva lēmumus, rīkojumus un instrukcijas un citus normatīvus aktus, pamatojoties uz likumiem un tos

¹ Sk. Стучка П. И. Учение о советском государстве и его конституции. Изд. 7-е. М., 1931, с. 222.

izpildot. P.Stučka pievērsa lielu uzmanību pieņemamo likumu saturam, kā arī tam, lai tie atbilstu noteiktā vēsturiskā periodā valsts pamete uzdevumiem. "Mūsu revolucionārā iekārta", rakstīja P.Stučka, "bija pielāgota ātrai jaunai likumu pieņemšanai un, ja vajadzīgs, tikpat ātrai to grozīšanai. Pie mums valde dzīvs darbs, ne sastindzis likums burts."¹ P.Stučka uzskatīja, ka likumā jāatspoguļo noteikumi, kas pārbaudīti praksē un pametoti pēc faktisko apstākļu izpētes. Lai strastu kāds likums jāgu, tas jāpēta no revolucionārās marksistiskās dialektikas pozīcijām. Ir vēlams, lai dialektike būtu ņemta vērā ne tikai likumus tulkojot, bet jau tos radot. P.Stučka pasvītēja, ka revolucionārisms pamatā var būt tikai likums, kas atbilst revolūcijas mērķiem un uzdevumiem, likums, kas "raugas nākotnē, nevis špakeļ", padomju likumdošanai "jāiet kopsolī ar dzīvi". Revolucionārā likumība ir revolūcijas turpinājums, un tas nozīmē, ka likumībai jāvirza, kā arī to, ka revolūcija iedarbojas uz likumdevēju. Tātad jābāzējas ne uz ātru likumu un tiesību atmiršanu, bet uz revolucionāro likumību.²

Tādā veidā Stučka bija par likumdošanas stabilitāti, tās savlaicīgu pārkaršanu atbilstoši apstākļu stabilitātei un sabiedriskās dzīves prasībām. Jo lielāka būs likumdošanas stabilitāte sabiedriskās dzīves objektīvajiem apstākļiem, jo mazāk būs mēģinājumu pārkaņt padomju likumību ar vietējās nepieciešamības ieganstiem vai vienkārši noziedzīgiem motīviem. Revolucionārā nepieciešamība ir svarīgs priekšnosacījums padomju likumu piemērošanas procesā.

Mehāniska likuma piemērošana, neievērojot Komunistiskās partijas un Padomju valdības līniju, pārvērstos par revolucionārās likumības neievērošanu, par partijas ģenerālās līnijas sagrozīšanu.³ Komunistiskā partija vada jaunās valsts tiesību

¹ Sk. Стучка П.И. Учение о советском государстве и его конституции. Изд. 7-е. М., 1931, с.221.

² Sk. Стучка П.И. 13 лет борьбы за революционно-марксистскую теорию права. М., 1931, с.206.

³ Sk. Стучка П.И. Сборник разъяснений Верховного Суда РСФСР: Изд. 2-е. М., 1931, с.4.

jaunredi, un šei apstākļi izpaušas viens no padomju valsts celtniecības pamatprincipiem, - tā, analizējot KPFSR Augstākās tiesas praksi, rakstīja Pēteris Stučka. Viņš kategoriski nosodijs visāda veida pārspīlējumus, kurus tai laikā vēl pieļāva uz vietām, realizējot dzīvē partijas direktīvas. Stučka saskatīja nesaraucjamas saites starp partijas direktīvām un padomju valsts likumiem. Viņš centās nodrošināt, lai tā uzticība, ko darbaļaudis valta partijai, radītu pārliecību, ka partijas politiskā direktīva un likums, kā valdošās šķires gribes formas izpaušums, ir vienoti. Viņš rakstīja, ka šodienas direktīvas, partijas likumi, tie ir rītdienas, bet šodienas revolucionārs likums.

Veikdams lielu valsts darbu, P. Stučka uzmanīgi sekoja socialisms celtniecībai neokupētās Latvijas daļā. Padomju Latvijā jau no pirmajām tās pastāvēšanas dienām izvirzījās jautājums par revolucionāro likumības principu izmantošanu. Revolucionārie likumi arī šeit vērsās pret gāzto ekapluatoru šķirām. Tie tika izdoti republikas aizsardzībai pret ārējiem un iekšējiem ienaidniekiem. Revolucionārajiem likumiem bija jānodrošina padomju varas orgānu saimnieciski organizatoriskais un kultūras, un audzināšanas darbs.

Padomju Latvijas valdība 1919. gadā nodibināja trīs Padomes - revolucionārās ciņas, tautas saimniecības un sociālās apgādes un tautas izglītības padomi.¹ P. Stučka, būdams Padomju Latvijas valdības galva, daudzreiz rakstos noteica šo Padomju kompetenci un darbības sfēru. Viņš pasvīturoja, ka turpmāk ekonomiskajai darbībai jākalst par galveno. Jaunās republikas stavoklis bija smags. Tautas saimniecību bija sagrāvis ķerš. Sabrukums apstākļos padomju vare veica milzīgu ekonomiskās un sabiedriskās dzīves atjaunošanas un pārveidošanas darbu. Tika konfiscēta muižnieku zeme, nacionālizētas bankas, lielle tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumi. Tika ieviesta strādnieku sociālā apdrošināšana, 8 stundu darbe diens un veikti citi svarīgi sociāli ekonomiski pasākumi. Padomju vare deva darbaļaudim demokrātiskas tie-

¹ Sk. Apsītis R., Birziņš L., Grīnbergs O. Latvijas PSR valsts tiesību vēsture. R., 1970, 42. lpp.

sības un brīvības, vienādas visām tautām, kas dzīvoja Latvija. Padomju Latvijas neatkarība nekevēja tai nostiprināt vienību ar Padomju Krieviju. P.Stučka bija par vēl ciešāku saisi nodibināšanu ar citām republikām. "Mēs līdzināsimies kaut kādiem utopistiem", rakstīja P.Stučka, "ja mēs domātu, ka tāda Latvijas Padomju Republika varēs būt patstāvīga socialistiska sabiedrība."¹

Padomju Latvija 1919.gadā nepastāvēja ilgi. To noņāpāudza starptautiskā imperiālistiska un iekšējās kontrrevolūcijas apvienotie spēki. Pēc tam Stučka turpināja darbu Krievijas Padomju Republikā, kurā strādās arī liels skaits Latvijas pilsoņu.

Pēteris Stučka, dzīvodams un strādādams Maskavā, dzīvi interesējās par visiem notikumiem buržuāziskajā Latvijā, deva tiem partejisku novērtējumu un izskaidrojumu. Latvijas kreisās strādniecības kustības vadīšanā P.Stučka ieguldījis milzu darbu arī kā Komunistiskās Internacionāles Latviešu sekcijas priekšsēdētājs. Šim Stučkes darbam bija liela politiska nozīme.²

Latvijas darbālaudis, Komunistiskās partijas vadīti, vienmēr pelīke uzticīgi padomju varas idejām. Piepildījās P.Stučkes vārdi, ka 5 padomju varas mēneši Latvija nebīje vēltīgi, ka neviens revolucionārs kustība neīzzūd kā mīgla, bet nodod savu iekārojumu būtību mentojumā nakamī kustībai.³ 1940.gada vēsērā par Latviju no jauns uzvījās brīvības karogs - tā atkal kļuvs par socialistisku padomju republiku, vienlīdzīgu stērp vienlīdzīgam brālīgam Padomju republikām.

P.Stučkes īzstrādātējām zinātniskājam problēmām bīje liels loms arī jaunās ekonomiskās politikas realizēšanā, kure kulpoje kā trāmplīns sugstakas socialistiskās sāmīniecības sistēmas īzveīdošanī un nostīprīnāšanī. Uzkrājot zināmu ekonomisko spēku un līdzekļu kvēntumu, Padomju vālstis sāke īzveīdot smego rūpnīcību un nostīprīnāt sociālistiska ekonomiskos pamatus, lēī ar to palīdzību parīetu energīskā uzbrūkumā vēl pilnīgi neīzīveīnātā ka-

¹ Stučka P. Par padomju varu Latvijā. R., 1958, 133.lpp.

² Sk. Birziņa L. Padomes - Latvijas PSR politiskais pamats. R., 1972, 120.-123.lpp.

³ Stučka P. Par padomju varu Latvijā. R., 1958, 441.lpp.

pitalisma peļiekām, bet sīkražotājus ieskaitītu kolektīvajā lielražošānā. Jaunās ekonomiskās politikas apstākļos proletāriskā valsts paturēja savās rokās sverīgākos saimnieciskās dzīves centrus, visas "komandējošās virsotnes", kas noteica toni visai saimnieciskajai attīstībai.

Tā kā proletāriskā valsts rokās atradās saimniecības komandējošās virsotnes, tai vajadzēja arī zināmus politiskus nosacījumus, atbilstošu likumību, kuras uzdevumi un formas tai leikā mainījās. Likumībai, no vienas puses, bija jāaizsargā Padomju valsts tautas saimniecības "komandējošās virsotnes" no kapitālisma iespīlēšanās, jāierobežo un jāizskauž kapitālistisko elementu mēģinājumi iespīlēties tajās. Likumībai, no otras puses, vajadzēja garantēt individuālajam ražotājam viņa mantas aizsardzību, ja viņš ievēro padomju likumus, tas ir, jāneitralizē amatpersonu mēģinājumi pielietot pret tiem "kāre komunisma" metodes. Privatuzņēmējam bija jāradē pārliecība, ka viņš var tik un tik daudz atdot valstij, bet tik un tik daudz patērēt savā sīkajā apgrozībā.

Partija uzsāka kursu uz padomju vispusīgu aktivizēšanu, uz plašu tautas masu ieskaitīšanu to darbā. Periods raksturīgs ar Padomju valsts operāte, kā centrā, tā uz vietām, iekšējās darbības uzlebošanu. Arī tieslietu orgānu darbība ieguva lielu nozīmi.

Sverīgs faktors, kas sekmēja vienoties un stingras likumības ievērošanu, bija 1922.gadā izdarītā tieslietu orgānu reforma. Voldemīrs Iljišs Ļeņins un viņa tuvākie līdzgaitnieki, kuru skaitā bija arī P.Stučka, tiesu sistēmas reorganizāciju, prokuratūras un advokatūras izveidošanu uzskatīja par vienu no priekšnoteikumiem vienoties sociālistiskās likumības nodrošināšanā. Jaunā prokuratūra tika izveidota kā speciāls orgāns, lai tā valsts vārdā uzraudzītu, lai visas iestādes un amatpersonas precīzi un vienveidīgi piemēro likumus visā Padomju republikā, neskatoties ne uz kādām vietējām "atspīrībām", ne uz kādām vietējām "ietekmēm". Prokuratūras un advokatūras izveidošana, VIK reorganizācija un 1922.gada tiesu reforma, kuras rezultātā sarīģitās tiesu sistēmas vietā radīja vienotu un vienkāršu tiesu sistēmu, kas viegli pieejama tautas masām, bija svarīgi

valsts pasākumi, lai nostiprinātu socialistisko likumību un tiesisko kārtību, uzsākot mierīgu socialisma celtniecību pēc pilsoņu kara un arvalstu militārās intervences periodā. Šajos pasākumos ievērojama loma piederēja Pēterim Stučkam, izskaidrojot minētos pasākumus, Stučka norāda, ka buržuāziskā valsts kā apspiešanas ierocis bija ieinteresēta tikai apsūdzībā. Jaunajai iekārtei tāda tendence ir sveša, to interesē ne tikai apsūdzība, bet arī aizstāvība. Tādēļ arī prokurators kā valsts orgāns, veicot vispārīgo likumības uzraudzību, derbosies arī tiesās, un, ja valstij bus vajadzīgs apsūdzējais, tad tā meklēs to turpat, kur aizstāvi.¹

P.Stučkas deudzpusīgojā zinātniskajā un praktiskajā darbībā ievērojamu vietu ieņem valststiesību jautājumi. Pie šīm problēmām P.Stučka sevišķi daudz strādājis pēc tam, kad 1922. gada decembrī nodibinājās Pēdmoju Socialistisko Republiku Savienība.

Analizējot revolucionāro likumību valststiesību jomā, Stučka norāda, ka daļēji līdz ar PSR Savienības izveidošanos, (agrāko cariskā režīma laika apspiesto nāciju kā zināmas neuzticēšanās rezultāts) aktuāls kļuva jautājums par Vissavienības konstitucionālo aktu likumību. Vajadzēja nosargāt jaunās izveidojušās attiecības pret pārliecīgu centralismu no vienas un decentralismu no otras puses. Decentralizācijas tendences pa daļi bija izskaidrojamas ar to, ka agrāk cariskā režīma laika apspiestās nācijas vēl joprojām izturējās ar zināmu neuzticību pret centralizāciju. Tika nodibināts speciāls valsts orgāns - Vissavienības Augstākā Tiesa. Tā bija devien tieses instance, bet galvenokārt likumības sargātāja, kas vadījās tikai no Vissavienības konstitucionālajiem likumiem.² P.Stučka jautājumu par jauno Konstitūciju, par konstitucionālām tiesībām traktē zinātniski, ļēpiniski.

"Ļēpins", rakstīja P.Stučka, "novēlēja mums divus principus: revolucionāro likumību un zinātnisko pēdmoju celtniecī-

¹ Стучка П.И. Избранные произведения ..., с. 239.

² Sk. Стучка П.И. Учение о государстве..., с.218.

bu,"¹

P.Stučka konsekventi aizstāvēja ģeņine mācību per sabiedrības pārveidošanu uz socialistiskiem pamatiem. Viņš atzina, ka sociālisms, atšķirībā no visām iepriekšējām sabiedriski ekonomiskām formācijām, nōvērs stihismu, nodrošine ražošanas un citu sabiedrisko sfēru planveidīgu attīstību uz zinātniskiem pamatiem.

Jautājums per ekonomikas un politikas attiecību zinātnisku nopematojumu socialistiska celtniecības periodā Stučka darbos ieņem sevišķu vietu. Balstoties uz dialektisko principu per ekonomikas un politikas savstarpējo iedarbību socialistiska celtniecības periodā, P.Stučka izderije materialistisku secinājumu per to, ka sociāli ekonomiskās pārmaiņas sabiedrībā rada arī kvalitatīvas pārmaiņas visā valsts pārvaldē.

Šai periodā Stučka darbojās PSRS OIK un CKK komisija, kurā izstrādāja vairākus svarīgus tiesiskus dokumentus, piemēram, Nolikumu per padomju prokuratūru, per PSRS Augstākās Tiesas kompetenci, per likumības nostiprināšanu armijā, per savienoto un autonomo republiku tieslietu tautas komisariātu savstarpējām attiecībām un citus. Stučka daudz vērības vēltija tiesu iekārtes un tiesvedības uzlabošanai.

P.Stučka rakstā "Tautas piesēdētāju institūts - proletāriskās politikas skola" 1926.gadā izderije tālejošus teorētiskus secinājumus per to, ka tautas piesēdētāji ir darbaļaužu pārstāvji, kuri ir vēstneši, pakāpeniskai pārejai uz jauno padomju pārvaldes kārtību. P.Stučka vairākkārt pāsvitroja, ka padomju likumam jāklūst per organizatorisku formu darbaļaužu līdzdalībai valsts pārvaldē. Lai penaktu, ka darbaļaužu masas ievēro likumu, P.Stučka uzskatīja, ka viņi aktīvi jāiesaiste valsts pārvaldē un jāveic tiesību propaganda. Stučka rakstīja D.Kurskim: "... Es uzskatu, ka, nopietni runājot per likumības ieviešanu, vajeg padomāt, pirmām kārtām, per pašu likumu, per tā vienkaršošanu, tā saskaņotību, tā populārizāciju..."²

¹ Стучка П.И. Учение о государстве..., с. 213.

² См. Кокин П.П. Философские проблемы в трудах П.И.Стучки. Р., 1967, с. 106.

1922.-1923. gadu periods ievērojams padomju socialistiskā tiesību vēsturē ar intensīvu likumdošanas kodifikāciju. P.Stučka šai darbā ņēma sevišķi aktīvu daļību. Viņš piedalījās RSR Savienības civilās likumdošanas galveno pamatu projekta izstrādāšanā un veica pasākumus tiesību popularizēšanā. Pēteris Stučka ne tikai uzstājās, bet arī daudz rakstīja par principiālākajiem velsts un tiesību jautājumiem. Šajos darbos viņš popularizēja tiesības marksistisko teoriju, izskaidroja jautājumus, kuriem tai laikā bija milzīga loma tiesību attīstībā, izstrādāja viedokli par nepieciešamību drīzi izstrādāt mūsu tiesību teoriju.

Pēteris Stučka praktiski bija padomju tieslietu orgānu organizētājs un vadītājs, viens no izcilākajiem padomju tiesību teorētiķiem, kas sarakstījis daudz darbu, kurus studējuši un joprojām studē padomju juristi. Viņš bagātais teorētiskais mēģinājums ir vērtīgs ieguvums arī aizrobežu socialistisko valstu juristiem.

P.Stučkas darbu studēšana padomju juristiem kļuvusi nepieciešama redzesloka paplašināšanai, padomju tiesību sekmīgai virzībai uz priekšu. P.Stučkas darbu vērtība izpaužas arī tai apstākli, ka mēs šajos darbos redzam konkrētu pieeju teorētiskajām problēmām, teorijas saistību ar prakses uzdevumiem, nelokāmu bolševistisku modrību attiecībā pret šķēršļiem ienaidnieku, pret buržuāzisko jurisprudenci. Ar to izskaidrojams viņa darbu lielā ietekme uz augošajiem padomju zinātnieku kādriem.

KONSTITUCIONALĀS DOMAS REAKCIONĀRAIS VIRZIENS
BURŽUĀZISKĀS LATVIJAS SATVERSMES SAPULCĒ (1920.-1922.)

I

Buržuāziskie autori, īpaši no labējo sociāldemokrātu vidus, sarakstījuši ne vienu vien grāmatu, kurā cildināts Latvijas Satversmes sapulces "vienreizējais laiks".¹ Vēstures fakti turpretī liecina, ka Satversmes sapulce, kas pasludināja sevi par "valsts suverēnās varas nesēju Latvijas tautas vārdā",² patiesībā bija tikai "buržuāzijas kundzības organizētāja un nostiprinātāja".³

Kā zināms, buržuāzijas izpratnē pastāvīgā konstitūcija saistās ar stāvokļa "konsolidāciju". Taču tas, ka Latvijas buržuāzija, ko pie varas bija izvirzījuši Rietumu imperiālisti, nespēja panākt "konsolidāciju" ar buržuāziskās valsts parastiem līdzekļiem (t.i., ar teroru un represijām pret revolucionāro masu kustību), noveda pie minētā priekšstata modifikācijas. Tika nolemts konstitūciju pieņemt līdz varas jautājuma galīgai nokārtošanai, lai tā kalpotu par līdzekli stāvokļa "konsolidēšanai".

Komisija Satversmes (konstitūcijas) projekta izstrādāšanai Satversmes sapulcē tika ievēlēta jau 1920.gada 5.maijā,⁴ frakcijām⁵ tajā deleģējot savus pieredzējušākos līderus: Zem-

¹ Sk., piemēram, Cielēns F. Laikmetu mainā. Atmiņas un atziņas. II. Lidingö (Sveden). 1963, 80.-172.lpp.

² Likumu un valdības rīkojumu krājums, 1920, nr.4, 1.lpp.

³ LKP, LKJS un Sarkanās palīdzības revolucionārās lapiņas. 1920.-1940. I daļa. R., 1959, 234.-235.lpp.

⁴ Satversmes sapulce sanāca uz pirmo sēdi 1920.gada 1.maijā

⁵ Satversmes sapulcē bija pielaistas vienīgi buržuāziskās un sīkburžuāziskās partijas. Nepieciešamība reagēt uz strādnieku šķiras un citu darbaļaužu slāņu spiedienu un prasībām apstākļos, kad buržuāzijas valdošais stāvoklis bija ļoti nestabils, kā arī dažāda pieeja buržuāziskās republikas izveidošanas problēmām, izsauca diferenciāciju šo partiju vidū. 65 deputāti (42,8%) sastādīja parlamentāro labo spārnu,

nieku savienībai - J.Goldmani, A.Kviesi, O.Nonācu, A.Sīmani, labējiem sociāldemokrātiem - P.Kalniņu, F.Menderu, M.Skujēnieku, F.Cielēnu u.c. Par komisijas priekšsēdētāju izraudzīja pazīstamo meņševiku M.Skujēnieku. Komisija, kas sastāvēja no 26 locekļiem, sadalījās divās apakškomisijās, pirmai uzņemties izstrādāt valsts iekārtu (Satversmes I daļu), otrai - pilsoņu brīvību un tiesību deklarāciju (Satversmes II daļu). Projekti tika apspriesti trīs lasījumos attiecīgā apakškomisijā un vēl trīs lasījumos kopējā komisijā. Par nozīmīgāko tika uzskatīta pirmā apakškomisija, kuru vadīja labējo s.-d. darbinieks F.Cielēns. Viņš bija arī Satversmes I daļas tēzu autors. Tēzes apspriežot apakškomisijā, lielākas debātes izcēlās tikai valsts prezidenta jautājumā, kas vēlāk kļuva par galveno strīdus objektu Satversmes sapulces plenārsēdēs. Tēzēs bija paredzēts, ka valsts galvas pienākumus tāpat kā Satversmes sapulcē pildīs Saeimas priekšsēdētājs, kura tiesībām būs galvenokārt reprezentatīvs raksturs. Labā spārna pārstāvis A.Bergs, sekojot vācu Veimāras konstitūcijas paraugam, turpretī ierosināja, lai valsts prezidents tiktu vēlēts tiešās vēlēšanās, piešķirot tam patstāvīgas politiskas funkcijas. Šim A.Berga ierosinājumam pievienojās Zemnieku savienība, kristīgie nacionālisti, vairums latgališu un nacionālo minoritāšu buržuāzijas deputātu, kā arī A.Ozols (Darba partija). Tā radās labā spārna vairākums apakškomisijā un komisijā valsts prezidenta jautājumā. Vācu demokrātu partijas pārstāvja P.Šīmaņa priekšlikums radīt divu palātu parlamentu, kur augšpalātai, tā sauktai, saimniecības padomei būtu veto tiesība ekonomisko likumu pieņemšanā (šā priekšlikuma nolūks bija likt šķēršļus agrārās reformas likumam), apakškomisijā atsaucību neguva.

Satversmes I daļas tekstu sastādīja reformistiskās sociāldemokrātijas darbinieki M.Skujēnieks, F.Cielēns, F.Menders un A.Petrevics, piepalīdzot Bezpartejisko pilsoņu grupas līderim A.Bergam, kristīgo nacionālistu pārstāvim J.Purgam

38 deputāti (25%) - centru, 39 deputāti - labējie sociāldemokrāti (25,7%) - kreiso spārnu, 10 deputāti (6,5%) piederēja pie politiski nenoteiktām grupām

lam un zemsavietim A.Sīmanim. Šo apstākli pasvītvoja sociāldemokrāti, uzskatot sevi par Satversmes galvenajiem autoriem.¹

Kā tādi viņi devuši Satversmei novērtējumu: "Tajā nav nekā īpata sociālistiska, bet ietverti Rietumu pilsoniskās (t.i., buržuāziskās - V.C.) demokrātijas principi".²

Šie principi paši par sevi nebija diskusijas objekts ne komisijā, ne arī Satversmes sapulces plenārsēdēs. Visas Satversmes sapulcē pārstāvētās partijas bija vairāk vai mazāk vienis prātis, ka "pret komunismu vienīgais drošais cīņas līdzeklis ir nacionālās (lasī, buržuāziskās - V.C.) demokrātijas radīšana".³

Ar tādā veidā maskētu buržuāzijas diktatūru Satversmes sapulces partijas cerēja izgaistināt no darbaļaužu apziņas padomju konstitucionālās idejas, kas spilgtu izpausmi bija guvušas Latvijas Sociālistiskās Padomju republikas Satversmē.⁴

Pirmā Latvijas padomju konstitūcija, nosakot proletariāta diktatūras formu, neslēpa, ka "proletariāts nes brīvību priekš savas šķiras".⁵ "Mēs," teica P.Stučka, "atklāti sakām, ka mēs cīnāmies par strādnieku brīvību un neliekuļojam, kā to dara rija pilsonība. Mēs nodrošinām brīvību ne vārdos, bet darbos, jo proletariāta interesēs nav nostiprināt sev naidīgas šķiras brīvības, bet pielīdzināt viņas savām interesēm".⁶

Ka pēc ilgiem strīdiem konstitūcijā tika nostiprināta parastā parlamentārā valdīšanas forma pēc rietumvalstu, tā sauktās klasiskās demokrātijas, parauga - arī tas izskaidrojams ar šķiru cīņas diktētiem apsvērumiem. K.Markss darbā "Luija Bonaparta astoņpadsmitais brimers" norādīja, ka parlamentārā republika Francijā 1848.gadā bija kaut kas vairāk nekā neitrāla teritorija, kur dažādas franču buržuāzijas frakcijas varēja saimniekot blakus ar vienlīdzīgām tiesībām. Parlamentā-

¹ Sk. Mendersa F. Kas kavē Satversmes sapulces darbību? - "Sociāldemokrāts", 1921, nr.29

² Cielēns F. Laikmetu maiņā, II, 144.lpp.

³ Kroders A. Valdības maiņa. - "Latvijas Sargs", 1919, nr.207

⁴ Sk. Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. R., 1957, 131.-137.lpp.

⁵ Turpat, 203.lpp.

⁶ Turpat

rā republika bija "nepieciešams nosacījums viņu kopējai kundzībai, vienīgā valsts forma, kurai pastāvot viņu kopīgām interesēm tika pakļautas tiklab buržuāzijas atsevišķo frakciju pretenzijas, kā arī visas pārējās šķiras".¹ Satversmes sapulces partiju konstituētā parlamentārā republika, būdama buržuāzijas kopējas kundzības nosacījums, reizē bija nepieciešams nosacījums buržuāzijas kundzībai vispār, jo, pastāvot plašai revolucionārai kustībai, neviena no buržuāzijas frakcijām nespēja noturēties pie varas, nerēķinoties ar pārējo frakciju interesēm un nesapemot to atbalstu. Arī kontrrevolūcijas pagaidu uzvara taču kļuva iespējama, tikai tām aktīvi sadarbojoties (ar parlamentāro republiku tika atzītas visu to slāņu un noslāņojumu pretenzijas, kuri bija sekmējuši buržuāzijas nākšanu pie varas). Zemnieku savienība, kas jau toreiz instinkti tīcās uz vienkāršākām valdīšanas formām, pagaidām bija spiesta piekrist šai valsts formai, lai, upurējot dažas savas frakcijas intereses,² lietā liktu visas buržuāzijas šķiras kundzību.

Zināma piekāpšanās parlamentārā republika bija sīkburžuāzijai, kas "parlamentārisma jautājumos ir visvairāk patriotiska, .. visvairāk patriotiska, ja to salīdzina ar proletariātu un lielburžuāziju".³ Jāpiezīmē, ka daži no bijušajiem latviešu sociāldemokrātu labējiem līderiem no šā aizsprieduma nav atbrīvojušies vēl līdz šai dienai. Viens no tiem - B. Kalniņš, piemēram, bija pagalam sašutis, kad latviešu buržuāziskā emigrācija, kas parasti ir ļoti aktīva dažādu fašistiskās diktatūras perioda un leģionāru "piemiņas dienu" atzīmēšanā, gandrīz pilnīgi noklusēja Satversmes sapulces 50 gadu jubileju..

¹ Marks K., Engels F. Darbu izlase. I. R., 1950, 275.lpp.

² Zemnieku savienības 4.kongresā (1921.) ziņojumā par partijas frakcijas darbību Satversmes sapulcē bija teikts, ka, "lai nodrošinātu vairākumu, aiz taktiskiem iemesliem nereti jāatsakās no partijas viedokļa un jābalso ne tā, kā to prasa zemniecības (t.i., lauku buržuāzijas - V.C.) intereses" (sk. "Brīvā Zeme", 1921, nr.62)

³ Leņins V.I. Raksti. 28.sēj., 182.lpp.

Zemnieku savienības - galvenās buržuāzijas partijas - nostāšanās parlamentārisma pozīcijās negrozīja tās viedokli, ka blakus "Krievijai var pastāvēt tikai valstis ar stiprām pilsoniskām (t.i., buržuāziskām - V.C.) valdībām".¹ Pat tik nedemokrātisku konstitūciju, kāda bija buržuāziskās Latvijas republikas Satversme, Zemnieku savienība uzskatīja par neizdevīgu kompromisu, kam var būt tikai pagaidu raksturs. Paužot Zemnieku savienības nodomu padarīt Satversmi vēl reakcionārāku, prof.V.Gribovskis 1922.gadā rakstīja: "Ņemot vērā apstākļus, kuros notiek Latvijas Satversmes veidošana, jāizsaka vēlēsšanās, lai viņai taptu dota pēc iespējas lielāka lokanība".² Ja ne pilnīgi atbilstoši patiesībai, tad katrā ziņā raksturīgi ir Zemnieku savienības konferencē 1933.gada 10.decembrī teiktie vārdi: "Šīs prasības (domāta Satversmes pārstrādāšana autoritārā garā - V.C.) mums bijušas no pat Satversmes sapulces laikiem, bet Zemnieku savienības spēks tad izrādījās par vāju tās izvest".³

Taisnību sakot, Zemnieku savienības reakcionārā tendence toreiz vēl izpaudās dažādos, ne visai veiksmīgos parlamentārās republikas formu meklējumos. Īpaši Zemnieku savienību bija savaldzinājusi ideja par "tautas" vēlētu prezidentu. Paziņojis, ka par "tautas vēlētu prezidentu zināmas politiskās partijas, to skaitā Zemnieku savienība, stāvēs un kritīs", "Brīvās Zemes" redaktors E.Freivalds apgalvoja, ka tas ir "tikpat skaidrs princips kā privātipašuma neaizskaramība, pie kā jāšķiras politisko partiju ceļiem".⁴ Vēlēt prezidentu no "tautas", - Satversmes sapulcē paskaidroja J.Goldmanis (Zemnieku savienība), - ir nepieciešams, lai prezidentam "valsts nostiprināšanas interesēs" dotu iespēju vajadzības gadījumā rīkoties ar "cietu varu".⁵ Zemnieku savienības 4.kongresā

¹ "Brīvā Zeme", 1921, nr.89

² Gribovskis V. Vai Latvijai vēlama lokana satversme? - "Brīvā Zeme", 1922, nr.27

³ Zemnieki nes Latvijas nākotni. Zemnieku savienības Satversmes grozījumi un partijas konference Rīgā, 1933.gada 10. decembrī. R., 1934, 22.lpp.

⁴ Freivalds E. Vēl reiz prezidenta lietā. - "Brīvā Zeme", 1921, nr.259

⁵ Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas, 1922, 368.lpp.

(1921.) pieņemtā rezolūcija paredzēja: "Valsts priekšgalā stāv prezidents ar pietiekoši plašām pilnvarām, kuram tiesība Satversmē paredzētos gadījumos un robežās apturēt likumu spēkā nākšanu un vajadzības gadījumā pat atlaist parlamentu".¹

Pret labā spārna prasību prezidentu vēlēt tiešās vēlēšanās iebilda centra partijas un sociāldemokrāti. Motīvi, kas šai sakarā tika minēti, bija dažādi.

Pseidodemokrāts O.Nonācs, kas vispārējās debatēs runāja centra partiju un izbijušo Zemnieku savienības biedru vārdā, atsaucās uz to, ka vēlēšanu jau tā esot "par daudz". Bez tam tauta vēl neesot "politiski nostiprinājusies". Šimbrižam nākoties konstatēt, ka ne tikai masas, bet arī vidus šķiras esot pieejamas "visādai tumšai aģitācijai un demagoģijai" (buržuāzijas valodā tas nozīmēja revolucionāru propagandu - V.C.). Turpretim, ja prezidentu vēlēš Saeima, tam visam nebūšot vietas. Zināmā mērā tas nozīmētu to pašu, ko divpakāpju vēlēšanas.²

Sociāldemokrāti un maziņieki prasību pēc "tautas" vēlēta prezidenta apstrīdēja vispirms no formālā viedokļa. Tā, piemēram, A.Petrevics, uzrunādams Satversmes sapulces labā spārna frakcijas, teica: "Prezidenta jautājums mūsu konstitūcijā ir viens no vismazāk svarīgiem. Mūsu prezidents.. būs persona, kura reprezentē Latvijas valsti, un ne vairāk. Arī pēc jūsu projekta tas tā ir. Jūs neesiet papūlējušies padarīt prezidentu par personu, kam tiešām būtu svarīga nozīme valsts dzīvē.. Amerikas prezidentam ir ļoti liela nozīme.. Ja gribējāt stipru prezidentu, jums vajadzēja sekot Amerikas paraugam (saucieni pa labi: "Nebūtu slikti!"). Jā, varbūt. Bet ja jūs uzskatiet par tik svarīgu to, ka valsts prezidents parakstīs likumus, kurus pieņēmusi Saeima.. izpildīs to, ko Saeima nolēmusi un neizpildīt nevarēs, pieņems no ārzemēm iebraukušos viesus un taisīs pretvizītes, tad tas ir smieklīgi. Tur nav no svara, vai tāda persona ir vēlēta no tautas, vai ne.. Jūs esiet sapinušies divās nesaprastās konstitūciju teorijās

¹ "Brīvā Zeme", 1921, nr.67

² Sk. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas, 1921, 1371.lpp.

(K.Ulmanis no vietas: "Anglijas un Amerikas!").¹

Šeit vietā piezīmēt, ka jautājumam par prezidenta ievēlēšanas veidu nebūt nav mazsvarīga, vai tikai teorētiska nozīme. Kā liecina parlamentāro republiku pieredze (sevišķi uzskatāms piemērs ir Francijas V Republika), prezidenta tiešās vēlēšanas, neraugoties uz to ārēju demokrātismu, patiesībā izdevīgas tikai reakcijai. Šādā veidā ievēlēts prezidents kļūst no parlamenta neatkarīgs, vēl vairāk - nākot pie varas it kā pēc "tautas gribas", prezidents iegūst iespēju pretnostatīt sevi parlamentam, pakļaut to sev. Mūsdienu politiskās vēstures faktu analīze ļauj konstatēt vispārēju likumsakarību: jo tālāk prezidenta ievēlēšanas procedūra ir no parlamenta, jo lielāku varu un neatkarību viņš iegūst.²

Arī sociāldemokrāti izteica bažas, ka Zemnieku savienība, prezidentam saņemot mandātu no "tautas", varētu to izmantot varas uzurpācijas nolūkos. Tika norādīts uz "zināmas kļūpes interesēm", kas Zemnieku savienībai saistoties ar K.Ulmaņa personu.³ Tiešām, jau tobrīd bija vērojams, ka K.Ulmanis, piespiedis aiziet no partijas dažus nepakļāvīgākos līderus (M.Valteru, J.Čaksti u.c.) bija kļuvis par tās nedalītu saimnieku. Kad A.Klīve (Zemnieku savienības pr-ja biedrs), lai uzturētu ilūziju par it kā partijā valdošo demokrātismu, Zemnieku savienības 3.kongresā (1920.) atļāvās aizrādīt, ka "kongresa lēmumi jāpaklausa tiklab ikvienam Zemnieku savienības loceklim, kā arī ministru prezidentam",⁴ pēdējais, to dzirdot, tikai pasminējies un paraustījis plecus.⁵

Faziņojis, ka izstājas no sociāldemokrātu partijas un frakcijas, lai paliktu "neatkarīgs strādnieku priekšstāvis" (A.Berga sauciens: "Komunists!"), ar asu labā spārna kritiku prezidenta jautājumā uzstājās V.Dermanis. Kad viņš uzsvēra, ka dara to nevis ais uzticības buržuāziskajam parlamentāris-

¹ Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas, 1922, 369-370.lpp.

² Sk. Мишин А.А. Центральные органы власти буржуазных государств. М., 1972, стр.36

³ Sk. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas, 1922, 370.lpp.

⁴ Sk. "Brīvā Zeme", 1920, nr.10

⁵ Turpat

man, kas esot "izbankrotējis", atskanēja jauns A.Bergs starpsauciens: "Pareizi!" Jā, mēs šai ziņā esam vienis prātis, - piekrita V.Dermanis, - taču mūsu nostāja nav vienāda. "Es tomēr aizstāvu demokrātisku parlamentārismu, turpretim jūs esiet pretinieki tam." Par cik strādnieki ir spiesti rēķināties ar buržuāzisko iekārtu, - paskaidroja V.Dermanis, - viņi ir ieinteresēti, lai tā būtu pēc iespējas demokrātiskāka. Jo vairāk tas tā būs, jo labāk strādniecība varēs attīstīt savus spēkus un aizstāvēt savas intereses, sasniegt savu gala mērķi - sociālo revolūciju. Citādi ir ar buržuāziju. Kādreiz tā radīja konstitūcijas un parlamentārismu, nebūdamā apdraudēta no citām šķirām. Tagad buržuāzija kļuvusi kontrrevolucionāra un konservatīva. Viņai konstitūcija un parlamentārisms vairs nav vajadzīgi, tāpat kā nav plašu sociālu uzdevumu, kas tai būtu veicami. To rāda arī Satversmes sapulces pusotra gada darbība.¹

Sociāldemokrātu priekšlikums Satversmes I daļas projektu, kurā bija ievērotas labā spārna prasības prezidenta jautājumā, nodot komisijai atpakaļ pusēm pieņemama kompromisa rašanai ar vienas balss vairākumu tika noraidīts.²

Otrā lasījumā nobalsoja izšķirošā panta trīs variantus: komisijas - "prezidentu ievēl tauta uz 5 gadiem vispārīgās, vienlīdzīgās, tiešās un aizklātās vēlēšanās"; sociāldemokrātu - "valsts prezidenta uzdevumus izpilda Saeimas priekšsēdētājs" un centra (O.Nonāca) - "valsts prezidentu ievēl Saeima uz 3 gadiem". Ar 72 pret 67 balsīm, vienam deputātam atturoties, tika pieņemts centra priekšlikums. Notikušo komentēja sociāldemokrātu replika: "Kārlis I pazaudēja!"³

F.Cielēns trešajā lasījumā aicināja ņemt vērā, ka "Satversmei būs tikai tad nozīme valsts dzīvē, ja tās galvenajos jautājumos, pie kuriem pieieder arī prezidenta jautājums, tiks atrasts kompromiss, kas lielākā vai mazākā mērā apmierina visu augsto namu".⁴ Paši sociāldemokrāti savu sākotnējo

¹ Sk. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas, 1921, 1393.-1411.lpp.

² Turpat, 1431.lpp.

³ Turpat, 1720.lpp.

⁴ Tas pats, 1922, 220.lpp.

priekšlikumu vairs neuzturēja, bet pievienojās centra variantam, iesakot to pašu darīt labā spārna partijām. Pēdējās tomēr ieteicīgi palika pie sava. Kā izteicās F. Trasūns (Latgales kristīgo zemnieku partija), vislabākais atrisinājums būtu mūža prezidents. Prezidentam jātiekot vēlētam no "tautas", lai viņš varētu atlaist parlamentu. Ka tāda vajadzība būšot, to rādot Satversmes sapulce - valstij jābūt ar noteiktu politiku, nevis kā pašlaik - kad katram likumam ir gadījuma raksturs.¹ Kristīgi nacionālās savienības vārdā K. Irbe iesniedza "kompromisa" priekšlikumu: aizdomas par "zināmas kliķes interesēm" atkritišot, ja pirmo reizi prezidentu vēlēš parlamenta, bet nākamās - "tauta". Tagad esot pārāgri spriest, kādas partijas valdīs pēc pieciem gadiem un kā viņas būs nogrupējušās.²

Ar niecīgu balsu vairākumu labā spārna priekšlikumi tomēr tika noraidīti, trešā lasījumā pieņemot centra variantu. Atkal atskanēja replika, šoreiz no Zemnieku savienības līdera A. Klīves mutes: "Briesmīgs trieciens!"³

Sociāldemokrāti domāja, ka, nolemjot prezidentu vēlēšanās, līdz ar to ir attiecīgi izņemts arī prezidenta pilnvaru jautājums, resp., tām var būt tikai reprezentatīvs raksturs. Labā spārna partijas turpretī pastāvēja uz to, lai prezidenta tiesības tiktu saglabātas tai apjomā, kādu paredzēja komisijas variants. Balsu vairākumu ieguva centra priekšlikumi, kas jautājumam uzspieda politiska kompromisa zīmogu. Tā rezultātā, prezidenta pilnvaru lokam paliekot iepriekšējam, to faktiskā nozīme tika ievērojami samazināta, tomēr, kā izteicās K. Dišlers, "dodot viņam iespēju būt valsts dzīves centrā".⁴

Tuvāk raksturojot šo kompromisu, vispirms jāmin pants, kas komisijas variantā paredzēja, ka "valsts prezidentam ir pa-
dots viss valsts bruņotais spēks, kara laikam viņš ieceļ virs-

¹ Sk. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas, 1922, 371.-373.lpp.

² Turpat, 370.lpp.

³ Turpat, 379.lpp.

⁴ Dišlers K. Latvijas valsts prezidenta kompetence. - "Tieslietu Ministrijas Vēstnesis", 1922, nr.3, 107.lpp.

pavēlnieku". Sociāldemokrāti prasīja šo pantu svītrot, jo pēc parlamentārās sistēmas, kur izpildu vara pieder parlamenta priekšē atbildīgam ministru kabinetam, bruņotajiem spēkiem esot jābūt pakļautiem kabinetam, pretējā gadījumā tie tiekot izņemti no parlamenta kontroles. Bet bruņotie spēki taču esot pamats, uz kura balstoties valsts vara.¹ O.Nonācs (centrs) mēģināja pretrunu nolīdzināt, apgalvojot, ka prezidenta rokās armija nevarēsot par bīstamu ieroci kļūt, jo viens no pantiem paredzot, ka prezidenta rīkojumiem nepieciešams ministru prezidenta vai attiecīgā ministra līdzparaksts. Bez tam pilnīgi pakļaut karaspēku ministru kabinetam neesot vēlams, jo kabinets varot bieži mainīties.² Beigās tomēr tika pieņemta tā paša O.Nonāca kompromisa formula, ka "valsts prezidents ir bruņotā spēka augstākais vadonis, kara laikam viņš ieceļ virspavēlnieku".

Tālāk sociāldemokrāti ierosināja atteikties no panta, ka valsts prezidentam ir tiesība atlaist Saeimu, bet "aiz viena un tā paša iemesla tikai vienu reizi". Pēc viņu domām būtu neloģiski, ja prezidents atlaistu iestādi, kas to ievēlējusi. Tas runātu pretī tēzei, ka suverēnā vara pieder Latvijas tautai, kas ievēl Saeimu. A.Bergs, uzstājoties labā spārna frakciju vārdā, aicināja atstāt šo pantu negrozītu. O.Nonācs nāca klajā ar kārtējo kompromisa priekšlikumu: "Valsts prezidentam ir tiesība ierosināt jautājumu par Saeimas atlaišanu. Pēc tam izdarāma tautas nobalsošana. Ja tautas nobalsošanā vairāk nekā puse balsotāju izsakās par Saeimas atlaišanu, tad Saeima uzskatāma par atlaistu un izsludināmas jaunas vēlēšanas, kurām jānotiek ne vēlāk kā 2 mēnešus pēc Saeimas atlaišanas".

Otrā lasījumā ar balsu vairākumu tomēr tika atstāts spēkā komisijas variants. "Šķibo būvi", kā to nosauca sociāldemokrāti, izdevās labot tikai trešajā lasījumā, kad ar 61 pret 58 balsīm tika pieņemts O.Nonāca priekšlikums.³

Satversmes trešajā lasījumā balsu vairākumu ieguva vēl viens, ar iepriekšējo ciešā sakarā esošs pants: "Ja tautas

¹ Sk. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas, 1921, 1723.lpp.

² Turpat, 1724.lpp.

³ Tas pats, 1922, 427.lpp.

nobalsošanā vairāk nekā puse no nodotām balsīm izsakās pret Saeimas atlaišanu, tad valsts prezidents uzskatāms par atlaistu un Saeima ievēl jaunu valsts prezidentu uz atlaistā prezidenta atlikušo pilnvaru laiku".

Strīdi notika arī ap pantu, kura teksts komisijas variantā bija sekojošs: "Uz ne mazāk kā puses visu Saeimas locekļu priekšlikumu Saeima slēgtā sēdē ar ne mazāk kā 2/3 visu Saeimas locekļu balsu vairākumu var nolemt ierosināt valsts prezidenta atlaišanu. Pēc šāda lēmuma valsts prezidentam jāpārtrauc savu pienākumu tālāka pildīšana un ir izdarāmas jaunas prezidenta vēlēšanas. Ja ievēl agrāko prezidentu, tad Saeima skaitās atlaista". A.Petrevics vērsa uzmanību uz to, ka pantu pieņemt komisijas redakcijā pēc iepriekšējo pantu pieņemšanas vairs nevar. J.Goldmanis to mēģināja apstrīdēt, norādot, ka grozījumiem būšot vieta tikai tad, ja Satversmes sapulce arī trešā lasījumā nolems valsts prezidentu vēlēti no parlamenta. F.Cielēns, aplūkojot situāciju no parlamentārās procedūras viedokļa, novērtēja to kā "augstākā mērā komisku un likumdevējas iestādes necienīgu". Nevarot taču laist pasaulē tādu "blamāžu", kad vienā lasījumā tiek pieņemti panti, kas nestāv ar iepriekšējiem nekādā sakarā un runā cits citam pretī. Lai stāvokli labotu, K.Dzelzītis (sociāldemokrāts) lika priekšā pantu grozīt: 2/3 vietā paredzēt 3/5 balsu vairākumu; dot Saeimai tiesību nevis ierosināt, bet gan atlaist valsts prezidentu; pēdējo noteikumu vispār svītrot. Pirmo prasību Satversmes sapulce noraidīja, bet abas pārējās tika pieņemtas.

Satversmes nodaļa, kas saucās "Saeima", bija viena no maznozīmīgākām, jo būtiskie, ar to saistītie jautājumi tika risināti nodaļās par valsts prezidentu un likumdošanu.

Lielāka izrunāšanās komisijā un Satversmes sapulces plenārsēdē notika vienīgi par pantiem, kuriem bija jāgarantē deputātu imunitāte. Labā spārņa partijas principā neiebilda pret noteikumiem, kas paredzēja, ka Saeimas locekli nevar apcietināt vai citādi ierobežot viņa rīcības brīvību, ja tam nepiekrīt Saeima. Tomēr tās noraidīja visus sociāldemokrātu priekšlikumus, kas paredzēja kvalificētu balsu vairākumu šā jautājuma izlemšanai. Nobalsojot pārsvaru guva labā spārņa

viedoklis.

Satversmes nodaļa, kurai bija jānosaka ministru kabineta sastādīšanas kārtība, kompetence un atbildība, tika pieņemta gandrīz bezstrīdus kārtībā. Vienīgais, kas pievērsa lielāku uzmanību, bija nodaļas pants, kas paredzēja: "Ja valsti apdraud ārējs ienaidnieks vai ja valstī, vai tās daļā ir izcēlies vai draud izcēties iekšējs nemiers, kurš apdraud pastāvošo valsts iekārtu, ministru kabinetam ir tiesība izsludināt izņēmuma stāvokli, par to 3 dienu laikā paziņojot Saeimas prezidijam, kuram šāds ministru kabineta lēmums mēreša laikā ir jāceļ priekšā Saeimai".

Mazinieki šo norau uzskatīja par vajadzīgu. Maskējoties ar antikomunistiskām frāzēm, A.Petrevics to attaisnoja ar nepieciešamību novērst "komunistu puču", lai "ļunami, kādi pastāv Padomju Krievijā, neieķļūtu pie mums Latvijā".¹

Sociāldemokrāti principā neiebilda pret izņēmuma stāvokli, taču, palikdami sev uzticīgi, aizrādīja uz dažu momentu valststiesisko nesaskaņotību. Neesot pieļaujams, ka Satversmes grozīšanai tiekot paredzēta vissarežģītākā kārtība, bet tās pantu faktiskai atcelšanai pietiekot ar vienkāršu ministru kabineta rīkojumu. To varot darīt tikai orgāns, kam piešķirtas konstitucionālās likumdošanas tiesības, proti, Saeima. Polemizējot ar mazinieku A.Petrevicu, kas apgalvoja, ka esot vienalga, vai izņēmuma stāvokli ievēd parlaments vai tā priekšā atbildīgs ministru kabinets, F.Cielēns pievērsa uzmanību apstāklim, ka gadījumā, ja izņēmuma stāvokli būs ievēdis ministru kabinets, parlaments atradīsies notikuša rakta priekšā un partijas, kas sastāda valdības koalīciju, būs spiestas ar to samierināties.²

Principiāli cita pozīcija šajā jautājumā bija "neatkarīgam strādnieku pārstāvim" V.Dermanim. Konstatējis, ka abu sociāldemokrātu frakciju taktika nav sociālistiska, viņš paziņoja, ka balsos pret pantu, jo tas tiks izmantots pret strādnieku šķiru.³

¹ Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas, 1921, 1836.lpp.

² Turpat, 1840.lpp.

³ Turpat

Savu nostāju deklarēja arī labā spārņa partijas. Panta, kurā vārds "draud" bija lietots pat trijās nozīmēs, A.Bergam likās nepietiekams un viņš ierosināja minēt vēl "pilsoņu drošības apdraudējumu".¹

Grozījumi, ar kādiem tika pieņemts šis pants, skāra tikai procedūras pusi: noteica, ka ministru kabinetam par izņemuma stāvokli jāziņo Saeimas prezidijam 24 stundu laikā, bet tam savukārt jāinformē Saeima rekvērojoties.

Plašas debātes notika par Satversmes nodaļas pantiem, kas noteica Saeimas, vēlētajū, valsts prezidenta un ministru kabineta tiesības likumdošanā.

Attiecīgā panta projekts paredzēja, ka bez valsts prezidenta, ministru kabineta, Saeimas komisijām un deputātu grupas, ne mazākas par 5 deputātiem, likumprojektus Saeimai var iesniegt arī 1/5 daļa vēlētajū, t.i., apmēram 200 tūkst. cilvēku. Sociāldemokrāti, maziņeki, centra frakcijas (O.Nonācs) vienprātīgi atzina, ka prasot tik lielu vēlētajū skaitu, šī tiesība faktiski pārvēršas par fikciju. Garāku runu šajā jautājumā noturēja sociāldemokrāts K.Dzelzītis: tautas iniciatīvas tiesība un referendums nebūt neesot sociālistisks institūts; referenduma prakse rādot, ka dažos gadījumos tautas nobalsošana sociālistiem nākusi par sliktu; taču tiesā likumdošana esot nepieciešama, jo tā zināmā mērā varot mazināt parlamentārisma piemītošos trūkumus. Tomēr K.Dzelziša tālāk teiktais liecināja, ka arī šajā, liekas, skaidrajā jautājumā, sociāldemokrāti ir nelabojami jaucēji, samierinātāji un buržuāziskās iekārtas lāpītāji. Norādījis, ka pilsoniskām partijām šo institūtu vajadzētu aizstāvēt, viņš teica: "Jūs vienmēr baidāties no revolūcijas. Man jāaizrāda, ka, pieņemot tautas iniciatīvu, ir dota iespēja zināmam vēlētajū skaitam griezties ar priekšlikumu izdot tādu vai citādu likumu, kas nāk uz balsošanu. Tādā kārtā mēs varam izbēgt no katras politiskas revolūcijas".²

Pēc tam, kad ar balsu vairākumu tika noraidīts mazi-

¹ Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas, 1921, 1926.lpp.

² Turpat, 1853.-1955.lpp.

nieku priekšlikums likumdošanas iniciatīvas tiesības piešķirt katriem 30 tūkst. vēlētājiem (1/20 daļai), vienbalsīgi pieņēma centra pārstāvja O.Nonāca ieteikumu minētās tiesības piešķirt 1/10 daļai vēlētāju. .

Viens no Satversmes projekta pantiem paredzēja, ka laikā starp Saeimas sesijām ministru kabinetam ir tiesība, "ja neatliekama vajadzība to prasa, izdot noteikumus, kuriem ir likuma spēks".

Vienīgie, kas iebilda, gan tikai no formālā viedokļa, pret šā panta pieņemšanu, bija sociāldemokrāti. Uzskatot, ka likumdošanas tiesības var piederēt tikai Saeimai, viņi norādīja, ka šeit neko nemaina apstākļi, ka pieņemtie rīkojumi iesniedzami Saeimai. Pirmkārt, paies zināms laiks, kamēr tie nonāks Saeimā un tiks šeit izskatīti. Otrkārt, pa šo laiku, pamatojoties uz izdotajiem noteikumiem, notiks dažādi saistoši akti. Ja beidzot attiecīgo noteikumu Saeimā atceļ, tas radīs dažādus sarežģījumus privātā un valsts dzīvē.

Šo pašu argumentu, tikai pretējos nolūkos, mēģināja izmantot maziņki. A.Petrevics teicās neatceroties nevienu gadījumu, kad Satversmes sapulce būtu atcēlusi kādu ministru kabineta rīkojumu. Esot vērojama gan gluži pretēja parādība, kad kabineta pieņemtie likumi guļot Satversmes sapulces komisijās pat no Tautas padomes laikiem un jāšaubās, vai vispār tie tiks izskatīti. Ja Satversmes sapulce atturas no šo likumu izskatīšanas, tad acīmredzot uzskata tos par pietiekami labiem. Daudz kritisku piezīmju, piemēram, esot dzirdēts par muitas tarifiem. Satversmes sapulcē tomēr neesot pacēlusies neviens balss, kas prasītu to caurskatīšanu vai atceļšanu.¹

A.Bergs, apgalvojot, ka Satversmes sapulce strādājot parāk lēni un tāpat nemaz nevarot tikt ar visu likumdošanas darbu galā, minēja konkrētus skaitļus: uz 1921.gada 9.novembri ministru kabinets iesniedzis Satversmes sapulcei 146 rīkojumus ar likuma spēku; Satversmes sapulces likumdošanai bez tam vēl iesniegts 71 likumprojekts; no šiem 217 rīkojumiem un likumprojektiem Satversmes sapulcē paguvusi izskatīt tikai 78,

¹ Sk. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas, 1921, 1872.-1873.lpp.

t.i., 1/3 daļu.¹

Skaitļi tomēr rāda vēl ko citu: Satversmes sapulces II un III sesijas starplaikā izdoti 23 ministru kabineta rīkojumi ar likuma spēku, no tiem starplaika pirmā pusē tikai 6; no III un IV sesijas starplaikā (ilgu 13 nedēļas) izdotajiem 62 rīkojumiem puse (32) izdoti nedēļu pirms sesijas sākuma; 5 nedēļu laikā starp IV un V sesiju izdoti 53 rīkojumi, no tiem 33 starplaika pēdējā nedēļā; I Saeimas sanāksšanas priekšvakarā vienā pašā dienā - 1922.gada 26.oktobrī izdoti 26 rīkojumi.²

Tātad ministru kabineta likumdošana tika mākslīgi forseta, attiecīgi ierobežojot Satversmes sapulces likumdošanu. Satversmes sapulces vairākums atzina šādu praksi par normālu galvenokārt tādēļ, ka ministru kabineta likumdošana, parlamentāro kombināciju neietekmēta, deva iespēju ātri un nesaudzīgi rīkoties, kad to prasīja šķiru cīņa. Nav nejaušība, ka ministru kabineta likumdošana sevišķi aktīva bija tieši 1918.-1920. un 1920.-1922.gados, attiecīgi samazinoties 1923.gadā.

Satversmes I daļas divas pēdējās nodaļas par tiesām (6.nodaļa) un valsts kontroli (7.nodaļa) sastāvēja tikai no dažiem pantiem. Kad ar balsu vairākumu Satversmes sapulcē noraidīja sociāldemokrātu priekšlikumus, lai miertiesneši tiktu vēlēti, bet augstākie tiesneši iecelti amatā uz noteiktu laiku, nevis uz visu mūžu, lai valsts kontrole tiktu šķirta no ministru kabineta, nododot to Saeimas pakļautībā - attiecīgie panti tika pieņemti vienbalsīgi.

1922.gada 17.janvārī Satversmes sapulce sāka apspriest Satversmes II daļu, kurai bija jānosaka pilsoņu pamattiesības.

Maldīgi izrādījās Satversmes komisijas referenta A.Kuršinska (sociāldemokrāts) teiktie vārdi, ka "II daļa grib dot I daļai to demokrātisko saturu, bez kura I daļa zaudē daudz no savas nozīmes".³ Komisijas iesniegtajā projektā nekā tamlīdzīga nebija. Kā norādīja A.Petrevics, II daļā "ir ļoti daudz

¹ Sk. Satversmes sapulces stenogrammas, 1921, 1869.lpp.

² Sk. "Tieslietu Ministrijas Vēstnesis", nr.9, 1924, 379.lpp.

³ Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas, 1922, 3.-4.lpp.

pelavu un pārāk maz graudu" un tā "bez tukšas solišanas nedod nekā".¹ A.Bergs, kas komisijā bija ne mazums pūlējies, lai projektu padarītu pēc iespējas nabadzīgāku, tagad varēja apmierināts konstatēt, ka tam "ir tikai deklarācijas raksturs" un tā tēzēm "reāla satura nav". Tādēļ viņam esot vienai, būt šai daļai Satversmē vai nē.²

Kompromisa meklējumi, kas bija vērojami, apspriežot Satversmes I daļu, šoreiz gandrīz izpalika. "Tiklīdz še grib ieviest kaut ko elementāri demokrātisku, - norādīja J.Trasūns (Darba partija), "tūlīt atskan balsis, ka jau ir bolševisms utt."³ Lai gan otrā lasījumā visi sociāldemokrātu priekšlikumi tika noraidīti, viņi balsoja par šīs daļas pieņemšanu, domājams, cerībā to labot trešajā lasījumā. Kad arī trešajā lasījumā tas neizdevās, sociāldemokrāti balsojot atturējās un līdz ar to Satversmes II daļa ar 6 balsu vairākumu tika noraidīta.⁴

Nekā pārsteidzoša šai iznākumā nebija. Buržuāzijas partijas, Satversmes I daļā nostiprinājības valsts ārējo formu, politiskā režīma noteikšanā gribēja paturēt sev brīvas rokas. Tādēļ arī Satversmes II daļas projekta deklaratīvais raksturs, spriedelējumi par to, ka Satversmes abas daļas esot pilnīgi patstāvīgas, ka, pieņemot vienu, nav jārēķinās ar otru utt. Buržuāzijas partijas nepieņemīgākas padarīja arī kapitālisma daļējā stabilizācija Latvijā, kas ap to laiku sāka izziņēties. Sociāldemokrāti turpretī, negribot publiski atzīt savu sakāvi, centās iestāstīt, ka ar nepilnīgās konstitūcijas pieņemšanu viņiem "izdevies realizēt savas programmas politisko mērķu svarīgāko daļu".⁵

Satversmes II daļas projekts un diskusija, kas ap to notika, pelna ievēribu tai ziņā, ka atklāj valdošās buržuāzijas politiskos uzskatus, parāda, kādu valstiskumu tā vēlē-

¹ Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas, 1922, 8.lpp.

² Turpat, 12.-14.lpp.

³ Turpat, 224.lpp.

⁴ Turpat, 1217.lpp.

⁵ Kalniņš B. Latvijas sociāldemokrātijas 50 gadi. Stokholmā, 1956, 213.lpp.

jās nostiprināt un attīstīt. Nepāliek ne mazāko šaubu, ka buržuāzijas nolūks bija likt pamatus tādai valststiesiskai attīstībai, kas ved uz politiskās reakcijas pastiprināšanos, atteikšanos no likumības, pašas konstitūcijas krišanu.

Kā piemēru var minēt pantus, kuros bija perdzētas klasiskās buržuāziski demokrātiskās brīvības - personas, dzīvokļa, korespondences u.c. Katrs no tiem saturēja, kā izteicās viens no runātājiem, savu "antitēzi" - noteikumu, ka tā vai cita brīvība var tikt "ierobežota uz likuma pamata", "likumā paredzētos gadījumos" u.tml. Pat uz šo pantu fona ūnikums bija pants, kas noteica, ka "pilsoņiem ir tiesība likuma robežās izteikt savu pārliecību". Tātad bija pilnīgi iespējams, nepārkāpjot konstitūciju, parastā likumdošanas kārtībā šīs brīvības sašaurināt līdz minimumam vai pat pilnīgi atcelt.

Kā pretstats minētajiem bija pants, kas nostiprināja privātā īpašuma svētumu un neaizskaramību. Ar visu kategoriskumu tika paziņots, ka "valsts aizsargā privātu īpašumu". Apspriežot šo pantu Satversmes sapulces plenārsēdē, balsu vairākumu ieguva arī tradicionālās formulas otrā daļa, ka "privātā īpašuma ekspropriācija notiek tikai valsts vajadzībām likuma noteiktā kārtībā un gadījumos pret atlīdzību". Ja Satversmes II daļa būtu stājusies spēkā, jautājums par to, vai maksāt muižniekiem atlīdzību par zemi, ar šo pantu būtu jau izlemts.

Projekta pantam, kas paredzēja, ka "visiem dzelzs, ūdens un citiem satiksmes ceļiem ar vispārēju nozīmi jāatrodas valsts īpašumā un pārvaldē", Satversmes sapulces plenārsēdē tika izdarīta būtiska korektīva. Pantu papildināja ar noteikumu, ka "izņēmumi pielaižami uz atsevišķa likuma pamata". Tas esot vajadzīgs, lai varētu ārzemju kapitālistiem piešķirt koncesijas.

Pantam par streikiem bija divi varianti: pirmais paredzēja, ka "streiks ir likumīgs saimnieciskas cīņas līdzeklis. Streika brīvības ierobežošana var notikt uz sevišķa likuma pamata"; otrs - "pantu stripot".

Sociāldemokrāti, norādot, ka neesot kritēriju, kas politisko streiku atšķir no saimnieciskā, aicināja atzīt strei-

ku par likumīgu cīņas līdzekli kā saimnieciskā, tā politiskā ziņā. Mazinieki aizrādīja, ka, noliedzot streikus, "mēs no tiem nekur neizbēgsim, bet, radot iespēju neievērot vienu likumu, mācīsim tautu necienīt likumus vispār".

Tomēr buržuāzisko partiju pārstāvju uzatāšanās parādīja, ka, izņemot darba spēka pirkšanas-pārdošanas līguma brīvību, citas brīvības tās neatzīst. Noliedzot, ka strādniekiem streiks ir vajadzīgs, lai aizstāvētos pret uzņēmējiem, F. Trašūns teica: "Bet viņiem taču ir līdzekļi, kā aizstāvēties. Vispirms pie šiem līdzekļiem pieder brīvība pieņemt vai nepieņemt kādu amatu vai darbu. Mums taču jau pastāv brīvība strādāt un brīvība nestrādāt".¹ J. Goldmanis un A. Bergs, prasot pantu stripot, izteica neizpratni, kādēļ vajadzīga politiska streika brīvība, ja būs Saeima, kuras uzdevums tieši ir nodarboties ar politiku. Nevarot taču ar likumu "sankcionēt ievadu uz revolūciju". Darba partijas pārstāvis M. Antons, kura runa nedarītu kaunu pat pašam F. Veinbergam, teicās nesaprotam, kādēļ sociāldemokrāti "nāk tikai ar streiku, bet nenāk ar citu smago artilēriju, bumbām, barikādēm utt."²

Lai gan mazinieki no prasības pēc politisko streiku brīvības atteicās, tomēr kompromisu sasniegt neizdevās. Ar balsu vairākumu tika noraidīti visi varianti, izņemot vienu - pantu stripot.

II

Puržuāziskās Latvijas konstitūcijas materiāls izklāstīta 7 nodaļās un 88 pantos. 1. nodaļa (4 panti) saucās "Vispārējie noteikumi", 2. nodaļa (30 panti) - "Saeima", 3. nodaļa (20 panti) - "Valsts prezidents", 4. nodaļa (9 panti) - "Ministru kabinets", 5. nodaļa (18 panti) - "Likumdošana", 6. nodaļa (5 panti) - "Tiesas", 7. nodaļa (2 panti) - "Valsts kontrole".

Konstitūcijas sistēma un saturs liecina, ka tās autori vadījušies no vecās buržuāziskās tautas un satversmes suverenitātes teorijas, kā arī varas dalīšanas principa, kam, ie-

¹ Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas, 1922, 97. lpp.

² Turpat, 106. lpp.

vērojot konstitūcijas pieņemšanas laiku, bija jānoslēpj buržuāzijas šķiras kundzība un jāatstāj ārēji demokrātisks, "nomierinošs" iespaids.

Arī citādā ziņā Satversmes sapulces pieņemtā konstitūcija nebija oriģināls dokuments. Tā stipri atdarināja Rietumu imperiālistisko lielvalstu konstitūcijas, ko, starp citu, atzīst arī paši šīs konstitūcijas autori: vienīgā novitāte esot bijusi Latvijas parlamenta vienpalātas struktūra.¹ Sevišķi lielu līdzību buržuāziskie autori saskata Latvijas un Francijas 1875.gada konstitūcijā, kur tāpat nekas nebija teikts par vārda, preses, manifestāciju un citām pilsoniskām brīvībām.²

Raksturīga buržuāziskās Latvijas konstitūcijas iezīme bija fiktivitāte. Kā zināms, buržuāzisko konstitūciju fiktivitāte var būt lielāka vai mazāka. Konstitūcijas, kuras tiek pieņemtas, teiksim, revolucionāras situācijas apstākļos, vienmēr ir fiktīvākas, nekā tās, kuras pieņem "konsolidētā" buržuāziskā sabiedrībā. Buržuāziskā Latvijas konstitūcija, ievērojot mums zināmos apstākļus, nokļuva fiktīvāko konstitūciju skaitā. Starpība starp to, kam bija jābūt pēc konstitūcijas, un to, kas pastāvēja, bija liela.

Fikcija, piemēram, bija konstitūcijas 1.panta noteikums, ka "Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika". Pirmkārt, pastāvēja pilnīga buržuāziskās Latvijas politiskā un ekonomiskā atkarība no imperiālistiskajām lielvalstīm, un, otrkārt, Latvijas republika labākā gadījumā bija demokrātiska tikai buržuāzijai un tās sabiedrotajiem - s.-d. labējiem līderiem. Taču vislielākā nesaskaņa ar īstenību bija konstitūcijas 2.panta augstā stilā ieturētā frāze, ka "valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai". Tauta bija nevis valsts varas avots, bet gan tās objekts. Ja ne saskaņā ar konstitūciju un uz tās pamata, tad faktiski tika realizēta buržuāzijas šķiras suverenitāte, jo visa ekonomiskā un politiskā vara atradās buržuāzijas rokās.

Buržuāziskās Latvijas republikas konstitūcija izvirzī-

¹ Sk. Cielēns F. Laikmetu maiņā, II, 147.lpp.

² Sk. Plantie-Cazejus A. La Constitution de la Lettonie (Documents et commentaires). Toulouse, 1925, p.65

ja priekšplānā demokrātiskumu un tautiskumu. Saskaņā ar to dienā, kad stājās spēkā konstitūcija (1922.gada 7.novembrī), vajadzēja zaudēt spēku visām tiesību normām, kuras nevarēja nosaukt ne par demokrātiskām, ne tautiskām. Taču rezultāts bija tāds, ka liels skaits antidemokrātisku, pretautisku likumu un tiesību normu, tai skaitā recepētie cariskās Krievijas likumdošanas akti, palika spēkā arī pēc tam, kad ieguva spēku "demokrātiskā" un "tautiskā" konstitūcija.

Buržuāziskās Latvijas Satversme pieskaitāma pie tā sauktām stingrām (rigorozām) konstitūcijām. Konstitūcijas 76.pants noteica, ka Satversmi var grozīt ar ne mazāk kā 2/3 klātesošo deputātu balsu vairākumu. Satversmes pirmā, otrā, trešā un sestā panta grozījumi turklāt vēl bija jāapstiprina vispārējā tautas nobalsošanā. Stingras konstitūcijas galvenā jēga bija nepieļaut tās grozīšanu par sliktu buržuāzijai. Savu pamatojumu un politisko nozīmi stingrā konstitūcija atrada arī apstāstī, ka bija aicināta saglabāt starp pastāvošajām buržuāziskajām un sīkburžuāziskajām partijām kompromisu, kura rezultāts tā pati bija.

Buržuāziskās Latvijas Satversmē sabiedriskās iekārtas pamata faktori - šķiras un šķiru attiecības nebija pieminēti. Tajā bija runa tikai par valsts formu. Tas arī saprotams. Pretējā gadījumā konstitūcijai būtu atklāti jāparāda, ka tā ir privātā īpašuma un valdošās ekspluatatoriskās šķiras konstitūcija. "Visa lieta ir tā," rakstīja V.I.Ļeņins, "ka buržuāziska valsts, kas realizē buržuāzijas diktatūru ar demokrātiskas republikas palīdzību, nevar teikt patiesību, ir 'spiesta liekuļot'".¹

Sakarā ar Satversmes II daļas caurkrišanu konstitūcijā netika fiksēta arī privātā īpašuma neaizskaramība. Taču, no otras puses, Satversme nesaturēja pat niecīgāko mājienu, ka ir iespējams kaut kādā veidā pārkāpt kapitālisma robežas. Satversmē nebija nekādu lozungu un programmatisku paziņojumu, ar kuriem, piemēram, manipulēja sociāldemokrāti vai Veimāras konsti-

¹ Ļeņins V.I. Raksti, 28.sēj., 272.lpp.

tūcija.¹

Bez tam jāievēro, ka tieša privātā īpašuma ņemšana konstitūcijas aizsardzībā nav vienīgais konstitucionālais un vispār tiesiskais kapitālistiskā īpašuma un buržuāziskās sabiedriskās iekārtas nostiprināšanas veids. Buržuāziskajā Latvijā šo īpašumu un iekārtu sargāja un stiprināja visa tiesiskā kārtība, viss valsts mehānisms.

Satversmes sapulces pieņemtais agrārās reformas likums, kas nozīmēja pašu radikālāko iejaukšanos īpašuma attiecībās buržuāziskās sabiedrības ietvaros, gala iznākumā nostiprināja kapitālistisko iekārtu Latvijā un lielā mērā palīdzēja buržuāzijai noteikt republikas raksturu. Par kaut kādu antikapitālistisku tendenci nevarēja būt ne runas. To pašu var teikt par tā sauktajiem sociālajiem likumiem. Nav nejaušība, ka tie tika pieņemti 1920.-1922.gados, t.i., laikā, kad jautājums par varu vēl bija atklāts. Šie likumi, kaut arī bija zināms strādnieku šķiras panākums, tika izdoti ar nolūku radīt "konsolidētus" apstākļus darbaļaužu netraucētai ekspluatācijai. Pavisam Satversmes sapulces darbības laikā tika izdoti 205 likumi, un visi tie kaut kādā veidā stiprināja buržuāzisko sabiedrisko iekārtu.

Principiāla nozīme bija Tautas padomes 1918.gada 6.decembra Pagaidu nolikumam par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību, kas noteica, ka Latvijas tiesas un ar tām saistītās iestādes darbojas pēc "tiem vietējiem un Krievijas likumiem, kādi priekš Latvijas bija spēkā līdz 1917.gada 24.oktobrim, krimināllietās pieturoties pie Krievijas 1903.gada Sodū likumu krājums",² un Tautas padomes 1919.gada 5.decembra Likumam par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā.³ Aizgūstot pirmsoktobra Krievijas tiesisko kārtību, tika nodrošināta publisko un privāto tiesību pēctecība. Tiesības, kas bija ierocī muižnieciskās Krievijas ekspluatatoru šķiru rokās, no jauna tika aicinātas kalpot ekspluatatoriem.

¹ Sk. Die Verfassung des Deutschen Reichs. Mit ausführlichem Kommentar, Einleitung und Sachregister von Dr.G.Anschütz. Berlin, 1921.

² Sk. Latvijas Pagaidu valdības likumu un rīkojumu krājums, 1919, nr.1, 12.lpp.

³ Tas pats, nr.7, 90.lpp.

Satversmes 3.pants deklarēja, ka "Latvijas valsts teritoriju starptautiskos līgumos noteiktās robežās sastāda Vidzeme, Latgale, Kurzeme un Zemgale". Vēl 4.pants noteica Latvijas valsts karogu. Citu noteikumu par valsts administratīvi-teritoriālo iedalījumu, par vietējiem valsts varas orgāniem konstitūcijā nebija. Tādējādi Satversme radīja tiesiskus priekšnoteikumus un iespējas tam, lai jautājumu izlemtu ar zemākstāvošām tiesību normām bez jebkādiem konstitucionāliem ierobežojumiem un direktīvām. Šādu nostāju nav grūti izskaidrot. Buržuāzija 1920.-1922.gados vēl nebija tik stipra, lai pilnīgi likvidētu Latvijas darba tautas divās revolūcijās izcīnītās pašvaldības tiesības: atstājot jautājumu Satversmē atklātu, buržuāzija saglabāja sev ērtu iespēju to izdarīt nākotnē.

Pēc būtības netika nokārtots arī Latgales jautājums, kas joprojām tika uzskatīta par lētu izejvielu un darbaspēka avotu, Vidzemes un Kurzemes sava veida iekšēju koloniju. Latgales buržuāzija pret "baltiešu" ekspansiju centās aizsargāties, izvirzot lozungu "Latgali - latgaliešiem!" un prasību pēc autonomijas. Autonomijas prasība Satversmes sapulcē izkrita cauri, taču valdība izdeva vairākus noteikumus, kuros dažas latgaliešu buržuāzijas prasības bija ievērotas. Noteikumi par Latgales lietu pārzināšanu (1921.)¹ noteica, ka iekšlietu ministra biedrs Latgales lietās (t.i., latgaliešu buržuāzijas pārstāvis - V.C.) pārzināvisos ministrijas departamentos, nodalās un iestādēs uz Latgali attiecošās lietas ar tiesībām, kādas ir ministra biedram - patstāvīga departamenta vadītājam. Kā tādām viņam bija tiesība pieprasīt no pārējām ministrijām un iestādēm ziņas par to darbību Latgalē, kā arī dot atsauksmes ierēdņu iecelšanas lietās. Saskaņā ar Noteikumiem par ierēdņu iecelšanu Latgalē (1921.)² priekšroka bija jādod tiem kandidātiem, kas "prot latgaliešu izloksni un pazīst vietējos apstākļus" (t.i., latgaliešu buržuāzijas pārstāvjiem - V.C.).

Buržuāziskās republikas konstitūcija praktiski varēja nostiprināt tikai vienu parlamenta sastādīšanas kārtību, proti,

¹ Sk. Likumu un valdības rīkojumu krājums, 1921, 15.burtn., 261.lpp.

² Turpat, 258.lpp.

vēlēšanas. Vēlēšanu principus noteica Satversmes 6., 7., 8. un 9.panti. Tie bija vispārējas, vienlīdzīgas, tiešas, aizklātas un proporcionālas vēlēšanas. Aktivās un pasīvās vēlēšanu tiesības bija piešķirtas abu dzimumu pilntiesīgiem Latvijas pilsoņiem, kas vēlēšanu dienā ir vecāki par 21 gadu. Tātad jau tā augstais vecuma cenzs (20 gadi) Satversmes sapulces vēlēšanās tika paaugstināts vēl par vienu gadu. Saeimas vēlēšanu kārtību sīkāk noteica 1922.gada 9.jūnija Likums par Saeimas vēlēšanām.¹ Tas, starp citu, paziņoja, ka vēlēšanu tiesību nav personām, kas atrodas aizbildnībā (2.pants), un tās zaudē personas, kam ar tiesas spriedumu atņemtas vai ierobežotas tiesības, ja no soda izciešanas dienas nav pagājuši 10 gadi (!), personas, kas notiesātas vai atrodas izmeklēšanā par izvairīšanos no kara klausības vai dezertēšanu u.c. Likums papildus vēlēšanas neparedzēja. 57.pants noteica, ka gadījumā, ja deputāts miris, atsakās vai citu iemeslu dēļ zaudē savu mandātu, viņa vietā stājas nākošais kandidāts no tā paša saraksta. Buržuāzijai tāds Saeimas papildināšanas veids bija izdevīgs tai ziņā, ka ļāva izvairīties no lieka nemiera, saistīta ar vēlēšanām, kaut arī vietējā mērogā.

Buržuāziskās Latvijas vēlēšanu sistēma, kā jebkura buržuāziska vēlēšanu sistēma, pastāvēja buržuāzijas interesēs. Demokrātiskais ārējais ietērps bija tikai "drošības vārstulis", jo valdošās ekspluatatoru šķiras rīcībā netrūka varas un materiālo līdzekļu, kas tai deva neapstrīdamas faktiskas priekšrocības. Šādos apstākļos izvirzīt progresīvu, vispirms revolucionāru kandidātu un panākt viņa ievēlēšanu bija stipri apgrūtināti (līdz 1928.gadam pat pilnīgi neiespējami). Tikai divās Saeimas vēlēšanās - 1928. un 1931.gadā - revolucionārai strādniecībai izdevās pārvarēt vēlēšanu reakcionāro praksi un ievēlēt Saeimā arī strādnieku un zemnieku deputātus.

Satversmē bija teikts, ka "vēlētāji nevar atsaukt atsevišķus Saeimas locekļus" (14.pants). Šā panta negatīvā nozīme bija vēl plašāka, jo saskaņā ar doktrīnu, kas deputātus uzskatīja par "visas tautas pārstāvjiem, bet nevis kāda valsts

¹ Sk. Likumu un valdības rīkojumu krājums, 1921, 12.burtn., 252.-257.lpp.

novada, vēlāšanu apgabala vai iecirkņa, kādas sabiedriskas grupas vai politiskas organizācijas pārstāvjiem" ¹ Satversmes komisijā tika atzīts, ka vēlētājiem nav arī tiesību dot deputātiem "instrukcijas", t. i., nōrādījumus. Tā sauktā imperatīvā mandāta aizliegums praktiski nozīmēja deputāta neatkarību no vēlētājiem, bet sociālo atkarību no buržuāzijas un tai atbilstošu mandāta realizēšanu "visas tautas" mandāta realizēšanas vietā. Tāpat bija zināms Saeimas deputāta faktiskais pienākums ievērot savas partijas imperatīvo mandātu. Imperatīvā mandāta aizliegums veicināja Saeimas buržuāzisko partiju korupciju un pagrimšanu; vēlāk fašistiskie varas uzurpatori šo parlamentārā režīma raksturīgo īpašību izmantoja, lai ar to demagoģiski motivētu visu politisko partiju aizliegšanu un likvidētu pašu Saeimu kā pārstāvniecības iestādi.

Saeimas likumdošanas kompetence formāli bija vispārēja, t. i., Saeima varēja likumdošanas ceļā regulēt jebkuru jautājumu un jebkādā veidā, tikai ar vienu ierobežojumu - konstitūciju, bet arī šeit Saeimai bija iespējams pielietot savas satversmes pilnvaras. Kā izrietēja no Satversmes 43., 66., 67., 68. un 81. panta, Saeimas izņēmuma tiesības likumdošanā bija tās vēlēšanu kārtības noteikšana, tiesu iekārta un process, budžets un budžeta tiesības, bruņoto spēku lieluma noteikšana, kara pasludināšana, starptautisko līgumu ratifikācija, amnestija, valsts kases zīmju emisija, valsts nodokļi, muitas, dzelzceļa tarifi un aizņēmumi.

Likumdošanas procesa detaļas noteica Satversme, Saeimas kārtības rullis un Likums par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu.

Saskaņā ar tiem likumprojektus varēja iesniegt valsts prezidents, ministru kabinets, Saeimas komisijas, ne mazāk kā pieci deputāti, kā arī Satversmē paredzētos gadījumos un kārtībā ne mazāk kā 1/10 daļa vēlētāju. Saeimas tāpat kā Satversmes sapulces likumdošanas prakse rāda, ka likumdošanas iniciatīva faktiski atradās ministru kabineta rokās. Kas attiecas uz vēlētāju tiesībām, tad Satversmē noteiktā norma (apmē-

¹ Dišlers K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē.
R., 1930, 123. lpp.

ram 60 tūkst. vēlētāju) izrādījās daudz par augstu. Tas, kā arī prasība, lai likumprojekts būtu pilnīgi izstrādāts (78. pants)¹ un notariālā kārtībā parakstīts vismaz no tūkstots vēlētājiem pirms tiek atklāta vispārējā parakstu vākšana,² panāca, ka vēlētāju iniciatīvai buržuāziskās Latvijas likumdošanā reālas nozīmes nebija.

Satversmes 69.pants paredzēja, ka Saeimā pieņemtos likumus valsts prezidents izsludina ne agrāk kā 7.dienā un ne vēlāk kā 21.dienā pēc to pieņemšanas. Likums stājās spēkā 14. dienā pēc izsludināšanas, ja likumā nebija noteikts cits termiņš.

Mināto septiņu dienu laikā valsts prezidents varēja ar motivētu rakstu Saeimas priekšsēdētājam prasīt likuma otrreizēju izskatīšanu; ja Saeima likumu negrozīja, valsts prezidents otrreiz ierunas nevarēja celt (71.pants).

Tāpat septiņu dienu laikā prezidents pēc saviem iesakatiem, vai ja to pieprasītu ne mazāk kā 1/3 daļa Saeimas locekļu, varēja apturēt likuma publicēšanu uz diviem mēnešiem. Šādā kārtā apturētais likums bija nododams vispārējai nobalsošanai, ja to pieprasītu ne mazāk kā 1/10 daļa vēlētāju. Vispārējai nobalsošanai nevarēja tikt nodoti likumi par budžetu, nodokļiem, kara klausību, kara pasludināšanu, izņēmuma stāvokļa izsludināšanu, mobilizāciju un demobilizāciju, kā arī dažiem citiem jautājumiem, kuros vitāli ieinteresētas tautas masas. Vispārējai nobalsošanai bija jāizpaliek arī tādā gadījumā, ja Saeima vēlreiz pieņemtu likumprojektu ar 3/4 deputātu balsīm.

Kā tas parasti vērojams parlamentārajās republikās, prezidenta veto tiesības likumdošanā neguva efektīvu pielietojumu. Sešu gadu laikā (1922.-1928.) prezidenta suspensīvais veto tika pielietots tikai piecas reizes, pie tam mazsvarīgos jautājumos. Vēlētāju absolūtais veto netika pielietots ne reizi.

Bez likumdošanas Saeima formāli realizēja vēl kontro-

¹ Sk. Latvijas Republikas Satversme. - "Likumu un vaidības rīkojumu krājums", 1922, 12.burtņ., 251.lpp.

² Likuma par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu 11.pants. - Turpat, 257.-258.lpp.

les un administratīvo funkciju. No Satversmes 16.panta izrietēja tās autonomā funkcija.

Kontroles un administratīvo funkciju noteica Satversmes 25., 26., 27. un citi panti. 27.pants paredzēja, ka Saeimai ir tiesība iesniegt ministru prezidentam vai ministram pieprasījumus un jautājumus. Šis pants arī nostiprināja ministru prezidenta un valdības locekļu korespondējošo pienākumu dot uz viem atbildes. 25.pants Saeimas komisijām deva tiesību pieprasīt tām vajadzīgās ziņas un paskaidrojumus no ministriem un pašvaldības iestādēm. Saskaņā ar 26.pantu Saeimai bija jāieceļ noteiktiem gadījumiem parlamentāriskas izmeklēšanas komisijas, ja to prasība ne mazāk kā 1/3 daļa deputātu. Saeimas administratīvā funkcija izpaudās tās līdzdalībā dažu valsts pārvaldes aktu realizēšanā (pirmaā kārtām starptautisko līgumu ratifikācijā un valsts budžeta apstiprināšanā). Pie administratīvās funkcijas attiecināma arī valsts prezidenta ievēlēšana (35.pants), tiesnešu (84.pants) un valsts kontroliera (88.pants) apstiprināšana amatā. Īpaši atzīmējama Saeimas līdzdalība ministru kabineta sastādīšanā. Likums par ministru kabineta iekārtu (1925.)¹ noteica, ka personai, kura uz valsts prezidenta aicinājumu sastādījusi ministru kabinetu, par tā sastāvu jāziņo valsts prezidentam un Saeimas priekšsēdētājam un pēdējam, savukārt, par to jāinformē Saeima (4.pants). Ministru kabinets varēja stāties pie savu pienākumu pildīšanas tikai pēc tam, kad Saeima, noklausījusies ziņojumu par tā sastādīšanu un deklarāciju par kabineta nodomātu darbību, izteikusi kabinetam uzticību (5.pants). Svarīga Saeimas administratīvā funkcija bija tās tiesība realizēt ministru kabineta politisko atbildību saskaņā ar Satversmes 59.pantu. Likums par ministru kabineta iekārtu paredzēja, ka neuzticību ministru kabinetam vai atsevišķam ministram Saeima var izteikt ar pārejas formulu, kārtējā budžeta noraidīšanu, citiem sevišķiem lēmumiem (7.pants).

Saeimas darbība, realizējot likumdošanas, kontroles un administratīvo funkcijas, visu parlamentāras republikas laiku atbilda buržuāzijas interesēm un valsts šķiriskai būtībsi.

¹ Sk. Likumu un ministru kabineta noteikumu krājums, 1925, 10.burtn., 167.lpp.

Raksturīgs moments šeit bija tas, ka parlamentu (Saeimas vairākumu) faktiski vadīja izpildu vara (valdības koalīcijas partiju līderi). Šādas organizācijas priekšrocība bija tā, ka valdības noteicošais stāvoklis tika sasniegts bez konstitūcijas burtu pārkāpšanas. Tas deva iespēju operēt ar demokrātiskiem principiem un saglabāt ilūziju, it kā vēlēts pārstāvniecības orgāns vada un kontrolē valdību. Patiesībā valdība vadīja un kontrolēja parlamentu un bija izšķirošais faktors visā politiskajā iekārtā, neraugoties uz konstitūcijas sistēmu, pirmām kārtām, neraugoties uz tautas suverenitātes principu un vēlētu Saeimu kā tās pārstāvi.

Saeimas autonomā funkcija rada izpausmi Satversmes 16., 17., 19. un 21.pantā. Saskaņā ar 16.pantu Saeima ievēlēja savu prezidiju, sastāvošu no priekšsēdētāja (šo posteni visu parlamentārās republikas laiku ieņēma sociāldemokrātu līderi), viņa diviem biedriem un sekretāriem. 21.pants noteica, ka iekšējās darbības un kārtības reglamentēšanai Saeima izstrādā sev kārtības rullis. Kārtības rullis, nosakot Saeimas funkciju realizēšanas veidu un formu, sekmēja tādu Saeimas darbību, kas vislabāk atbilda valdošās buržuāzijas interesēm.

Atšķirībā no buržuāziskās Latvijas pagaidu konstitūcijas (1920.-1922.)¹ un šķiriski radniecīgās Igaunijas 1920.gada konstitūcijas² Satversme nostājās uz valdības varas dualistiskā principa, paredzot tās dalīšanu starp valsts prezidentu un ministru kabinetu.

Raksturīga valsts prezidenta stāvokļa iezīme bija viņa atbrīvošana no politiskas atbildības (53.pants). Lai prezidenta akts, kas attiecas uz valdības funkcijām, būtu likumīgs, tika prasīta tā līdzparakstīšana (kontrasignācija) no ministru prezidenta vai attiecīgā ministra, kas tādējādi uzņēmās par to politisku atbildību.

Prezidenta atbrīvošanu no politiskās atbildības, pastāvētot republikāniskai iekārtai, buržuāziskā valststiesību zinātne izskaidroja ar vajadzību pēc orgāna, kas stāvētu pāri situā-

¹ Sk. Likumu un valdības rīkojumu krājums, 1920, nr.4, l.-2.lpp.

² Sk. Igaunijas Republikas Satversme (Eesti Vabariigi Põhiseadus). - "Tautas tiesības", 1927, nr.4, nr.5

cijas maiņām un spētu nodrošināt publiskās varas realizēšanu krīzes gadījumos. Tāda argumentācija, protams, nemazināja prezidenta neatbildības antidemokrātisko raksturu, tā nevarēja noslēpt faktu, ka "ārpusšķiras" un "ārpuspartiju" prezidents būtībā ir instruments buržuāzijas rokās, tai realizējot šķiras diktatūru.

Valsts prezidenta tiesības Satversmē bija uzskaitītas izsmeļoši. Saskaņā ar Satversmes 47.pantu, 66., 69., 71. un 72.pantiem prezidentam bija likuma ierosināšanas, izsludināšanas (promulgācijas) un suspensīvā veto tiesība. 48.pants noteica, ka valsts prezidentam ir tiesība ierosināt Saeimas atlaišanu (tam kontrasignācija nebija vajadzīga). Tādā gadījumā bija izdarāma vispārēja nobalsošana: ja nobalsošanā vairāk nekā puse balsotāju izteiktos par Saeimas atlaišanu, tad Saeima bija uzskatāma par atlaistu un izsludināmas jaunas vēlēšanas (48. pants); turpretī, ja vairākneāpuse balsotāju izteiktos pret Saeimas atlaišanu, tad valsts prezidents bija uzskatāms par atlaistu un Saeimai bija jāievēl jauns prezidents (50.pants). Pastāvot pēdējam noteikumam, neviens no buržuāziskās Latvijas prezidentiem neuzdrošinājās riskēt ar Saeimas atlaišanu. Tādēļ no dažādām pusēm tika neatlaidīgi prasīts Satversmes 50.pantu atcelt. Prezidentam piederēja tiesība aicināt sastādīt ministru kabinetu (56.pants). Satversme šeit nekādas noteiktas prasības neuzstādīja, taču konstitucionālā prakse izveidojās tāda, ka valsts prezidents, pirms aicināja sastādīt valdību, ik reizi par to konsultējās ar vadošo politisko partiju līderiem. Bez nozīmes nebija arī dažas citas prezidenta tiesības. Tas attiecas uz diplomātisko pārstāvju pieņemšanu un akreditēšanu (41. pants), ārkārtēju kabineta sēžu sasaukšanu un vadīšanu (46. pants), apžēlošanu (45.pants). Sava nozīme bija arī Satversmes 42.pantam, saskaņā ar kuru valsts prezidents bija bruņoto spēku augstākais vadonis. Lai gan "augstākais vadonis" tika saaprasts kā formāls institūts (atbilstoši vācu apzīmējumam "Kriegsherr"), bruņoto spēku tiešo vadību uzticot ministru kabinetam, no šīs formulas izrietēja prezidenta tiesība iecelt virsniekus un paaugstināt viņus dienesta pakāpēs, veikt nepieciešamos militāros pasākumus, ja izcēlusies karadarbība, pasludināt karu

uz Saeimas lēmuma pamata. Visas uzskaitītās pilnvaras deva valsts prezidentam iespēju aktīvi iejaukties valsts iekšējā un vispirms - ārējā politikā, ko sekmēja viņa raktiskais iespaids un sakari ar visplašākām buržuāzijas aprindām.

Ministru kabineta sastāvu, pilnvaras un darbības veidu noteica Satversme, Likums par ministru kabineta iekārtu, Instrukcija par ministru kabineta iekšējo darbību un kārtību, Likums par ministriju iekārtu.

Satversmes 55.pants paziņoja, ka ministru kabinets sastāv no ministru prezidenta un viņa aicinātiem ministriem. Likums par ministru kabineta iekārtu nosauca šādus ministrus: ārlietu, iekšlietu, izglītības, kara, zemkopības, satiksmes, tautas labklājības un tieslietu (1.pants). Ministrijām, kā bija teikts Likumā par ministriju iekārtu, "pieder izpildu vara likumos norādītās robežās" (1.pants).

Satversmei nosakot ministru kabineta kompetenci, izpaudās koncepcija par "vājo" prezidentu un "stipro", parlamenta priekšā it kā atbildīgo valdību. Pretēji prezidenta stingri uzskaitītajām tiesībām panti par ministru kabineta kompetenci bija visai nenoteikti un vispārēji. Skaidrību šai jautājumā neienesā arī Likums par ministru kabineta iekārtu. Likuma 12.pantā bija tikai teikts, ka "ministru kabinets apspriež vai izlemj visas lietas, kuras ietilpst tā kompetencē saskaņā ar republikas Satversmi un attiecīgiem likumiem". Oficiālā juridiskā doktrīna pauda uzskatu, ka "mūsu apstākļos varbūt tā arī ir labāk, ja nenovēl stingras robežas ministru kompetencei, lai dotu iespēju brīvi attīstīties un izveidoties kabineta darbībai".¹ Saprotams, ka šāda "brīva attīstība" varēja notikt tikai uz Saeimas rāķina, ministru kabinetam piesavinoties tās prerogativas valsts svarīgāko jautājumu izlemšanā.

Saskaņā ar Satversmes 57.pantu ministru kabinetam bija padotas valsts pārvaldes iestādes. 61.pants noteica, ka ministru kabinets apspriež ministriju izstrādātos likumprojektus un jautājumus, kuri attiecas uz vairāku ministriju darbību, kā arī "atsevišķu kabineta locekļu ierosinātus valsts politikas jautā-

¹ "Tieslietu Ministrijas Vēstnesis", 1925, nr.5/6, 780.lpp.

jumus". Satversmes 65.pants ministru kabinetam piešķir likumdošanas iniciatīvas tiesību. Pie vissvarīgākajām ministru kabineta pilnvarām piederēja tā tiesība bez instrukcijām izdot vēl noteikumus: Satversmes 81.pants paredzēja, ka laikā starp Saeimas sesijām ministru kabinetam ir tiesība, ja "neatliekama vajadzība to prasa, izdot noteikumus ar likuma spēku". Šo tiesību Satversme ierobežoja vienīgi ar to, ka ministru kabineta izdotie noteikumi, pirmkārt, nevarēja atteikties uz jautājumiem, kas bija Saeimas izņēmuma kompetencē, otrkārt, tie nevarēja grozīt pastāvošās Saeimas pieņemtus likumus un, treškārt, tie zaudēja spēku, ja triju dienu laikā pēc Saeimas sesijas atklāšanas nebija iesniegti izskatīšanai. Tātad ministru kabineta noteikumi bija secundum un tie nedrīkstēja būt contra legem tikai attiecībā uz ierobežotu Saeimas izdoto likumu skaitu (ministru kabinets, piemēram, jau pirmās Saeimas laikā varēja grozīt agrārās reformas likumu un citus Satversmes sapulces pieņemtus likumdošanas aktus). Un, beidzot, ministru kabineta ārkārtēja pilnvara bija tā tiesība izsludināt izņēmuma stāvokli, par to 24 stundu laikā ziņojot Saeimas prezidijam, kam šis lēmums bija nekavējoshi jādara zināms Saeimai (62.pants).

No visa teiktā varam secināt, ka tieši ministru kabineta rokās bija koncentrēta politiskās varas realizēšanas vadība. Valdībai bija visas iespējas risināt iekšpolitiskās un ārpolitiskās problēmas. Tās tiešā pakļautībā bija varas realizēšanas aparāts, tai skaitā represīvais aparāts, kura darbības efektivitāte tika nemitīgi pastiprināta. Ministru kabinets praktiski apvienoja savās rokās arī likumu izdošanu (likumdošanas iniciatīva un noteikumu izdošanas tiesība).

Šī kapitālisma vispārējās krīzes periodam raksturīgā varas koncentrēšanas tendence,¹ protams, nenozīmē, ka ministru kabineta vara bija neierobežota. Ministru kabinets nevarēja neieņemt citu augstāko valsts varas orgānu nozīmi. Šie orgāni, kuru vidū svarīgāko vietu ieņēma Saeima, kaut arī parasti pa-

¹ Sk. Левин И.Д. Современная буржуазная наука государственно-го права. М., 1960, с.299; Авдеев Ю.И., Струнников В.Н. Буржуазное государство в период 1918-1939 гг. М., 1962, с. 161-169; Конституционный механизм диктатуры монополий, М., 1964, с. 47 и др.

klāvās ministru kabineta vadībai, dažādu faktoru ietekmē laiku pa laikam ieņēma relatīvi patstāvīgu pozīciju attiecībā pret valdību. Ministru kabinets un tā iestādes bija padotas dažādām sociālām ietekmēm, kas spieda vadošās amatpersonas, pirmām kārtām ministru prezidentu, balansēt starp dažādām buržuāzijas un sīkburžuāzijas grupām.

Valdošās aprindas tiecās sastādīt tādu ministru kabinetu, kas balstītos uz ietekmīgākiem dotajā momentā politiskiem spēkiem (izņemot komunistus) pēc tam, kad iepriekšējā valdības kombinācija bija sevi sakompromitējusi ar prettautisku politiku. Tieši ar mēģinājumiem atrast vēlētāju acīs autoritatīvākas personas, kas reizē baudītu arī buržuāzijas absolūtu uzticību, bija saistītas biežās un ilgstošās parlamentārās republikas valdību krīzes. Vienpadsmit gadu laikā (1922.-1933.) nomainījās 12 valdības, un to sastādīšanai kopā bija vajadzīgs 1 gads un viens mēnesis.

Satversmes atsevišķā, sestā nodaļa saturēja noteikumus par tiesu.

86.pants noteica, ka tiesu var spriest tikai tie orgāni, kuriem šis tiesības piešķir likums. Cits, 85.pants šai sakarā deklarēja, ka "Latvijā pastāv zvērināto tiesas uz sevišķa likuma pamata". Zvērināto institūts, kam lieku reizi bija jādemonstrē konstitūcijas "demokrātiskums" un "tautiskums", tā arī palika neīstenots. Darbojās tikai valsts iecelti tiesneši, kuri saskaņā ar Satversmes 84.pantu principā bija jāapstiprina Saeimai. Satversmes 86.pants paturēja spēkā kara tiesu institūtu, kas bija mantots no cariskās Krievijas un pārbaudīts buržuāziskās Latvijas praksē. Satversmē tas bija arī viss par tiesu sistēmu. Faktiski, kā zināms, šo sistēmu un vispār tiesu iekārtu noteica cariskās Krievijas 1864.gada likums ar dažiem buržuāziskās Latvijas valdības izdarītiem grozījumiem un papildinājumiem.¹

83.un 84.pants, nosakot tiesnešu stāvokli, pasludināja, ka tiesneši ir neatkarīgi un padoti vienīgi likumam un ka viņus var atcelt no amata tikai uz tiesas sprieduma pamata. Šiem no-

¹ Sk. Apsītis R., Birzina L., Grīnbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.-1970.). R., 1970, 80.lpp.

teikumiem vajadzēja pasvītrot tiesu darbības korektumu, radīt uzticību pret tiesu un celt tās autoritāti. Patiesībā tā sauktā tiesnešu un tiesu neatkarība bija fikcija, kurai bija jāmasķķ buržuāziskās tiesas šķķiriskā būtība. Ar savu stāvokli tiesneši ne ar ko neatšķķķrās, teiksim, no Saeimas locekļiem, kas saskaņā ar doktrīnu arī bija neatkarīgi, bet faktiski izrādījās atkarīgi sociāli. Tiesnešu formāli juridiskā neatkarība nekādā ziņā nevarēja garantēt viņu sociālo neatkarību no pastāvošās buržuāziskās iekārtas, politisko partiju un valdības koalīcijas politikas iespaida. Un nekādā gadījumā šķķ neatkarība nevarēja novērst faktu, ka tiesneši iegāja buržuāzisko valsts varas orgānu sistēmā un realizēja savu funkciju, pamatojoties uz buržuāzisko tiesisko kārtību.

Satversmes pēdējā, septītā nodaļa par valsts kontroli sastāvēja no diviem pantiem. Tajos bija teikts, ka valsts kontrole ir "neatkarīga koleģiāla iestāde" (87.pants), ka valsts kontrolierus iecel un atceļ no amata tādā pašā kārtībā kā tiesnešus un ka valsts kontroles iekārtu un kompetenci nosaka sevišķs likums (88.pants).

Likums par valsts kontroli (1923.) precizēja, ka valsts kontroles uzdevums ir raudzķķties, lai valsts līdzekļķķ "ievākšana, izlietošana un vispār rķķcība ar valsts mantu būtu likumīga, lietderīga un pareizi izvesta".¹ Parlamentārās republikas prakse turpretķķ liecina, ka valsts kontrole bija nespējīga veikt šķķ uzdevumu pat no buržuāzķķijas šķķķiras interešu viedokļa. Valsts kontrole bija bezspēcīga jau juridiski, jo Likums par valsts kontroli atrunāja, ka tās "uzliktie uzrķķķķini par nelietderīgi izvestu rķķcību nav piedzenami, ja ministru kabinets ceļ iebildumus". Bet ministru kabinets un tam padotās amatpersonas taķķ bija valsts līdzekļķķ galvenie rķķķotāji! Sava nozķķme bija arī tam, ka valsts kontroliera amats bija politiskas un saimnieciskas "andeles" objekts, kur kliķķķķ intereses bieķķķi vien pēma virsroku pār buržuāzķķiskās valsts interesēm. Par šķķ korupcijas un izšķķķrdēšanas politiku galu galā nācās samaksāt Lat-

¹ Sk. Likumu un ministru kabineta noteikumu krāķķjums, 1924, 7.burtn., 71.-73.lpp.

vijas darba tautai, kas bija galvenā valsts nodokļu maksātāja un materiālo vērtību radītāja.

III

Pilsoņu tiesības un brīvības Satversmē netika nostiprinātas pat tādā formulējumā, kādā tās figurēja vācu Veimāras konstitūcijā, kas buržuāziskās Latvijas konstitūcijas attiecīgās daļas projektam bija ņemta par paraugu. Tai pašā laikā pilsoņu tiesību un brīvību sfērā dziļi ielauzās Satversmes 62. pants, kas rezervēja ministru kabinetam iespēju izsludināt izņēmuma stāvokli.

Pilsoņu tiesību un brīvību reglamentācijai esot nostādītai vienkāršas juridiskas procedūras līmenī, Saeima parastās likumdošanas kārtībā 1923. un 1924. gadā izdeva dažus likumus, kas tikai daļēji un relatīvi nostiprināja buržuāziski demokrātiskās pilsoņu tiesības un brīvības.

1924. gadā Saeima pieņēma Preses likumu.¹ Likums noteica, ka preses izdevums var sākt iznākt, kad no iekšlietu ministrijas saņemts paziņojums, ka tā neiebilst; periodiska izdevuma atbildīgā redaktora pastāvīgai dzīves vietai jābūt Latvijas robežās; iekšlietu ministram ir tiesība konfiscēt no ārzemēm iesūtītos poligrāfiskos ražojumus, kā arī aizliegt zināmu periodisku izdevumu ieviešanu no ārzemēm, ja to saturs pēc Latvijas likumiem ir "noziedzīgs" u.c. Faktiskais stāvoklis bija vēl ļaunāks. Konfiskācijas, koncesiju anulēšana, redaktoru un līdzstrādnieku aresti, ilgi cietuma gadi par līdzdalību kreisos preses izdevumos - tā bija parasta parādība.² Revolucionāro arodbiedrību žurnāla "Vienība" līdzstrādnieki atceras, ka no 1924. līdz 1928. gadam konfiskāciju un aizliegumu dēļ žurnālam bija vairāk nekā 30 reizes jāmaina savs nosaukums; tikai mainot nosaukumu, izdevēji varēja nodrošināt kaut cik regulāru žurnāla iznākšanu un novērst tā pilnīgu apstāšanos.³

¹ Sk. Likumu un ministru kabineta noteikumu krājums, 1924, 7. burtn., 71.-73. lpp.

² Sk. Oļģas balsis. Apcerējumu un atmiņu krājums par revolucionāro presi latviešu nacionālistiskās buržuāzijas kundzības laikā 1920.-1940. R., 1959, 370. lpp.

³ Turpat, 287. lpp.

Lai šādu iespēju ierobežotu, 1930.gadā tika pieņemts Preses likuma grozījums, kas noteica, ka iekšlietu ministrija neizsniedz paziņojumu ar atļauju iznākt periodiskam izdevumam, ja izdevums ar tādu pašu vai līdzīgu nosaukumu ir apturēts vai ar tiesas spriedumu aizliegts.¹ Pēdējos šķēršļus revolucionārās preses darbinieku vajāšanā nojauc Preses likuma grozījums (1929.)², kas noteica, ka Saeimas deputāts nevar būt par periodiska izdevuma atbildīgo redaktoru.

1923.gadā Saeima pieņēma Likumu par biedrībām, savienībām un politiskām organizācijām.³ Likumam bija izteikti antidemokrātisks raksturs. Tas pieļāva tikai pastāvošai iekārtai lojālas biedrības, savienības un organizācijas. Aizliedzot kara dienestā sastāvošām personām būt par politisko organizāciju biedriem, likums mēģināja izolēt armiju no politiskās dzīves un padarīt par aklu ieroci valdošās šķiras rokās. Pret Padomju Savienībā dzīvojošiem latviešu revolucionāriem darbiniekiem bija vērsta 1.panta 1.piezīme, kas noteica, ka par biedrību, savienību un politisku organizāciju vadošiem locekļiem nevar būt personas ar pastāvīgu dzīves vietu ārvalstīs. Biedrību un politisko organizāciju darbība tika nodota pilnīgā valsts iestāžu pārziņā: 6.pants paredzēja, ka uz administratīvu iestāžu ierosinājuma pamata apgabaltiesa var atstādināt biedrību un organizāciju amatpersonas un uzdot izdarīt jaunas vēlēšanas, atcelt sapulču lēmumus, atņemt statūtos paredzētās tiesības, ja tās izmanto "nelikumīgi", slēgt biedrības un organizācijas, ja tās "pārkāpj likumus un statūtu noteikumus". Lai vajadzības gadījumā varētu jo ātri izrēķināties ar nevēlamām biedrībām un organizācijām, likuma 8.pants uzlika par pienākumu biedrībām un organizācijām un to nodaļām paziņot vietējai policijai savu atrašanās vietu, vadošo orgānu locekļu vārdus, uzvārdus un adreses. Politisku organizāciju registrēšanu likums uzticēja iekšlietu ministra vienpersoniskai izlemšanai.

¹ Sk. Likumu un ministru kabineta noteikumu krājums, 1930, 4.burtn., 45.lpp.

² Tas pats, 1929, 11.burtn., 196.lpp.

³ Tas pats, 1923, 12.burtn., 196.-198.lpp.

Tas, ka bija atļauts ministra lēmumu pārsūdzēt senātā, maz ko varēja līdzēt, jo senāta reakcionārā loma bija vispārzināma. 1926.gadā tika pieņemts likuma grozījums, kas aizliedza būt par politisko organizāciju biedriem arī augstskolu, normāla tipa dienas skolu un skolotāju institūtu audzēkņiem; par šo organizāciju biedriem varēja būt tikai personas, ne jaunākas par 21 gadu, iepriekšējo 18 gadu vietā.¹ Tā nolūks bija apgrūtināt revolucionāri noskaņotās jaunatnes politisko darbību.

Labāks nebija arī Likums par sapulcēm,² kuru Saeima pieņēma 1923.gadā. Katrā ziņā tas bija reakcionārāks par Krievijas Pagaidu valdības 1917.gada 12.aprīļa Likumu par sapulcēm un biedrībām, kas līdz tam bija formāli spēkā Latvijā. Pagaidu valdības likums neprasīja pieteikumus un atļaujas ne tikai sapulcēm slēgtās telpās, bet arī sapulcēm, kas notiek zem klajas debess. Turpretī Saeimas pieņemtais likums bija no tā atteicies. Kā atzina paši buržuāziskie likumdevēji, ja neskaita dažus tehniskus labojumus, var uzskatīt, ka šajā jautājumā notikusi pilnīga cariskās Krievijas 1906.gada 4.marta Pagaidu noteikumu par sapulcēm recepcija.³

Atgriešanās pie cara laiku likumiem notika ar vienīgo nolūku - neļaut darbaļaudīm izmantot formāli pasludināto demokrātiju savu interešu aizstāvēšanai. LKP CK lapiņā, kas veltīta 1905.gada 9.janvāri kritušo strādnieku piemiņai, bija teikts: "Latvijā ir pilsoniskas brīvības, valda tautas priekšstāvēniecība, bet no šīm brīvībām un "tautas" ir izslēgta strādniecība.. Strādniecība ir beztiesiska "brīvajā Latvijā"."⁴

¹ Sk. Likumu un ministru kabineta noteikumu krājums, 1926, 16.burtn., 385.-386.lpp.

² Tas pats, 1923, 12.burtn., 198.-200.lpp.

³ Sk. Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas, 1923, 378.lpp.

⁴ Revolucionārās lapiņas, I, 171.lpp.

"DABISKO TIESĪBU" DOKTRĪNA UN POLITISKĀ
DOMA LATVIJĀ 18.gs.OTRAJĀ PUSE

Dabiskās tiesības (latīniski - ius naturale) ir jēdziens, kas sastopams ekspluatatoru, sevišķi buržuāziskās sabiedrības politiskajās mācībās par ideālu tiesību kodeksu, kuru it kā nosakot pati daba un kurš atspoguļojoties cilvēka saprāta prasībās. Politiskajām mācībām, kas izveidotas, liekot pamatā dabisko tiesību jēdzienu, raksturīgs ir pozitīvās, t.i., konkrētā valstī pastāvošās, likumdošanas salīdzinājums vai pat pretnostatījums tā sauktajām dabiskajām tiesībām vai dabiskajai kārtībai. Šajās mācībās dabiskās tiesības tiek izprastas un traktētas *gar* *apriori*, kā pašas par sevi pastāvošas un ne no kā neatkarīgas, gan arī kā tā sauktais dabiskais stāvoklis, kas pastāvējis līdz tam laikam, kamēr vēl nebija izveidota sabiedrība un valsts.

Sabiedrības un valsts rašanos dabisko tiesību sludinātāji izprata idealistiski, kā procesu, kas noticis uz cilvēku labprātīgas vienošanās pamata. Par kritēriju tam, kas sabiedrībā ir dabisko tiesību izpausme un kas nav, kalpoja, kā norādījis F.Engelss, abstrakts jēdziens - taisnība. Pats šis taisnības jēdziens savukārt bija tikai idealizēta vēlamā vai pastāvošo ekonomisko attiecību izpausme kā no sava laika pārdzīvojošā, konservatīvā, tā arī sugošā, progresīvā viedokļa.¹ Vadoties no tā, kādu šķiru, kārtu vai sabiedrisko spēku intereses pauda konkrētie politiskie domātāji, dabisko tiesību idejas tika izmantotas gan progresīvajā, gan arī reakcionārajā politiskajā ideoloģijā.

Vēsturiski pirmie priekšstatī par dabiskajām tiesībām radušies jau pirms mūsu ēras senajā Ķīnā un Grieķijā.

¹ Sk. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 18, с. 273.

Šajos priekšstatos atspoguļojās irmatnājās kopienas iekārtes saīršanās un vergturu iekārtes veidošanās process. Šī laikmeta domātāji, izvirzot priekšstatus par dabiskajām tiesībām, centrālo vietu ierādīja privātā īpašuma un individuālā ražotāja tiesiskajai sistāvēšanai. Idejas par dabiskumu, par dabisko kārtību, kas ir pretstatā cilvēku noteiktai kārtībai, pretstatā cilvēku izdotiem likumiem, ir sastopamas jau senās Ķīnas politisko domātāju Lao-oci un Mo-oci, kuri dzīvoja VI-IV gs.pirms m.ē., darbos. Lao-oci, izstrādājot savu filozofiski politisko mācību, kas pazīstama ar nosaukumu daoisms (dao-dabas likumi, attīstības galvenais virziens), izvirza ideju, ka cilvēku dao, t.i., likumi un kārtība, ko nosaka cilvēki, ir pretrunā ar dabisko dao.¹ Dabiskais dao pastāvējis sirmā senatnē, kad "ļaudis nav centušies iegūt bagātības". Tas bijis taisnīgs, jo pamatojoties uz cilvēku līdztiesību un brīvību. Turpretim cilvēku dao nav taisnīgs. Tas nabagiem atņem pēdējo, kas tiem pieder, un atdoš bagātiem.

Dabisko tiesību idejas bija sastopamas arī daudzu senās Grieķijas domātāju politiskajās mācībās. Tā, piemēram, sofistai sevās runās uzsvēra valsts izdoto likumu relativitāti un patvaļu. Daži no viņiem, piem., Gorgijs mācīja, ka pozitīvais likums ir kā tirāns, kas pretējs cilvēka dabai un dabiskajām tiesībām. Atzīstot idejas par dabiskajām tiesībām, viens no ievērojamākiem senās Grieķijas domātājiem - Aristotelis rakstīja, ka dabiskās tiesības itin visur ir vienādas, neraugoties uz to, vai tiek tās atzītas vai nē.²

Antīko domātāju mācības sastopams arī cilvēces vēstures dalījums dabiskajā un civilajā (sabiedriskajā) stāvoklī.³

¹ Sk. Ян хин-шун. Древнекитайский философ Лао-цзы и его учение. М.-Л, изд-во АН СССР, 1950, с. 78-92.

² Sk. Аристотель. Никомахова этика, СПб, 1908, V, 10.

³ Sk. Лукреций. О природе вещей. М., 1958, V, 958-1020.

Vispildnīgāk senajā pasaulē idejas par dabiskajām tiesībām izstrādātas Romas juristu Cicerona, Ulpiana, Marciena u.c. mācībās, pamatojot privāta īpašuma neizskaramību un to īpašnieku rīcības brīvību. Visu pozitīvo likumdošanu viņi mēģināja atsavināt no dabas, no dabā pastāvošās kārtības un likumsakarībām. Dabiskās tiesības Romas juristi uzskatīja kā ideālas, mūžīgas, absolūti taisnīgas, visām tautām kopīgas tiesības, kuras ietvertas dabiskajā saprātā. Ar šādām ideālām tiesībām tiekot lielākā vai mazākā mērā saskaņotas jebkurā valstī pastāvošās pozitīvās normas.

Feodālisma periodā dažus priekšstatus par dabiskajām tiesībām un attiecīgo terminologiju izmantoja katoļu baznīcas ideologi, lai mēģinātu teorētiski attaisnot baznīcas pretenzijas uz augstāko varu pasaulē un dzimtbūtnieciskās iekārtas pastāvēšanu. Ar jēdzienu dabiskās tiesības baznīcas ideologi vispirnā kārtā izprata svāto rakstu idejas. Viens no redzamākajiem katolisma ideologiem - Akvīnas Toms mācīja, ka dabiskās tiesības ir tikai sakrālo tiesību atspoguļojums cilvēku apziņā.

Dabisko tiesību teorija jaunu saturu ieguva un plaši izplatījās 17.-19.gs., kad tajā tika izteikti augošās buržuāzijas tolaik progresīvie centieni. Jaunās buržuāzijas ideologi uzskatīja, ka pamatprincipus, uz kuriem balstās sabiedrības dzīve, jāmeklē ne svētos rakstos vai dievišķā atklāsmē, ne arī pastāvošās feodālās valsts likumos, bet gan cilvēku saprātā un uzkrātajā pieredzē, lietu un peša cilvēka dabā. Cilvēka dabu augošās buržuāzijas ideologi izprata abstrakti, kā neatkarīgu no sabiedrības sociālās struktūras un valsts iekārtas. Buržuāzijas ekonomiskās un politiskās prasības tika izvirzītas kā izrietošas no dabisko tiesību doktrīnas principiem. Pievēršanās dabai tika saistīta ar pieaugošo interesi par dabas zinātnēm un to ievērojamiem sasniegumiem. Mehānistiskā pasaules izpratne tika reducēta arī uz pētījumiem par cilvēku un sabiedrību.

Izstrādājot buržuāzisko dabisko tiesību doktrīnu, kā pamats tika ņemts atsevišķs indivīds, izolēts no sabiedrības un konkrētās dzīves apstākļiem. K. Marks trāpīgi atzīmējis, ka indivīds ticis uzskatīts nevis par vēstures produktu, bet izejas punktu.¹

Jēdziens par cilvēka dabu kļuva dabisko tiesību doktrīnā par izejas punktu feodālās iekārtas politiskai kritikai. Tiek deklarēts, ka cilvēki dzimuši brīvi un tiesībās vienlīdzīgi. Spārnota kļuva Ž.Ž. Ruse tēze, ka cilvēki dzimuši brīvi, bet faktiski visur viņi ir važas.² Kārtu nevienlīdzība, privilēģijas un citi feodālie institūti tiek atzīti kā pretēji cilvēku dabai, dabiskajām tiesībām un tādēļ likvidējami.

Izvirzījās ideja par cilvēku dabiskajām tiesībām, buržuāzijas pacēla buržuāziski demokrātisko brīvības karogu, kurā palīdzēja tai nostāties visu to sabiedrisko spēku priekšgalā, kas oinjās pret feodālismu. Reizē ar to tika izvirzītas un pamatotas tiesības pretoties apspiedējiem un tos gāst, tika izstrādāta ideja par tautas suverenitāti.

Dabisko tiesību doktrīnas pamatprincipi, kā to formulējuši tās galvenie pārstāvji, puda prasības, kas raksturīgas buržuāziskai tiesiskai kārtībai: īpašumtiesību svētums un neaizskaramība, kā arī formālu līdztiesību likumu priekšā. Šie principi atspoguļojas pirmo buržuāzisko valstu – Amerikas Savienoto valstu, Francijas u.c. konstitūcijās.

No antīkajām idejām par dabiskajām tiesībām buržuāziskā doktrīna pārņēma uzskatus par dabisko stāvokli, kas ir kā pastāvīgais pirms sabiedrības un valsts rašanās. Šis stāvoklis atsevišķu domātāju darbos tika attēlots visai dažādi: gan kā "zelte laikmets", t.i., miera, satvoības un brīvības, gan kā savstarpēju ķildu un kara stāvoklis.

¹ Sk. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-ое изд., т. I2, с. 709–710.

² Sk. Руссо Ж. М. Трактаты. М., "Наука", 1969, с. 152.

Dabiskais stāvoklis izbeidzies sakarā ar sabiedrības un valsts izveidošanos, kas notikusi, kā nepamatoti uzskatīja dabisko tiesību doktrīnas teorētiķi, pamatojoties uz savstarpēji noslēgtā līguma. Šāds savstarpējs, sabiedrisks līgums varot būt noslēgts gan klusējot, gan arī cilvēkiem aktīvi izpaužot savu vēlēšanos apvienoties valstī.

Sabiedrības un valsts izveidošanās nepieciešamību, pēc dabisko tiesību doktrīnas piekritēju domām, nosakot vai nu cilvēku pašsaglabāšanās instinkts, darba procesa pilnveidošanās, īpašuma attīstība, vai arī gimeņu veidošanās un asinsradniecisko saišu pavājināšanās. Ja pirmie buržuāziskās dabisko tiesību doktrīnas pārstāvji uzskatīja, ka labākā valsts forma ir absolūtā monarhija (pretstatā feodāli sadrumstalotām monarhijām), tad vēlāk šīs doktrīnas pārstāvji nāca pie pārliecības par buržuāziski demokrātiskās republikas lietderību.

Pirmo sistemātisko buržuāzisko dabisko tiesību doktrīnas izklāstu devis Holandes politiskais domātājs, jurists Hugo Grocijs darbā "Par kara un miera tiesībām" (1625.g.). Grocija idejas attīstīja otrs ievērojamais tā laika Holandes domātājs Spinoza.

Anglijā 17.gs. redzamākie dabisko tiesību doktrīnas pārstāvji bija T. Hobss un Dž. Loke, kurš dabisko tiesību idejas pielietoja, lai teorētiski pamatotu konstitucionālo monarhiju. Ar dabisko tiesību idejām savas politiskās programmas pamatoja arī Anglijas buržuāzijas un sīkburžuāzijas tā laika ievērojamākie ideologi Miltons, Sidnejs, Lilberns, kuri cīnījās par buržuāziski demokrātiskās republikas izveidošanu. Arī 17.gs. angļu utopiskā sociālais pārstāvis Vinstenlijs savu mācību pamatoja ar dabisko tiesību idejām.

17.-18.gs. dabisko tiesību doktrīna izplatījās arī Vācijā. Tās redzamākie pārstāvji bija Pufendorfs, Tomazijs, Leibnics un Volfs. Taču feodālās Vācijas ekonomiskā un politiskā atpalicība atstāja savu zīmogu uz šo domātāju uzskatiem. Viņu mācībās nav redzamas noteiktas un konkrētas

prasības pret feodālo iekārtu.

Dabisko tiesību idejas Krievijā sāka parādīties 18. gs. sākumā. Kā viens no pirmajiem atsevišķas dabisko tiesību idejas pauts F. Prokopovičs, lai pamatotu Pētera I reformas, Tiesa, Prokopovičs savā mācībā eklektiski savienoja dabisko tiesību idejas ar reliģiskajām dogmām, lai mēģinātu pierādīt, ka absolūtā monarhija ir labākā valsts forma.

Buržuāziskās dabiskās tiesību doktrīnas radikālo novirzienu veidoja franču 18. gs. buržuāziskās revolūcijas ideologi. Šo doktrīnu demokrātiski traktēja un pilnveidoja radikāli domājošais sīkburžuāzijas ideologs Ž. Ž. Ruso, kā arī 18. gs. franču utopiskie sociālisti Meļjē, Mably, Morelli, kuri, izejot no dabisko tiesību doktrīnu principiem, izdarīja sociālistiskus secinājumus. Dabisko tiesību idejas par cilvēku vienlīdzību un brīvību, par valsts uzdevumu kalpot visu cilvēku labā sastopamas arī franču materiālistu Didro, Holbahe un Helvēcijs darbos.

Krievijā dabisko tiesību idejas samērā plaši izplatījās 18. g. otrajā pusē. Tās sastopamas apgaismotāju I. Tretjškova, S. Desjicka, J. Kozeljska, N. Novikova, kā arī krievu revolucionārās domas pamatlicēja A. Radiščeva darbos. Šajā laikā arī Krievijai pievienotajās Baltijas provincoēs sāk izplatīties dabisko tiesību idejas, kuras savu spilgtāko un radikālo izpausmi sasniedz G. Merķeļa darbos, kas savu kaujniecisko publicistiku uzsāka pēc Franču buržuāziskās revolūcijas, 1796. gadā publicējot darbu "Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimta beigās". Dabisko tiesību idejas savos darbos izmantojuši arī Eizens, Hupels, Jannaus, Fribe, Kēnemanis un Merķelis.

Kā viens no pirmajiem Latvijā šīs idejas sāka izmantot un izplatīt no Vācijas 1741. gadā atbraukušais mācītājs Johans Georgs Eizens (1717.-1779.). Strādājot gan par mājskolotāju, gan mācītāju Vidzemes guberņas Igaunijas daļā, J. Eizens rosīgi nodarbojās ar tā laika ekonomiski sociālās dzīves studijām un publicistiku. Daudzos

viņa vācu valodā sarakstītajos darbos, kā, piemēram, ne-publicētajā rakstā "Pierādījums..." (pilns nosaukums: "Pierādījums, ka tādā zemnieku iekārtā, kurā tas kā savas mājas īpašnieks pakļauts savam kungam, ir vienīgais pamats, uz kura var celt kādas valsts iespējamo labklājību, turpretim dzimtbūtniecība uzskatāma par valsts visu nepilnību galveno cēloni") (1751.g.), "Vidzemes dzimtbūšanas apraksts" (1764.g.), "Mācība par valsts iedzīvotāju trīs dažādām satverēm", kā arī rakstos, kuri publicēti Jelgavā izdotajā "Filantropā" (1777.g.), tiek paustas dabisko tiesību idejas to buržuāziskajā traktējumā. "Dabisko tiesību" doktrīna J.Eizensam ir tas teorētiskais pamats, balstoties uz kura tiek risināti vispārēja rakstura jautājumi par valsti, tiesībām, sabiedrības struktūru, gan arī izteikta kritika par dzimtbūtniecisko iekārtu Baltijā. Savā darbā "Mācība par valsts iedzīvotāju trīs dažādām satverēm" Eizens valsti salīdzināja ar dzīvu organismu, kurā katrs orgāns izpilda savu noteiktu uzdevumu. Tās mērķis esot nodrošināt cilvēku labklājību. Svarīgākais līdzeklis šā mērķa sasniegšanai esot likumdošana (§ 1, 2, 3). Buržuāziskās apgaismības ideoloģijas garā J.Eizens uzskatīja, ka vissvarīgākā dabiskā tiesība esot brīvība. Sīkāk analizējot brīvības jēdzienu, viņš rakstīja, ka "brīvs ir tas, kura darbība nelīdzinās automātiskajam uzdevumam, bet kam par mērķi ir sava paša labklājība, ko tas var sasniegt, izpildot kā vispārīgos, tā atsevišķos pienākumus. Brīvs ir tas, kura liktenis nav padots otra cilvēka svārstīgai patvarībai, bet gan kuru aizsargā un arī sista vispārīgie likumi".¹ Taču dziļāko pamatojumu cilvēku un visas cilvēces tiesībai būt brīvai Eizens nepareizi saskatīja reliģiskos motīvos: jo dievs esot cilvēkus radījis par brīvām, saprātīgām būtnēm.

¹ Sk. Stepermanis M. J.Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. R., 1934, 50.lpp.

Kā otru svarīgāko dabisko tiesību Eizens uzskatīja īpašumtiesības. Brīvība un īpašums esot tas materiāls, no kura varot veidot sabiedrības harmonisko celtni. Brīvības un īpašuma pamatnoteikumi esot "mūžīgi un taisnīgi visos iespējamajos gadījumos" (21.§). Likumus, kas dibināti uz šiem pamatnoteikumiem varot "katrā laikā uzskatīt par tautas skaidri izteiktu gribu".

Lai gan privātā īpašuma un brīvības principi pēc sava rakstura bija buržuāziski, Eizens tomēr pieļāva zināmu piekāpi toreiz pastāvošajai feodālai kārtībai. Viņš uzskatīja, ka šis, pēc viņa vārdiem, "dabas tiesības" nav piešķirtas visiem vienādi, katrai pastāvošai kārtai: zemniekiem, pilsoņiem un muižniekiem, tās piešķirtas "atbilstīgā veidā" (21.§). Tā, piemēram, zemnieku īpašumtiesības, pēc Eizena domām, arī pēc dzimtbūšanas atcelšanas palikšot ierobežotas. Muižnieks paturēšot virsīpašumtiesības pār zemniekam riederošo māju un zemi. Šīs virsīpašumtiesības izpaudīsoties tādējādi, ka zemniekam, viņa mantiniekam vai tam, kam viņš māju un zemi pārdevis, būšot jāmaksā muižniekam ikgadēja rente vai dzimtnoma.

Pamatojoties uz dabiskajām tiesībām, Eizens kā pirmais uzsāka dzimtbūtnieciskās verdzības kritiku Baltijas provincēs. "Dzimtbūšanas stāvoklis nav nekas cits kā laicīga pazudināšana", rakstīja Eizens savā "Pierādījumā...", "jo dzimtcilvēkam ir nogrieztī visi ceļi iegūt laicīgu labklājību, tādēļ viņš savās tiesībās, kuras daba tam piešķirusi kopā ar citiem cilvēkiem, ir apspiests visaugstākā pakāpē".¹

Uz dabisko tiesību priekšstatiem un apgaismes ideoloģiju balstījās arī enoiklopēdiski izglītotā Baltijas vācu publicista Augusta Vilhelma Hupela (1737-1819) politiskie uzskati. Pēc ierašanās 1757.gadā Vidzemē Hupels pievērsās Baltijas provinču sociāli ekonomiskās dzīves izpētei. Pētījumu rezultātus viņš publicēja darbā "Topo-

¹ Sk. Stepermanis M. J. Eizens..., 18.lpp.

grāfiskās ziņās par Vidzemi un Igauniju".¹ Darba otrajā sējumā, aplūkojot latviešu un igauņu stāvokli, Hupels konstatēja, ka abas šīs tautas faktiski atrodas verdzībā, ka dzimtcilvēki Baltijas provincēs ir ne personas, bet preces un lietas, citu cilvēku, t.i., muižnieku īpašums.² Hupels norāda, ka šāds stāvoklis ir pretēja dabai, dabiskajām tiesībām. Taču, kad Hupelim nācās runāt par kādām daudz maz būtiskām reformām, tad tūlīt viņš steidzās piemētināt, ka dzimtbūšana tomēr esot nepieciešams institūts.

Ļoti līdzīgi uzskati šinī jautājumā ir Baltijas vācu vēsturniekam Vilhelmam Hristovam Frībem (1762-1832). Savā rakstā "Dažas piezīmes par dzimtbūšanu un brīvību, sevišķi attiecībā uz Vidzemi", kas 1788.g. publicēts Hupela izdotajā žurnālā, Frībe teorētiski gan atzīst dabisko tiesību pamatprasību, ka cilvēkiem jābūt brīviem. Šinī sakarībā Frībe rakstīja, ka latviešu zemniekiem pēc dabas pienāktos tādas pašas brīvības un tiesības kā muižniekiem, taču apšaubā, vai latvieši būšot tam nobrieduši. Brīvība viņiem būšot nebaudāma, kā par agru noplūkts auglis. It kā tēvišķā gādībā viņš apšaubā, vai zemnieki, ieguvuši brīvību, maz būšot laimīgi, jo viņus tad spiedīsot citas grūtības, par kurām tie tagad pat iedomāties nevarot.³

Doma, ka dzimtbūtnieciskā iekārta ir pretēja dabiskajām tiesībām, izteikta arī Frībes 1789.gadā publicētajā rakstā "Vidzemes zemnieku kultūras pirmsākums". Autors pareizi konstatēja, ka dzimtcilvēku stāvoklis ir ļoti nožēlojams un pelna cilvēces līdzjutību. Taču šī līdzjutība no Frībes puses izpaužas nevis priekšlikumā stoelt dzimtbūšanu, bet gan padarīt zemnieku čaklāku, darbīgāku garajā ziemā, "kad viņš guļ kā murkšis savā alā", un pāsarģāt no bada. Tā, pēc raksta autora vārdiem, būtu daudz

¹ Hupel A.W. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, Bd. I-III, Riga, 1774-1782.

² Turpat, Bd. II, Riga, 1777, S. 121-122.

³ Sk. Friebe W.Chr. Etwas über Leibeigenschaft und Freiheit, sonderlich in Hinsicht auf Liefland, "Nordische Miscellaneen", 1788, St. 15-17, S. 444-468.

lielāka labdarība, nekā to spētu dot skanošais brīvības vārds. Fribe pat brīdina, ka brīvība zemniekiem varētu būt līdzīga mērim, kas iznīcina pusi ledzīvotāju.¹

Fribe lieto arī dabiskajai tiesību doktrīnai raksturīgo jēdzienu par pirmatnējo stāvokli. Viņš uzskata, ka tikai pirmatnējā stāvoklī, kad cilvēki nav bijuši atkarīgi cits no cita, bijusi iespējama pilnīga brīvība. Šo brīvību Fribe dēvē par fizisko brīvību. Pēc tam, kad radusies valsts un sabiedrība un reizē ar to arī nevienlīdzība, esot iespējama tikai politiskā brīvība. Jautājumu par dabisko un politisko brīvību Fribe risināja arī "Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes vēstures rokas grāmatā!"² Šeit viņš konstatēja, ka igauņi un latvieši līdz vācu iebrukumam 13.gs. bijuši brīvas dabas tautas, ko vācieši varmācīgi iekarojuši un pekļāvuši. Nosodot šo varmācību, Fribe rakstīja, ka brīvību gan var apspiest, bet nekad nevar apslāpēt.³

Dabisko tiesību doktrīna nebija sveša arī Vidzemes vācu mācītājam un vēsturniekam Henriham Johannam Jannaram (1752-1821), kas pēc Getingenas universitātes beigšanas sāka strādāt Vidzemes Igaunijas daļā par mācītāju, viena laikus aktīvi nodarbojoties ar Baltijas vēstures studijām un publicistiku. Sevišķu ietekmi uz viņu bija atstājis Monteskjē dabisko tiesību traktējums. Sava pirmā, 1871.gadā publicētā darba ievadā "Tikumi un laikmets"⁴ Jannaus norāda, ka tautu attīstība un kultūra esot harmoniski saistīta ar to apdzīvotās zemes dabu. Tā kā Vidzemē nesot ne zelta, ne sudraba, ne arī citu vērtīgu izrakteņu, tad noteicošais faktors esot darbs, kas vērti-

¹ Sk. Fribe WChr. Erster Anfang zur kultur der lief-ländischen Bauern, "Nordische Miscellaneen", 1789, St. 18, S. 528.

² Fribe, W. Chr. Handbuch der Geschichte Lief- und Kurlands zum Gebrauch Jedermann, Bd. I-V, Riga, 1791-1794.

³ Turpat, S. 94.

gāks par visiem dārgmetāliem.

Dabisko tiesību idejas Jannaus pielieto, vērtējot Vidzemē pastāvošo dzimtbūtniecisko iekārtu. Šajā ziņā raksturīga ir viņa 1786.gadā izdotā grāmata "Verdzības vēsture un zemnieku raksturs Vidzemē un Igaunijā".¹ Tās pirmajā vēsturiskajā daļā autors parāda, ka igauņi un latvieši kādreiz bijuši brīvas tautas. Savu dabisko brīvību tās zaudējušas un verdzībā nokļuvušas tikai pēc vācu iebrukumu Baltijā. Jannaus pamatoti konstatē, ka zemnieki Baltijas provincēs īstenība ir vergi. Grāmatas trešajā daļā viņš izvirza priekšlikumu uzlabot zemnieku stāvokli. To nosakot trīs motīvi: 1/ muļžnieku personiskais aprūpkins, 2/ humanitāte, 3/ reliģiskais pienākums. Taču Jannaus prasa ne dzimtbūšanas atcelšanu, bet tās svarīgāko trūkumu novēršanu: dot zināmu rīcības brīvību un nodrošināt iespēju iegūt savu īpašumu, kas esot cilvēku dabiska tiesība. Kas attiecas uz personisko brīvību, kādu baudīja valdošo kārtu pārstāvji, tad Jannaus rakstīja: "Brīvība tādā nozīmē, kā to baudām mēs, brīvi dzimušie, būtu, ņemot vērā zemnieku pašreizējo domāšanas veidu, viskaitīgākā dāvana, ko viņiem varētu pasniegt".² Minētie piemēri liecina, ka Bizens, Hupels, Fribe un Jannaus dabisko tiesību idejas galvenokārt pielietojuši, lai izteiktu kritiku par Baltijas provincēs pastāvošo dzimtbūtniecisko iekārtu vai tās atsevišķiem aspektiem un sekmētu sabiedrības buržuāziskās attīstības priekšnoteikumus.

Daudz radikālāks dabisko tiesību traktējums bija pilsoņu un naminieku interešu paurējam bijušajam Velkas advokātam Vilhelmam Ludvigam Kēnemanim (1751-1794).³

Kēnemanis dzimis Vācijā, studējis tieslietas Jēnas univer-

¹ Sk. Jannau H.J. Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauer in Lief - und Ehetland, Riga, 1786.

² Jannau H.J. Geschichte der Sklaverey ..., S. 119.

³ Līdz šim Kēnemaņa uzskatu izpētei pievērsies M.Stepermanis darbos: 1/ Влияние французской революции 1789-1794 г.г. на аграрный вопрос в Латвии, "Ежегодник по аграрной истории...", 1962, с.324-325. 2/ Lielās liesmas atblāzma. R., "Zinātne", 1971, 53.-64.lpp.

sītatē. Pēc universitātes beigšanas 1776.g. viņš pārrācis uz Vidzemi un darbojies par advokātu Valkas apriņķa tiesā. Taču drīz vien Kēnemanim radās nesaskaņas ar muižniekiem, kā rezultātā 1786.g. viņu pašu it kā par tiesas cietis spvainošanu ievietoja cietumā. Pēc atbrīvošanas no cietuma Valkas tiesa atpēma Kēnemanim tiesības strādāt par advokātu un izraidīja no Vidzemes guberņas.¹ Savas neilgās dzīves pēdējo posmu Kēnemanis pavadīja Jelgavā, mēģinot izraisīt sabiedriskajā dzīvē progresīvu, buržuāziski demokrātisku kustību. Franču buržuāziskās revolūcijas un Varšavas notikumu tiešā ietekmē, kad 1789.gada novembrī senāce Polijas un Lietuvas 141 pilsētas magistrātu un buržuāzijas pārstāvji, lai iesniegtu kēralim un saņemam savas politiskās prasības, Kēnemanis 1790.g.sarakstīja savu vienīgo darbu "Vērā ņemamas pārdomas par poļu visu pilsētu padevīgo adresi viņa majestātei kēralim un valsts konfederātu kārtām. Polijas un Kurzemes pilsoņiem veltījis kādreizējais Vidzemes advokāts Vilhelms Ludvigs Kēnemanis".²

Kēnemaņa sabiedrisko uzskatu un darbā izvirzīto politisko prasību pamatā ir dabiskā tiesību doktrīna, galvenokārt tādā traktējumā, kā to devis Ž.Ž. Ruso. Plaši jo plaši tiek pielietota sabiedrisko līgumu teorija. Tā noder ne tikai, lai kritizētu feodālo iekārtu; balstoties uz sabiedriskā līguma teorijas, viņš saskata arī vairākus būtiskus buržuāziskās valsts iekārtas trūkumus. Pēc Kēnemaņa uzskatiem, no sabiedriskā līguma izriet trīs pamatprasības, kas svarīgas visām tautām: 1/ vispārēja personas un īpašuma drošība, 2/ vispārēja likuma aizsardzība un 3/ visu kārtu iedzīvotāju brīvība.

Izsakot savas pārdomas par prasību, ka jānodrošina vispārēja personas un īpašuma drošība, Kēnemanis atzīmē, ka šī prasība jāattiecinā uz visiem zemes iedzīvotājiem bez kārtas un ticības atšķirības - vienalga, vai tas ir

¹ Igaunijas PSR Centrālais Valsts vēstures arhīvs, 291.f., 1.apr., 2017.l.

² Tā kā autors nav dabūjis atļauju šo darbu publicēt, tas palicis rokrakstā. Darba svarīgākās tēzes izklāstītas grāmatā: Stepermanis M. Lielās liesmas atblāzma, 55.-62.lpp.

griekis vai jūds, muhamedānis vai reformētājs, ubags vai zemnieks, straitne vai bārenis, kareivis vai amatnieks. Šeit pat viņš piebilst, ka pirms var runāt par ipašuma nodrošināšanu, jāpanāk, ka cilvēkiem pieder ipašums.¹ Savā darbā Kēnemanis vairākkārt pasvīturo domu, ka visiem valsts iedzīvotājiem jābūt ar tādu mantas stāvokli, lai tde varētu cilvēki eksistēt un būt laimīgi.

Ievēribu pelna tā brīvības jēdziena izpratne, ko parādījis Kēnemanis. Viņš uzskata, ka zemē, kurā valdnieks viens pats sagrābis vērtības, no kurām varētu pārtikt miljoni cilvēku, kurā augļotājs apspiež nabago pilsoni un kā zirneklis mušai izsūc tai pēdējo asins pilienu, kur dižciltīgais ar kājām mīda zemāko - ka tādā zemē dzīvo nevis brīvi cilvēki, bet trūli vergi.

Sekojošā franču utopisko sociālistu Meljē un Morelli izteiktajām domām, Kēnemanis brīvības jēdzienu saista ar cilvēku dzīves materiālo nodrošinātību. "Brīvība, ar kuru cilvēks ir piedzimis", raksta Kēnemanis, "pastāv tiesībā lietot tik daudz no zemes labumiem, cik tas nepieciešams ērtas, laimīgas un patīkamas dzīves nodrošināšanai. Šādas tiesības ir zivij jūrā, puķei laukā, putniem un zvēriem mežos..."²

Visplašāk dabisko tiesību idejas sastopamas G. Merķeļa darbos, sākot ar viņa pirmo ievērojamo 1796. gadā publicēto darbu "Latvieši...". G. Merķelis dabisko tiesību idejas ne tikai pielieto, lai teorētiski pamatotu savas politiskās prasības, bet vairākos gadījumos attīsta šīs idejas tālāk, ieliekot tajās progresīvāku saturu. Tā jautājumā par sabiedrības un valsts izveidošanos G. Merķelis uzskata par pareizu ideālistisko dabisko tiesību koncepciju, ka sabiedrība un valsts ir izveidojušās, pamatojoties uz sabiedriskā līguma. Runājot par šādas apvienošanās mērķiem, G. Merķelis daļēji piekrīt tiem dabisko tiesību doktrīnas pārstāvjiem, kuri uzskatīja, ka cilvēki izveidojuši

¹ Sk. Stepermanis M. Lielās liesmas atblāzma, 57.lpp.

² Sk. Stepermanis M. Lielās liesmas atblāzma, 62.lpp.

sabiedrību, lai izbēgtu no dabiskajā stāvoklī pastāvošajām savstarpējām kildām, nespējamām un naida. Taču, neaprobežojoties ar šo koncepciju, Merķelis uzskata, ka apvienošanās mērķis bijis ne tikai mierīgu attiecību nodibināšana, bet arī dabas spēku pakļaušana cilvēku gribai: "Tikai apvienojoties vairākiem, tikai veidojot sabiedrību", uzsver Merķelis, "cilvēkiem izdodas pakļaut apkārtējo dabu!"¹

Vadoties no sabiedriskā līguma noslēgšanas mērķa, G.Merķelis tāpat kā rinda citu dabiskās doktrīnas pārstāvju, piem., Holandes buržuāziskais ideologs Hugo Grocijs, Anglijas politiskais domātājs Dāvids Jūms, valsti definēja kā "brīvu ļaužu savienību visu un ikkatra cilvēka kopīgai laimei".²

Šāds, kaut arī ideālistisks, valsts izpratne kalpoja G.Merķelim kā teorētiskais pamats, lai atbildētu uz jautājumu, vai cilvēki pēc apvienošanās valstī saglabā savas dabiskās tiesības vai arī atdod tās valstij vai valdniekam, kā uzskatīja Tomass Hobss.

G.Merķelis uzskatīja, ka, noslēdzot sabiedrisko līgumu un izveidojot valsti, cilvēki neatsakās no savām dabiskajām tiesībām. Viņi atsakās tikai no patvaļas, no individuālas pašizsargāšanās, kāda nepieciešama dabiskajā stāvoklī, uzticot to izveidotās valsts varai. "Pirmā prasība", rakstīja Merķelis, "kuru pilsoņiem ir tiesība izvirzīt valsti, ir, lai tā viņus aizstāvētu, spētu aizstāvēt".³

Apvienojoties valstī, cilvēki, pēc G.Merķeļa domām, neatdod arī savu dabisko brīvību, bet tikai to ierobežo tā, kā tas nepieciešams sabiedrības kopējām interesēm. Nekādā gadījumā valsts nevar piešķirt atsevišķām personām vai kārtām privilēģiju turēt personiskā atkarībā vai pat verdzībā citus cilvēkus. "Brīvība", rakstīja G.Merķelis, "pieder pie cilvēka dabas, tāpat kā elpošana un jušana".⁴

¹ Merkel G. Ist das stete Fortschreiten der Menschheit ein Wahn? Riga, 1810, S. 14.

² Merķelis. Izlase, 146.lpp.

³ Merkel G. Ist das stete Fortschreiten der Menschheit ein Wahn? S. 59.

⁴ Merķelis G. Izlase, 151.lpp.

Tā kā cilvēki dzimstot brīvi un viņiem pēc savas visdizīlākās būtības esot raksturīgi būt brīviem, tad G. Merķelis uzskatīja, ka jebkura apspiešana, tirānija, nevienlīdzība tiesībās, vienu privilēģijas un otru beztiesīgums ir pretējs dabiskajām tiesībām un cilvēku dabai. Vadoties no šādas pārliecības, G. Merķelis uzsāka Krievijas "altijas provincēs enerģisku cīņu pret feodālismu un vācu jūgu Baltijā.

Tādējādi dabisko tiesību idejas, kas 18.gs. otrajā pusē izplatījās Baltijā, veicināja sabiedrības attīstību.

A. Fogels,
doc., jur. zin. kand.

O. Grinbergs,
zinātniskais konsultants, profesors

3m.

PIEZĪMES PAR KURZEMES HERCOGISTES DAŽU STARPTAUTISKO LĪGUMU POLITISKO DOMU UN RAKSTURU

Kurzemes hercogiste bija savdabīga vācu muižniecības un birģeru feodāla valstiņa, kurā latviešu dzimtļaudis kā ekspluatētā šķira bija nospiesta līdz verdzības robežai. Hercogiste pastāvēja no 1561.-1795.gadam Kurzemes un Zemgales novados ar hercogu rezidenci sākumā Kuldīgā, vēlāk Jelgavā. Tā aktīvi piedalījās arī feodālās pasaules starptautiskajā dzīvē, vadoties no feodālās Polijas /Rzecz-Pospolita/ karaļu ārpolitikas, kuru vaģaļi bija Kurzemes hercogi. Hercogistes attiecību veidošanā ar citām feodālisma laikmeta valstīm raksturīgi ir dažī starptautiski līgumi, kuru politisko domu iztirzāšana arī ierosināja šīs mūsu piezīmes.

Kas attiecas uz šīs feodālās valstiņas rašanos, muižnieku ekonomisko un politisko kundzību Kurzemes hercogistē, sabiedrības šķiru struktūru, valsts iekārtu, tiesību un privilēģiju sistēmu, kā arī citiem iekšpolitiskās dzīves jautājumiem, tad tos strodam sīki analizētus Latvijas PSR tiesību vēsturnieku un vēsturnieku darbos.¹

Tomēr Kurzemes hercogistes starptautisko attiecību jautājumi, to kārtošanas juridiskās formas, politiskās domas un idejas līdz šim plašāk nav aplūkotas. Pie tam buržuāzisko autoru darbi šais jautājumos ved arī maldināšanā, jo, vadoties no ekspluatatoru šķiru interesēm, to autori idealizē šos vēstures posmus, kā arī pārspilē Kurzemes

¹ Sk. Kolniņš V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I., R., "Zvaigzne" 1972, 122.-153.lpp.
Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurses. R., "Zinātne", 1967.

hercogistes līdzdalību starptautiskajā dzīvē, šīs līdzdalības raksturu un nozīmi.

Šīs piezīmes varēs noderēt par ierosinājumu, lai mūsu tiesību vēsturnieki turpmāk novērtētu esošo materiālu par Kurzemes hercogistes starptautiskajiem sakariem, vadoties no marksistiski leņķiskās metodoloģijas. Hercogistes ārpolitiskās intereses un idejas, to atspoguļojums starptautiskās dzīves feodāli juridiskajā praksē ir joprojām pētāmi jautājumi. Par nožēlošanu šī raksta autoriem neizdevās attiecīgos arhīvos iegūt vēstures dokumentus par Kurzemes hercogistes starptautiskiem sakariem to pilnībā, lai tad konfrontētu ar esošām publikācijām.

Kurzemes hercogistes ģeogrāfiskais stāvoklis vien jau sekmēja tās starptautiskos tirdznieciskos sakarus. Arī starptautiskā situācija tās pastāvēšanas laikā (kā trīsdesmitgadu karš Rietumeiropā u.c.) sekmēja hercogistes aizrobežu tirdzniecības izraisīšanos. Muižnieciskā hercogiste starptautisko tirdzniecisko sakaru veidošanā varēja mācīties arī no seno Baltijas iedzīvotāju plašās starptautiskās iniciatīvas, ko kurši, zemgaļi, lībieši un igauņi vēl pirms vācu bruņinieku iebrukuma Baltijā un vietējo iedzīvotāju paverdzināšanas attīstīja toreizējā feodālajā pasaulē. Šīm senām tautībām, kuras varonīgi izturēja arī hercogistes ekspluatatorisko jūgu, bija sakari ar Skandināvijas tautām, Krievijas pilsētām un citām kaimiņu zemēm jau sen pirms vācu bruņinieku iebrukuma.

Vēsture liecina, ka kurši, lībieši, zemgaļi un igauņi rosīgi nodarbojušies ar kuģniecību. Piemēram, zemgaļi pārvaldījuši visu Daugavas lejteci un pēmuši nodokļus no krievu un citiem kaimiņzemju tirgotājiem, kuru tirdzniecības kuģi brauca pa Daugavu. Jau 6.-8.gs. vērojami tirdzniecības sakari ar Zviedriju. Šo sakaru attīstību sekmēja arī tas, ka skandināvieši savukārt izmantoja Baltiju kā taisnūko ceļu tirdzniecībai ar Bizantiju.¹ Taču tirdzniecības sakarus bieži vien nomainīja arī bruņotas sadursmes. Kā

¹ Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurss. R., "Zinātne", 1967, 20.-22.lpp.

liecina senās hronikas, Baltijas ciltis karojušas ar dāņiem, zviedriem un citām kaimiņtautām.

Kurzemes hercogiste starptautisko notikumu virknē feodālajā Baltijā radās kā Livonijas ordeņa mestra un pirmā tās hercoga Gotharda Ketlera Polijai pakalpojošs diplomātijas gājiens nolūkā paglābt iebrucēju - vācu muižnieku īpašumus un privilēģijas, jo zem Krievzemes spiediena sabruka vācu bruņinieku Livonijas ordeņvalstības.

Savukārt, izbeidzoties Kurzemes hercogistes veidojumam un visai Latvijas teritorijai iekļaujoties Krievijas impērijas sastāvā 1795.gadā, radās labvēlīgi apstākļi ekonomiskajai attīstībai. Latvija vairāk nekā simts gadus bija pasargāta no postošiem kariem, atskaitot vienīgi dažus mēnešus ilgo Napoleona iebrukumu Rietumlatvijā un Dienvidlatvijā 1812. gada kara laikā.

Runājot par Kurzemes hercogistes ārpolitiskajām idejām, vispirms jāatzīmē, ka tās valdošās šķiras - muižnieki un birģeri tiecās būt suverēni savos feodālajos valdījumos, lai pār saviem dzimļaudīm rea izētu neierobežotu patvaļu, kā arī lai sargātu šo savu stāvokli iepretim Polijas vīsvaram. Tāpēc arī Kurzemes hercogiste savus ārpolitiskos sakarus veidoja tikai par tik, par cik to atļāva Polijas karaļi, - un šīs hercogistes valdnieki, ieskaitot arī hercogu Jēkabu, kas starp viņiem attīstīja vislielāko aktivitāti starptautiskajā dzīvē, it sevišķi tirdzniecība, toreizējā feodālajā pasaulē bija spiesti vienmēr rēķināties ar Polijas interesēm. Polijas karaļi savukārt ļāva brīvi kārtot tirdzniecības sakarus Kurzemes hercogiem tikai ar tām valstīm un tur, kur to atļāva Polijas interesēs. Turpretim ar Krievzemi un Zviedriju šādas rīcības brīvības nebija, jo tuvināšanās ar šīm valstīm varēja apdraudēt Polijas ekspansīvo un agresīvo politiku šajā ģeogrāfiskajā rajonā. Tiešanās pēc patstāvīgākas rīcības ārpolitikā vairāk saskatāma hercoga Jēkaba laikā Kurzemes hercogistes vēsturē, t.i., no 1643.-1682.gadam, kad hercogs tiecās atvairināties no militāriem pienākumiem.

miem pret Poliju, no tās noteiktajiem ierobežojumiem finansu un muitas politikā, tāpēc veda sarunas ar Zviedriju. Bet šos mērķus iekšpolitisko un arī vairāku ārpolitisko apstākļu dēļ hercogam piepildīt neizdevās. Tomēr hercoga Jēkaba ārpolitiskā darbība un, varētu teikt, arī uzskati starptautiskos jautājumos saista uzmanību. Vēl vairāk tāpēc, ka toreizējos apstākļos tādas valstis kā Anglija, Francija, Dānija, Holanda, Maskavas valsts, Vācija un Zviedrija labām attiecībām ar Kurzemes hercogisti atsevišķos posmos piešķīra ievērojamu nozīmi.

Hercogs Jēkabs, būdams merkantīlisma ideju varā, par galveno bagātības iegūšanas līdzekli uzskatīja tirdzniecību, atzina teoriju par rūpniecības nepieciešamību un muitas robežām. Tādas bija viņa darbības virzošās idejas, veidojot savu politiku atbilstoši hercogistes valdošo šķiru interesēm. Tomēr viņa vassaliskā atkarība no Polijas ir redzama katrā tā solī. Preti, 1633.gadā Polijas karalis Vladislavs IV atzīst Jēkaba tiesības uz tēva Vilhelma īpašumiem un apstiprina viņu par hercoga Frīdriha mantinieku. 1637.gadā atzītais hercogs Jēkabs atgriezās Kurzemē un pēo gada saņem pārvaldīšanā Kuldīgas, Saldus un Ventspils apgabalus. Ar sevišķu līgumu hercogs Frīdrihs piešķir viņam Ventspils ostu ar visām būvēm. Viņš uzsāk kuģu būvniecību un flotes organizēšanu Ventspilī. Pirmais Jēkaba būvētais kuģis dodas jūrā 1639.gadā. Sākumā viņš būvē tirdzniecības kuģus, bet vēlāk uzsāk arī kara kuģu būvniecību. 1643.gadā viņam ir jau 20 kuģu, no tiem 8 kara un 12 tirdzniecības. Pavisam Kurzemes kuģu būvētavās līdz 1682.gadam uzbūvēti 44 karakuģi un 79 tirdzniecības kuģi. Paša hercoga flotē bija ap 60 kuģu. Pakāpeniski šī flote tajos laikos kļuva par ievērojamu faktoru un arī palielināja Kurzemes hercogistes iespējas paplašināt starptautiskos sakarus tās valdošo šķiru interesēs. Hercogs Jēkabs tiecas uzņemt tiešus sakarus ar citām valstīm. Savu pirmo tirdzniecības līgumu viņš slēdz

ar Franciju 1643. gadā.¹ Līguma saturs ir visai plašs, sastāv no preambulas, līguma tekstuālās un noslēguma daļas. Tajā noteikts, ka hercogam ir tiesības tirgoties Francijā, proti: "Kurzemes hercogs, apliecinot karalim savu draudzību, vēlas šo draudzību pastiprināt ar tirdzniecības līgumu. Viņa majestāte šim priekšlikumam piekrīt un, vēloties izrādīt minētajam hercogam savu oīenību, ir viņam atļāvis un apstiprinājis brīvu tirdzniecību Francijā ar visādu šķirņu labību un citām precēm un ēdamvielām, kas ražotas hercoga valstī, kā arī atļāvis pārveidot šīs preces ar saviem kuģiem Karalistes ostās un piestātnēs kā, piemēram, Bordjo, Bruzā, un to apkaimē pēc paša ieskatiem" (1.pants). Abi valdnieki - Francijas karalis Luijs XIV un Kurzemes hercogs Jākabs, uzņemas savstarpējas saistības kā valsts varas nesēji un privātpašnieki vienā personā. Līgumā runa ir tikai par abu valdnieku savstarpējām tiesībām un pienākumiem. Nekas nav minēts par valstu attiecībām. Tas atspoguļo feodālisma laikmeta suverenitātes izpratni, par kuras nesēju uzlūko valdnieku, kaut arī šis valdnieks ir parastais vasals, kā šinī gadījumā Kurzemes hercogs.

Līgums paredz brīvu minēto preču ieviešanu - importu no Kurzemes un dažādu Francijas preču izvešanu - eksportu uz Kurzemi. Tas noteikts līguma 2.pantā: "Arī visiem minētā valdnieka, Kurzemes hercoga, tirgoņiem, aģentiem un pārsauģiem ir tiesības piekraut kuģus ar visāda veida Francijas precēm un tās sūtīt uz Kurzemi, nebaīdoties no nekādiem aizliegumiem."

Tirdzniecības brīvība Kurzēmē bija paredzēta Francijas karaļa pavalstniekiem. Proti, līgumā noteikts, ka "Kurzemes hercogs apsolās no savas puses dot visiem franģiem pilnīgu drošību un brīvību tirgoties, pārdot savas preces un piekraut kuģus ar citām precēm visās viņa ostās un piestātnēs, sekojot zemes ierāšām" (3.pants).

¹ Sk. Traité du commerce entre Louis XIV Roy France, et le Duc Jaques de Courlandes fait à Paris le 30 decembre 1643. Līguma teksts arhivāra J. Juškeviča grāmatā: Hercogs Jākaba laikmets Kurzēmē, R., 1931, 206.-208.lpp. (Raksturīgi, ka līgums noslēģts franģu valodā, lai gan tajā laikā Rietumeiropā kā starptautisku līgumu valodu vēl lietoja latīņu valodu).

Uzmanību pievērš tas, ka abu valstu savstarpējā tirdzniecībā ārvalstniekiem - tirgotājiem otras valsts līgumslēdzēja puses teritorijā tika noteikts nacionālais režīms¹, kas visumā feodālisma laikmetam gan nebija raksturīgi.

Kā redzam, tirgojoties otras līgumslēdzēja puses teritorijā, bija jāvadās no šīs zemes iereshām, veicot tirdzniecību, t.i., jāievēro vietējie likumi. Nacionālais režīms katrai pusei otras valsts teritorijā līgumā noteikts arī attiecībā par muitas nodevām un nodokļiem. Per Kurzemes hercoga tirgotājiem Francijā sacīts, ka: "Visi kuģi un tirdzniecībā noderinātie ļaudis saziņā ar minēto valdnieku un hercogu droši var apmeklēt mūsu piekrasti šini karalistē, brīvi iebraucot un izbraucot, maksājot tikai parasto nodevu par kuģi un ļaudīm" (2.p.).

Nacionālo režīmu līgums noteica arī mantošanas tiesību novadā; tirgotāju nāves gadījumā viņu mantas vai preces nevarēja atsavināt valdnieka labā, kā tas teju laikā bija parasts. Līguma 2.pantā attiecībā par Kurzemes hercogistes tirgotājiem Francijā noteikts sekojošais: "Ja kāds no tirgotājiem, aģentiem, kalpotājiem vai tirdzniecības ļaudīm tirgošanās laikā Francijā nomirtu, tāpat šeit pastāvīgi dzīvojošo valdnieka un hercoga kalpotāju nāves gadījumā, viņa majestātes griba ir, ka šādu mirušu mantinieki bez kādām nodevām un atsavināšanām saņemtu visu mirušā mantu - īpašumus vai preces, līdzīgi vietējiem iedzīvotājiem". Saņemot, ka ar jādzienu "vietējie iedzīvotāji" ir apzīmēti hercogistes valdošās šķiras. Tas pats noteikts arī Francijas karaļa pavalstniekiem Kurzemē: "Nevienam no šiem tirgotājiem, aģentiem un kalpotājiem viņu nāves gadījumā kuģošanas vai apmeklēšanas laikā netiks atņemtas vai atsavinātas valdnieka labā viņu mantas vai preces" (3.p.).

Saskaņā ar līguma 5.panta noteikumiem, Kurzemes hercogam atļauts iegūt sev Francijā lēnu muižas un mājas un lietot tās uz tādu pašu noteikumu pamata kā Francijas ka-

¹ Nacionālais režīms ir pieņemts termins arī mūsdienu starptautiskajās tiesībās, ko lieto ārvalstnieku tiesiskā režīma apzīmēšanai (it sevišķi tirdzniecības līgumos), kad ārvalstnieku tiesisko režīmu noteic, pielīdzinot tos savas valsts pilsoņu tiesiskajam stāvoklim civiltiesību laukā (ar dažiem ierobežojumiem).

raja pavalstniekiem. Pie kam noteikts, ka hercoga "mantiņņiekus un pēotečus uzlūkos kā iedzīmtus frančus",

Kaut arī šī vienošanās nosaukta par tirdzniecības līgumu, tās saturs tomēr nedaudz plašāks. Pēc būtības tā ietver arī neitralitātes līguma elementus. Runa gan ir tikai par Kurzemes neitralitāti, proti, līgumā teikts: "Minētais valdnieks, Kurzemes hercogs, apsolās nepabalstīt Francijas iensaidņiekus ne ar saviem kuģiem, ne pievedot viņiem kādu mantu, norādot kā iemeslu šīs apstiprinātās brīvības par mūsu jūru apmeklēšanu. Jārīkojas tādā gadījumā tikai pēc Hamburgas, Dancīgas un citu neitrālu valstu parauga un iereshām" (4.p.). Tātad, gadījumā, ja Francija karotu ar kādu valsti, Kurzemes hercogistei bija jāievēro pilnīga neitralitāte Francijas interesēs tikai attiecībā pret to valsti, ar kuru Francija karotu.

Šis līgums pelna ievērību kā raksturīgs feodālisma laikmeta politisks akts. Pēc saturs un jautājumu konkrētā regulējuma tas atšķiras no daudziem citiem tā laikmeta starptautiskiem līgumiem. Raugoties no starptautisko tiesību vēsturiskās attīstības feodālismā, ir jāatzīst, ka tas zināmā mērā ir bagātinājis sava laikmeta starptautisko līgumu slēgšanas praksi. Tas ir arī kā pierādījums Kurzemes hercogistes starptautiski tiesiskajiem sakarēm, to politiskam raksturam un juridiskai formai.

1647. gadā hercogs noslēdz neitralitātes līgumu ar Zviedriju, taču, kā redzams no vēlākiem notikumiem, Zviedrija to neievēroja. Bet 1656. gadā viņš paraksta tirdzniecības līgumu ar Spāniju, sakarā ar kuru Kurzemes hercogiste iegūst tiesības tirgoties visās Spānijas provincēs un izlietot jūras ceļus turp.

Tirdzniecība ar citām valstīm notiek apstākļos, kad savas priekšrocības jūras kuģniecībā aizstāv Nīderlande.¹ Tomēr Kurzemes hercogiste pakāpeniski daļēji atsvabinās no nīderlandiešu starpniecības kuģniecībā, uz kuru pēdējie pretendēja, sludinot "brīvās jūras" principu, pretstatā Anglijas karaļa izvirzītai "slēgtās jūras" politi-

¹Sk. šim laikmetam raksturīgo nīderlandiešu jurista Hugo Grocija darbu: "Mare liberum" (1609.g.).

kai. Tirdzniecība hercogistē attīstās vēl arī ar citām zemēm, neraugoties uz sarežģītiem starptautiskiem apstākļiem. Savus ražojumus - labību, linašķelas, kaņepājus, kokus, darvu, potošu, Kurzeme apmaina pret sāļi, siļķēm, vīnu, vilnas un zīda audumiem, koloniju precēm un metālizstrādājumiem. No Dānijas hercogs Jēkabs ieguva privilēģijas, kas deva viņam iespēju vest Islandes siļķes uz Kurzemi paša kuģos Kurzemes vajadzību apmierināšanai, kā arī Lietuvas un Maskavas Krievzemes tirgiem.

Hercoga Jēkaba plāni ir plaši. Viņš cenšas izspiest nīderlandiešus no Baltijas jūras tirdzniecības un uzņemties vidutāja lomu tirdzniecībā ar Lietuvu un Maskavas valsti, lai tās kļūtu par viņa importēto preču noņēmējām. Visos galvenajos Rietumeiropas tirdzniecības centros - Amsterdamā, Kopenhāgenā, Londonā, Hamburgā, Parīzē, Nantē u.c. hercogam ir savi aģenti, kas to regulāri informē par vietējiem kuģniecības apstākļiem, preču cenām un politiku. Kurzemes hercoga Jēkaba kuģi XVII gs. brauca arī pa Atlantijas okeānu. Tie aizsniedza Dienvidamerikas krastus: Tobago, Barbadosas salas, Gambiju. Tie iebrauca arī Vidusjūrā, apmeklējot Sicīliju. Dzīvi tirdznieciskie sakari pastāvēja ar Nīderlandes, Francijas, Anglijas, Spānijas, Portugāles ostām un dažkārt arī ar Islandi. Šie sakari bija noregulēti ar starptautiskiem līgumiem, kas slēgti ar vairākām valstīm. Bez jau pieminētiem, vēl jāatzīmē 1653.gadā hercoga noslēgtais neitralitātes līgums ar Nīderlandi, 1654.gadā - neitralitātes līgums ar Anglijas Kromvela valdību un 1655.gadā Lībekas kongresa laikā ar Maskavas valsti. 1657.gadā ar Angliju tiek parakstīts arī tirdzniecības un kuģniecības līgums. 1664.gada 17.novembrī hercogs Jēkabs paraksta jaunu līgumu ar Anglijas karali Karli II. Saskaņā ar šo līgumu, hercogam Jēkabam un viņa mantiniekiem tiek nodota Tobago sala "kopā ar visām zemēm, ostām, strautiem, upēm un citiem labumiem, kādi viņa Majestātei pieder,

¹ Līguma tekstu sk. Latvijas PSR CVVA fonda Nr.554, apraksts Nr.1, glab. Nr. 704.

atļauj to paturēt un valdīt karaļa aizsardzībā"... līgums arī noteic, ka "gadījumā, ja Lielbritānijas karalis vai viņa mantinieki karotu ar kādu citu karali, valdnieku vai valsti, izņemot Polijas karali, tad pēc to pieprasījuma, Kurzemes hercogiem uz sava rēķina katrā atsevišķā gadījumā jāpiegādā vai jāgādā, ka tiek piegādāts viens labs kara kuģis ar 40 lieliem dzelzs lielgabaliem uz tādām ostām, stečijām vai vietām, kuras uzrādīs Viņa Majestāte". Kā redzams, šeit ievērota Kurzemes hercogistes kā Polijas vasaļvalstiņas atkarība no Polijas karaļa. Palīdzība Anglijai bija paredzēta kā atlīdzība par Tobago salas nodošanu Kurzemes hercogam Jēkabam. Ar to Kurzemes hercogiste kļuva par savdabīgu Britu imperijas koloniālās sistēmas elementu.¹ Bet Anglijas karalis drīz vien šo līgumu lauza (1664.g.) un hercogu izdzina no Tobago un vēl citām kolonijām, kur ar britu palīdzību tas bija ieperinājies. Vēl jāatzīmē, ka Anglijas karalis atļāva "hercogam, kā arī viņa pēcnācējiem pilnīgi brīvi tirgoties ar kuģiem, kas pieder hercogam vai arī viņa mantiniekiem (bet ne ar tiem kuģiem, kas pieder viņa pavalstniekiem) un arodas Viņa Majestātes padoto zemju upēs vai ostās, kā arī Gvinejā, un tāpat arī tirgoties ar precēm, kuru vērtība nepārsniedz 12.000 angļu mārciņu gadā saskaņā ar to iepirkšanas cenu ". Līgums (III pants) saturēja arī noteikumus par muitas likmēm Gvinejā preču ieviešanai un izvešanai.

Kurzemes hercogistei, balstoties uz sakariem ar feodālām lielvalstīm, izvērās arī asa konkurences oīpa jūras tirdzniecības kuģniecībā ar Rīgu un Vidzemi kā feodāliem valstiskiem veidojumiem. Rīgas oīpa ar Kurzemes pilsētām un ostām sākās tūlīt ar tās dibināšanu un turpinājās gadsimtiem ilgi. Ar Polijas likumiem Rīgai tiek piešķirtas ievērojamas priekšrocības. Rīgas interesēs tiek aizliegts celt Daugavas ietekas tuvumā jaunas

¹ Tobago sala - pie Vidusamerikas krastiem.

preču noliktavas un ostas, stingri ievēro nosacījumu par muitas nodokļu pamšanu no Kurzemes ievadamām prečām, tiek ierobežota Kurzemes pilsētu tirdzniecība.

Rīga sākumā protestēja pret Daugavas kreisā krasta atdošanu Kurzemes hercogam, nosaucot par "nelikumīgu būšanu" to, ka Liepājā un Ventspilī atrodas ostas, jo tas esot pret Rīgas tiesībām.

Jau 1605.gadā Rīga noslēdza ar Kurzemes hercogu Fridrihu līgumu, kurā tā par labu Liepājai un Ventspilij atsacījās no savām monopoltiesībām ārzemju tirdzniecībā. Pēc tam sekoja 1615.gada līgums, kura noteikumi ļāva Kurzemes hercogistei savas tirdzniecības un rūpniecības uzplaukuma laikā nopietni konkurēt ar Rīgu un Zviedrijas pilsētām.

Kā redzējām, hercoga Jēkaba laikā Kurzemes hercogistei ir bijusi visai bagāta starptautisko līgumu prakse. Līgumi ar dažādām valstīm regulēja, galvenokārt, jūras tirdzniecības kuģniecību. Bet tika slēgti arī politiski līgumi par neitralitāti. Hercogs Jēkabs centās arī ievērot tos, vadoties no principa pacta sunt servanda, jo kalpoja feodālās valstītes interesēm laikmeta starptautiskajā dzīvē; bez tam partneri līgumos bija stipri. Bet stiprā puse, kā, piemēram, Anglija, lauza līgumu, nemaz nerēķinoties ar hercogu. Tomēr hercogs, apzinādamies savu divkosīgo diplomātisko spēli starp lielvalstīm, centās nodrošināties ar noteiktām saistībām, jo hercogiste bija spiesta sadzīvot ar valstīm, kuru starpā pastāvēja asas pretrunas. Kā redzam, tad principu pacta sunt servanda pārkāpa arī Kurzemes hercogistes partnere Anglija, kā bieži vien tas notika arī citos gadījumos, kad nebija reāla spēka, kas spētu nodrošināt noslēgtā līguma godprātīgu ievērošanu. Militārā spēka trūkums nespēja nosargāt arī Kurzemes hercogisti pret oitu valstu tīkojumiem. To uzskatāmi pierāda 1658.gada zviedru iebrukums, kam Kurzemes hercogiste nespēja pretoties, jo hercoga militārā vara bija niecīga.¹ Kurzeme tika izlaupīta un iz-

¹ Sk. Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurss. R., "Zinātne", 1967, 76.lpp.

postīta. Lielus zaudējumus cieta hercogistes tirdzniecība un kuģniecība. Liepājā, Sakaslejā un Ventspilī zviedri un poļi izpostīja ostas, nodedzināja kuģu būvētavas un kuģus. Pēc Olivas miera līguma hercogs uzsāka flotes atjaunošanu. Tas viss vēl vairāk pasliktināja jau tā smagos zemnieku apstākļus un feodālās ekspluatācijas jūgu.

No hercoga Jēkaba diplomātiskām akcijām atzīmējams arī viņa 1644. gada ierosinājums par miera kongresu, lai samierinātu Zviedriju, Poliju un Maskavas valsti. Hercogam izdevās piedabūt Francijas karali Luiju XIV par starpnieku (mediatoru). Pēc ilgām sarunām miera kongress sanāca 1651. gadā Lībekā. Ar pārtraukumiem tas turpinājās līdz 1653. gada februārim, bet beidzās bez panākumiem. Hercoga Jēkaba politiskās idejas cieta diplomātisku neveiksmi.

Tālākā gaitā Kurzemes hercogistes starptautiskā prakse maznozīmīga.

1737. gadā hercogistes tronī nāca E. Bironis, Krievijas ķeizarienes Annas Ivanovnas favorīts, kas, starp citu, nodevās plašu piļu celšanai Jelgavā un Rundālē. Ar viņu Krievija ieguva izšķirīgu nozīmi Kurzemes hercogistes likteņos. Un pēc viņa tā dēls Pēteris Bironis (hercogistes tronī no 1769.-1795. gadam), sabrūkot Polijas valstij (tās "trešā dalīšana"), muižniecībās pierunāts un materiālās interesēs nodrošināts, atteicās no troņa un Kurzemes hercogiste kļuva Krievijas teritorija. Vācu baronu dzimtas un birģeļi varēja turpināt dzimtlaužu ekspluatāciju Krievijas carisma aizsardzībā.

О. Гринберг, профессор.

Г. Клява, доцент.

Зр.

О Ч Е Р К

РАЗВИТИЯ СОВЕТСКОЙ ПРАВОВОЙ НАУКИ В ЛАТВИЙСКОЙ ССР / К пятидесятилетию СССР /

Пятидесятилетие образования Союза ССР — великое событие в жизни советского народа, отмеченное всем прогрессивным человечеством.

На совместном торжественном заседании ЦК КПСС, Верховного Совета СССР и Верховного Совета РСФСР, посвященном 50-летию образования СССР в декабре 1972 года Л.И. Брежнев осветил всемирно-исторические достижения советского народа и величественные перспективы развития нашей социалистической Родины.¹

Юбилей Союза ССР побудил советских ученых подвести итоги развития советской науки. На общем собрании Академии наук СССР, состоявшемся в начале марта 1973 года, было подчеркнуто, что в области общественных наук в Академии наук СССР и в республиканских академиях к пятидесятилетию образования СССР выполнен ряд исследований по проблемам национальных отношений при социализме, проанализировано определяющее влияние ленинской национальной политики на развитие советских республик, на социальный и культурный прогресс наций и народностей нашей страны.

В последнем номере журнала "Советское государство и право" за 1972 год отмечены огромные достижения социалистических наций, в том числе и Прибалтийских Советских

¹Брежнев Л.И. О 50-летию СССР.—"Правда", 1972, 22 декабря.

республик, в развитии экономики, культуры и науки, в том числе и юридической науки¹.

Одним из решающих факторов, обеспечивших подъем экономики, культуры и науки во всех республиках, несомненно являлось образование Союза ССР.

Цель данной работы — дать обзор развития правовой науки в Латвийской ССР, отметить ее достижения и перспективы. Следует оговорить, что ограниченный ее объем не позволяет авторам более подробно анализировать научные проблемы, разработанные правоведами республики.

Советская правовая наука — самая передовая юридическая наука в мире. Она едина по своей идейно-классовой направленности, по своим методологическим основам, но в то же время многонациональна, впитывает в себя богатый опыт социалистического строительства народов СССР. Советская правовая наука Латвии — нераздельная часть советской юридической науки — прошла в своем развитии знаменательный путь и является важным элементом социалистической правовой культуры, сложившейся за годы Советской власти в республике².

Советская правовая наука в Латвии возникла и успешно развивается на прочной научной основе марксизма-ленинизма.

В Латвии марксистско-ленинские идеи о государстве и праве начали распространяться в конце XIX века³.

¹ Чижиквадзе В.М. 50 лет Союза ССР и развитие юридической науки в советских национальных республиках. "Советское государство и право", 1972, № 12.

² Развитие гражданско-правовых наук в советских республиках Прибалтики (тезисы докладов и сообщений). Вильякс, 1973; Развитие уголовно-правовых наук в Литовской, Латвийской и Эстонской ССР (тезисы докладов). Тарту, 1973; Развитие государственно-правовых наук в Прибалтийских советских республиках (тезисы докладов и сообщений). Рига, 1973.

³ Очерки истории Коммунистической партии в Латвии. т. I. Рига, 1962, с. 23-38; Миллер В.О. Из истории политической мысли в Латвии. Ученые записки ВУЗИ, вып. 10, "Вопросы истории государства и права и истории политических учений". М., 1960.

В 1904 году возникла марксистско-ленинская партия /ЛСДРП/, которая в 1906 году объединилась с РСДРП. Большевики Латвии неуклонно руководствовались ленинскими идеями, неустанно несли эти идеи в массы, стойко боролись за их претворение в жизнь. В период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции ленинские идеи как яркий факел освещали путь к победе. Трудящимся Латвии не легко давалась победа, хотя они всегда имели братскую поддержку со стороны трудящихся всей России. В северной и восточной части Латвии на территории, которая не была захвачена кайзеровской Германией, в октябре 1917 года власть перешла к Советам рабочих, солдатских и безземельных депутатов. Однако в феврале 1918 года немецкие войска оккупировали всю территорию Латвии, но не надолго. В декабре 1918 года началось их изгнание. 17 декабря 1918 года провозглашается суверенная Социалистическая Советская Республика Латвии и начинается строительство новой социалистической жизни. К концу 1919 года объединенным силам внутренней и внешней контрреволюции все же удается подавить Советскую власть в Латвии и установить буржуазную диктатуру на всей ее территории.

В мрачные годы буржуазной диктатуры /1920-1940 гг./ Коммунистическая партия Латвии из глубокого подполья руководила революционной борьбой трудового народа. Придавая огромное значение идеологической работе, распространению всепобеждающих марксистско-ленинских идей в массах, партия организовала перевод и издание на латышском языке важнейших трудов К.Маркса,

Ф. Энгельса и В.И. Ленина¹.

В идеологической подготовке победы социалистической революции в Латвии свою роль сыграли также работы, написанные видными деятелями Коммунистической партии Латвии, в которых остро с научных марксистско-ленинских позиций критиковались буржуазный парламентаризм, ложный суверенитет буржуазной Латвии, реакционные уголовные и иные законы, оменившая буржуазную демократию фашистская диктатура и т.д. В этих работах разъяснились международная ситуация и борьба интернационального рабочего класса, сущность диктатуры пролетариата, истоки успехов социалистического строительства в СССР, преимущества социалистической демократии, Советской власти, обосновывалась неизбежность ее восстановления в Латвии. Видное место среди этих работ занимали труды П.И. Стучки по вопросам государства и права. Все эти публикации, часть которых вышла в свет в нелегальных условиях, способствовали развитию и распространению марксистско-ленинской политической и правовой мысли в народе, подготовке свержения диктатуры буржуазии, когда созрела революционная ситуация в 1940 году.

Всем ходом революционного процесса в Латвии была подготовлена благодатная почва для возникновения и развития советской правовой науки в республике. Стремительное ее развитие началось тотчас после победы социалистической революции в 1940 году, что было вызвано потребностями государственно-правового строитель-

¹ Например труды К.Маркса: "Гражданская война во Франции в 1871 году" /в 1920 году/; "18-ое Брюмера Луи Бонапарта" /в 1922 году/; первый том "Капитала" /в 1924 году в переводе П.Стучки/; Ф.Энгельса: "Анти Дюринг" и "Происхождение семьи, частной собственности и государства" /в 1921 году/; В.И.Ленина: "Задачи пролетариата в нашей революции" /в 1919 году/, "Государство и революция", "Удержат ли большевики государственную власть", "Детская болезнь "левизны" в коммунизме" /в 1920 году/, "Пролетарская революция и ренегат Каутский", "Империализм как высшая стадия капитализма" /в 1921 году/ и др.

ства Латвийской ССР.

В первый же год после восстановления Советской власти на латышский язык были переведены кодексы РСФСР, действие которых в ноябре 1940 года впредь до издания общесоюзных кодексов, предусмотренных Конституцией СССР, временно было распространено на территорию Латвийской ССР; подготавливалось издание в переводе на латышский язык и важнейших трудов советских ученых по вопросам государства и права, изданных в Москве и других центрах страны. Началось издание важнейших трудов классиков марксизма-ленинизма. Эта работа продолжалась в Москве, в период Великой Отечественной войны, но особенно возросла после освобождения территории Латвийской ССР от немецко-фашистских оккупантов. В конце 40-х и начале 50-х годов вышли в свет на латышском языке 35 томов сочинений В.И.Ленина, важнейшие произведения К.Маркса и Ф.Энгельса, а также сочинения русских революционных демократов - А.И.Герцена, М.А.Добролюбова, Н.Г.Чернышевского и др. В новых изданиях вышли кодексы РСФСР, в переводе на латышский язык были изданы некоторые учебники и другие произведения по советскому праву¹.

В процессе освоения достижений советской правовой науки и советского законодательства ученые и практические работники столкнулись с некоторыми языковыми трудностями. Латышский язык обладает богатым арсеналом

¹ В период с 1946 по 1950 год были изданы: Комментарий к УК РСФСР, учебники по советскому гражданскому праву, советскому уголовно-процессуальному праву, советскому земельному праву, по всеобщей истории государства и права, по государственному праву иностранных государств, а также II и III тома "Истории дипломатии". В 50-х годах были изданы учебники по советскому административному праву, по гражданскому процессу и по судостроительству. В дальнейшем в переводе издавались преимущественно отдельные произведения советских авторов для массового читателя.

политической и юридической терминологии, благодаря чему способен выполнять обширные общественные функции. Однако в ходе социалистического строительства возникла потребность в разработке новых юридических терминов и в пересмотре многих старых словообразований. Трудности возникали при переводе законодательных актов и юридических книг, ибо в русском языке за годы советской власти появились многие новые юридические термины и выражения. В 1946 году в системе только что учрежденной Академии наук Латвийской ССР была создана комиссия для разработки латышской юридической терминологии, к работе которой были привлечены филологи, ученые-юристы, а также юристы-практики. Результаты работы опубликованы в специальных бюллетенях (№ 10 в 1951 г. и № 13 в 1953 году). Работа над терминологией завершилась изданием в 1970 году под редакцией профессора О.Гринберга "Словаря юридических терминов", утвержденного Терминологической комиссией Академии наук Латвийской ССР. Словарь представляет собою серьезный вклад в развитии советской правовой культуры в республике.

В целях развития социалистического правосознания трудящихся и обеспечения законности в деятельности органов государственной власти и государственного управления с первых дней восстановления Советской власти в республике развернулась пропаганда советского законодательства и правовых знаний. В частности, были изданы в 1941 году Справочник по законодательству в помощь народным судьям, в 1947 году - Справочник по законодательству для работников волостных и сельских Советов, а в 1950 году и для исполкомов Советов депутатов трудящихся всех звеньев (в 2-х томах). В 1950-1951 годах был издан в 2-х томах Справочник по вопросам жилищного законодательства, в 1954 году - Сборник по вопросам охраны труда, в 1955 году - Справочник для исполкомов по вопросам

применения административных взысканий, в 1960 году - по трудовому законодательству для исполкомов местных Советов (два тома на латышском и русском языках) и др. Систематически переиздавались действующие на территории республики кодексы. Начиная с 1960 года Юридическая комиссия при Совете Министров Латвийской ССР, а с 1969 года - Министерство юстиции Латвийской ССР издают на двух языках - латышском и русском - хронологическое собрание нормативных актов республики. Ныне подготавливается издание систематического собрания нормативных актов республики.

Пропаганда советского права осуществляется по многим каналам: через периодическую печать, по радио, телевидению. С самого начала создания в республике общества по распространению научных и политических знаний (ныне общество "Знание") во всех районных отделениях работают секции, а при республиканском правлении общества - Научно-методический совет государства и права. С конца 50-х годов в республике функционируют факультеты правовых знаний при народных университетах. В работе общества и Народных университетов активное участие принимают ученые юристы и практики, ежегодно они читают несколько тысяч лекций и докладов для широких масс на различные правовые темы.

В 1940-1941 году в республике выходил юридический журнал "Суд и прокуратура". После Великой Отечественной войны его издание не возобновилось. С 1959 года издается "Бюллетень Верховного Суда Латвийской ССР", в котором публикуются главным образом материалы судебной практики. В целях дальнейшего развития советской правовой культуры и воспитания уважения к закону следовало бы возобновить издание на латышском языке юридического журнала, в котором, кроме практики судебных органов, освещалась бы деятельность и других органов государства, в особенности Советов депутатов

трудящихся.

Для успешного развития советской правовой науки прежде всего нужны марксистски подготовленные научные кадры. После восстановления Советской власти почти все профессора и преподаватели Латвийского университета, а в нем были сосредоточены научные силы республики в области права, остались на своих местах. Но это были представители буржуазной идеологии и политики. Многие из них в 1940-1941 году занимали выжидающую позицию. Лишь некоторые искренне стремились стать советскими учеными. Ассистент кафедры теории и истории государства и права Н. Цирсис отдал свою жизнь, защищая нашу Родину от немецко-фашистских захватчиков.

В конце 1940 и начале 1941 года на постоянную работу в Латвийский государственный университет были приглашены профессор Н.А. Коноплин, доценты - Г.И. Клява, С.М. Потравнов и Б.В. Щетинин (ныне доктор юридических наук), получившие высшее юридическое образование, ученые степени и звания в вузах и научных учреждениях СССР. Хорошо владея марксистско-ленинской методологией, обладая опытом работы в советских вузах, они оказали существенную помощь в перестройке научно-исследовательской работы и педагогического процесса на правовом отделении факультета народного хозяйства и права университета, в организации воспитательной работы среди студентов и преподавателей. Работа по перестройке юридического образования была прервана в конце июня 1941 года гитлеровскими захватчиками.

После изгнания последних (Рига была освобождена 13 октября 1944 года) в Латвийском государственном университете был создан юридический факультет. Большинство буржуазных профессоров и преподавателей,

работавших на правовом отделении, покинуло университет, убежав вместе с разбитыми остатками немецко-фашистских войск. На месте остались лишь немногие (профессор А. Акментиньш, профессор А. Круглевский, профессор П. Муциниекс, доцент В. Калнынь, доцент А. Паварс). Из эвакуации вернулись и приступили к работе на юридическом факультете профессор Н. А. Коноплин, доценты Г. Я. Клява и С. М. Потравнов. Деканом факультета был назначен профессор Н. А. Коноплин (он же заведующий кафедрой советского государственного права). Доцент Г. Я. Клява принял снова руководство кафедрой теории и истории государства и права (одновременно возглавлял протокольный отдел Министерства иностранных дел Латвийской ССР), С. М. Потравнов возглавил кафедру уголовного права и процесса, а доцент А. Я. Паварс — кафедру гражданского права и процесса. Главное внимание обращалось на переподготовку и подготовку квалифицированных юристов, владеющих марксистско-ленинской теорией, привлечению молодежи к научно-исследовательской работе в университете. На научную и педагогическую работу перешли некоторые практические работники, работавшие в советских органах (О. П. Гринберг по международному праву, ныне он зав. кафедрой государственно-правовых наук; Я. П. Ридзинь — по советскому административному праву, М. Якобсон-Андерсон — по советскому уголовному праву, Э. Вейнберг, М. Кавалиере, а затем Э. М. Удрис — по советскому гражданскому процессу и др.). Многие из них в последующие годы получили ученые степени и звания (А. Лиеле, О. Гринберг, Э. Иостсон, М. Якобсон-Андерсон, Э. Удрис, Я. Ридзинь, А. Паварс, В. Калнынь); они проделали большую работу по организации юридического образования и налаживанию научно-исследовательской работы в республике. В начале 50-х

годов на юридическом факультете работали видные советские ученые — доктор юридических наук профессор А.К.Стальгевич (ныне профессор Высшей школы МВД СССР в Москве) и доцент А.А.Тилле (ныне доктор юридических наук, профессор, работает в Москве).

В 50-х годах началась подготовка нового поколения советских ученых-юристов преимущественно из молодежи, окончившей факультет в послевоенные годы. Эта подготовка велась через очную и заочную аспирантуру, как при факультете, так и при вузах и научных учреждениях Москвы и Ленинграда. Одними из первых защитили кандидатские диссертации В.Миллер, Э.Стумбина, М.Блум, С.Граужинис, И.Индулен. В 60-х и в начале 70-х годов подготовка молодых ученых проходит более интенсивно как через аспирантуру, так и путем соискательства (Я.Страутманис, В.Шульц, Л.Бирзиня, Я.Веберс, О.Зонне, И.Красынь, Э.Мелькисис, А.Плотникс, Г.Галилеев, А.Фогелс, А.Торганс, Я.Розенберг, Я.Михельсон, Е.Фрадкин, А.Ольшанецкий, В.Паэгле, И.Денисов и др.). В последние годы защитили кандидатские диссертации и ряд практических работников различных ведомств республики (А.Кавалиерс, А.Ниедре, В.Щербинин, И.Ешмер). Всего в республике к марту 1978 года насчитывалось 6 докторов (В.Миллер, А.Лиеле, Я. Страутманис, Э. Стумбина, М.Емельянова, В.Калнынь и 29 кандидатов юридических наук).

Большую помощь в развитии правовой науки и юридического образования в республике оказали ведущие ученые, вузы и научные учреждения Москвы, Ленинграда и других научных центров страны. Профессор А.К.Стальгевич одно время являлся проректором университета по научной части и руководил кафедрой государственного права. Научными руководителями аспирантов и соискателей являлись профессора Н.Казанцев, С.Каринский, Ю. Козлов, А. Денисов, П.Ямпольская,

С. Малинин и др. видные ученые Москвы и Ленинграда. Многие из них читали спецкурсы, выступали с докладами и сообщениями на научных конференциях в республике.

Юридический факультет Латвийского государственного университета во все годы Советской власти являлся основной базой подготовки юридических кадров высшей квалификации.

В 1945 году в Риге был создан филиал ВУЗИ, который обслуживался в основном преподавателями юридического факультета университета, и предоставил возможность практическим работникам суда, прокуратуры и юридической службы различных ведомств получить высшее юридическое образование без отрыва от своей основной работы. В 1953 году филиал ВУЗИ был объединен с заочным отделением юридического факультета университета и с этого времени заочное обучение юридических кадров высшей квалификации стало перманентным явлением на юридическом факультете ЛГУ им. П. Стучки.

Юридический факультет в свою очередь пережил различные организационные формы, а именно: в 1955 году в связи с заметным сокращением контингента студентов он был преобразован в правовое отделение экономико-юридического факультета; в 1967 году был создан юридическо-философский факультет, а в 1969 году, в связи с расширением контингента студентов, был восстановлен самостоятельный юридический факультет.

Долгое время факультет являлся единственным учреждением в республике, где велась научно-исследовательская работа в области государства и права¹.

¹ Pēteris Stučka Latvijas Valsts universitāte 40 gadus (1919 - 1959). LVI, Rīgā, 1959; Pēteris Stučka Latvijas Valsts universitātei 50 gadi (1919 - 1969). Rīgā, 1969.

В 1968 году по инициативе ученых юристов Латвийского государственного университета им. П. Стучки и Министерства юстиции Латвийской ССР при Институте экономики Академии наук Латв. ССР был создан научно-исследовательский сектор правовых наук (руководить сектором был приглашен кандидат юридических наук Г. Я. Клява), ставящий своей задачей развитие науки о государстве и праве, обобщение опыта строительства советской государственности, исследование путей совершенствования республиканского законодательства и практики его применения. В 1968 году в целях концентрации научных сил сектор был передан Латвийскому государственному университету, в составе которого он находится в настоящее время. Сектор работает в тесном контакте с кафедрами юридического факультета. Первоначально сектор стремился развить исследования в нескольких направлениях. В 1970 году Совет университета определил ему научное направление - государственно-правовое строительство Латвийской ССР.

Несмотря на ограниченные возможности, сектор проделал значительную работу. Его сотрудниками опубликованы ценные монографии по истории суда и прокуратуры (Э. Стумбина), о правовом положении межколхозных организаций (В. Шульц), о развитии местных Советов Латвийской ССР (Л. Бираиня), о роли постоянных комиссий местных Советов в обеспечении соцзаконности (Б. Шкапаре), о гражданско-правовой охране колхозной собственности (Я. Стратуманис) и др. По инициативе сектора совместно с правовыми кафедрами юридического факультета опубликована монография "Государственно-правовое строительство Латвийской ССР", в которой обобщено развитие важнейших отраслей советского права в республике.

Сектором проведены исследования по вопросам искоренения преступности несовершеннолетних и опубликованы

монографии: "Предупреждение правонарушений несовершеннолетних" (Рига, 1963); "Общественность в борьбе с правонарушениями несовершеннолетних (Рига, 1964), Л.Ключинская и Л.Бергере, "Несовершеннолетние и уголовный закон" (Рига, 1967), Л.Ключинская, "Комиссии по делам несовершеннолетних" (Рига, 1970), "Вопросы эффективности уголовно-правовых мер воздействия на несовершеннолетних правонарушителей" (Рига, 1971) и др.

В последние годы сектор работает над проблемами конституционного права республики. Исследованы конституционные основы высших органов государственной власти и государственного управления Латвийской ССР, завершается исследование общественного и государственного устройства республики, намечается исследование конституционных прав и обязанностей граждан, правового положения общественных организаций в условиях развернутого строительства коммунизма, а также правовых вопросов стандартизации и государственной аттестации продукции промышленного производства.

Сектор сыграл существенную роль в выращивании научных кадров. В секторе подготовлены две докторские и восемь кандидатских диссертаций.

В 1968 году в составе Научно-исследовательской лаборатории судебных экспертиз Юридической комиссии при Совете Министров Латвийской ССР (ныне при Министерстве юстиции Латвийской ССР) образован отдел по изучению причин преступности и разработке мер ее предупреждения (с 1971 года - отдел криминологии). Заведует отделом В. Бирлазс. Отделом проведены некоторые криминологические исследования: "Состояние и динамика преступности в Латвийской ССР за 1967-1969 гг." (Альбом схем и графиков); "Причины и условия, способствующие совершению хищений и должностных преступлений в торговой

сети Латпотребсоюза и меры по их предупреждению" (1971); "Причины, условия и рекомендации по устранению тунеядства в Латвийской ССР" (1971); "Эффективность правовой пропаганды в Латвийской ССР" (1972); "Методические основы обобщения судебной практики по уголовным делам" (1972). По этим вопросам опубликованы статьи.

Начиная с 1969 года исследования в области права проводятся также на факультете управления народным хозяйством Межотраслевого института повышения квалификации специалистов народного хозяйства Латвийской ССР, где создана кафедра государственно-правовых наук для обслуживания учебного процесса (зав. кафедрой кандидат юридических наук Л.А. Ключинская). На кафедре работают шесть кандидатов юридических наук. Кафедрой подготовлены учебные программы, выпущены учебные пособия. Научно-исследовательская работа на кафедре ведется в области государственного управления, хозяйственного, трудового и административного права.

В 1972 году в Научно-исследовательском институте Госплана Латвийской ССР создана исследовательская группа, научное направление которой окончательно еще не определено. Намечается исследование компетенции местных Советов республики в области планирования.

Таким образом в последние годы в республике увеличилось количество учреждений, ведущих исследования в области государства и права. Характерно, что появилась тенденция создавать специализированные ведомственные исследовательские учреждения и группы.

В развитии советской правовой науки в республике самый большой вклад внесли юридические кафедры

университета¹. Ведущее место среди них занимает кафедра государственно-правовых наук (зав. кафедрой заслуженный юрист Латвийской ССР, кандидат юрид. наук, профессор О.П.Гринберг). В настоящее время на этой кафедре работают два профессора, один из которых доктор юридических наук, и восемь кандидатов юридических наук.

Одним из старейших сотрудников кафедры является заслуженный юрист Латвийской ССР, кандидат юридических наук, доцент Г.Я.Клява. До укрупнения кафедр и принятия в 1958 г. руководства сектором правовых наук он заведовал кафедрой теории и истории государства и права. Ряд его трудов посвящен разоблачению буржуазной правовой идеологии, развитию советской демократии и советской правовой культуры в Латвии, государственному праву республики и роли П.И.Стучки в разработке марксистско-ленинской общей теории права.

Весомый вклад в развитие советской правовой науки в республике внес заслуженный юрист Латвийской ССР, профессор О.П.Гринберг. Выдвинутое им научное положение о том, что Советское правительство Латвии ("Исколат") в 1917 году следует признать законным представителем всего населения Латвии, в том числе и проживающего на временно оккупированной немцами территории, нашло поддержку ряда исследователей как юристов, так и историков. Им также исследованы реакционная сущность буржуазного парламента Латвии и государственно-правовые доктрины латвийской буржуазии. Ряд работ им написано по вопросам

¹ В первые послевоенные годы в университете было шесть правовых кафедр: теории и истории государства и права; советского государственного права; международного права; гражданского права и процесса; советского уголовного права; уголовно-процессуального права и криминалистики. С 1957 года имеются три укрупненные кафедры: государственно-правовых наук; гражданского права и процесса; уголовного права, уголовного процесса и криминалистики.

международного права. Существенной была его роль в освещении правовых вопросов и институтов в Малой энциклопедии Латвийской ССР (1967-1970).

Одним из старейших сотрудников кафедры является недавно защитивший докторскую диссертацию доцент В.Е. Калнинь, работающий над проблемами истории государства и права Латвии. Он исследовал общественно-политический строй и право феодальной Латвии (XI-XIII вв.) а также периода становления капитализма в Латвии; особенно значительны его труды о древнерусской государственности и праве на территории Латвии в XI-XIII веках.

Доктор юридических наук, профессор В.О. Миллер подробно исследовал возникновение советской государственности и развитие ее конституционно-правовых основ в Латвии. В 1961 году была опубликована его монография о развитии советской государственности в Латвии, а в 1967, после успешной защиты докторской диссертации, опубликована вторая крупная монография о становлении советской государственности в Латвии, в которой детально обоснован тезис об исторической закономерности победы Советов в Латвии в 1940 году, показана роль латышского пролетариата как вояды трудящихся в их борьбе под руководством Коммунистической партии за национальную независимость от империализма и социальную свободу, разоблачены антинаучные измышления различных пропагандистов антикоммунизма в этих вопросах в ФРГ, США и Швеции.

Кафедра государственно-правовых наук в последние годы подготовила и опубликовала ценные монографии и учебные пособия, содержащие освещение научно-актуальных проблем. Активное участие в их написании приняли ученые младшего поколения А.Плотникс, И.Крастинь, Р.Апситис и др. А. Плотникс опубликовал хорошо документированное исследование: "Петр Стучка и истоки советской правовой мысли" (1970), которая встречена с признатель-

ностью в ученых кругах СССР и за рубежом. Учебное пособие "История государства и права Латвийской ССР" (1970), авторами которого являются Р.Апситис, Л.Бирзиня и О.Гринберг, положительно оценено в республиканской партийной печати. В последнее время (1972 г.) изданы фундаментальная монография В.Калныня "История государства и права Латвийской ССР (XI-XIX века)" и книги Л.Бирзиня - "Парижская Коммуна" (1971), "Советы - политическая основа Латвийской ССР" (1972). В 1971 году вышел сборник статей "Из истории развития политической мысли в Латвии", а в 1972 году монография Э.Мельникоиса и В.Миллера "Политические взгляды Гарлиба Меркеля" и сборник научных трудов "Ленинизм и советская юридическая наука". Монографии и сборники по истории политической мысли в Латвии положили начало развитию нового направления на кафедре государственно-правовых наук по истории правовой мысли в республике.

В последние годы значительно оживилась научно-исследовательская работа на кафедре уголовного права, уголовного процесса и криминалистики (зав. кафедрой кандидат юридических наук, доцент М.И.Блум). Кафедра имеет двух докторов и двух кандидатов юридических наук. В научной и педагогической работе участвуют и практические работники, имеющие ученые степени кандидатов юридических наук (А.Кавалиерс, А.Ниедре, И.Лисагор, В.Щербинин).

На этой кафедре подготовлены и выпущены в свет ценные труды: М.Блум и А.Тилле "Обратная сила закона" (1969); проф. А.Лиеле "Уголовный процесс Латвийской ССР (общая часть) и судебные доказательства" (1970); М.Блум "Учение о советском уголовном законе" (1971); "Научный комментарий к УПК Латвийской ССР" (1968) и ряд других работ.

Кафедра гражданского права и процесса (зав. кафедрой доктор юридических наук, доцент Я.Я.Страутманис) также имеет весьма значительные результаты в научно-иссле-

довательской работе. Кафедра состоит в основном из ученых младшего поколения. Кафедра имеет одного доктора и четырех кандидатов юридических наук. Кафедрой опубликован ряд ценных в научном и практическом отношении монографий и учебных пособий: А. Паварс - "Наследственное право" (1968); В. Шульц - "Договор контракции в сельском хозяйстве" (1968); О. Зонне - "Дисциплинарная и материальная ответственность" (1969); Я. Стратманис - "Правовое регулирование имущественных отношений колхозов" (1970); Я. Веберс - "Семейное право" (1970); В. Наумов, Я. Веберс - "Материальная ответственность за причинение вреда здоровью" (1972) и др. Большинство работ издано на латышском языке.

Научно-исследовательская работа правовых научных учреждений и правовых кафедр активно способствовала развитию и совершенствованию законодательства и практики применения норм советского права в республике, укреплению социалистической законности, развитию советской правовой культуры, идеологической борьбы против происков пропагандистов буржуазной идеологии из-за рубежа.

Сектор права, кафедры и другие научные учреждения давали отзывы о законопроектах, участвовали в подготовке и обсуждении многих правовых актов. Нет ни одного кодекса республики, к созданию которого так или иначе не были бы причастны наши ученые-юристы и в разработке которых не были бы использованы достижения советской правовой науки.

Ученые-юристы являются членами научно-консультативных советов Верховного Суда Латвийской ССР и Министерства юстиции Латвийской ССР, методического совета прокуратуры республики и т.д.

В организации научно-исследовательской работы в области государства и права сложились определенные традиции, одной из которых является организация научных и

научно-практических конференций. Эти конференции можно рассматривать, как определенный метод или форму научной деятельности, а также способ реализации научных исследований, как путь их внедрения в жизнь. В Латвийском государственном университете в период с 1945 по 1973 годы проведено 32 ежегодные общеуниверситетские научные конференции, на которых работали юридические секции. Первая ежегодная научная конференция университета состоялась в июне 1945 года. В секции юридических наук было заслушано 10 докладов: доц. Г. Клява - Социалистическая государственность в период Великой Отечественной войны; проф. Н. Коноплина - Уголовная ответственность гитлеровцев; проф. А. Круглевского - Реакционная сущность немецко-фашистского уголовного процесса в период немецкой оккупации; преп. Я. Филькова - Порядок разрешения споров в социалистической торговле; доц. А. Криевиньша - "Самоуправление" Латвии в период немецкой оккупации; доц. С. Потравнова - Уголовное право в условиях Великой Отечественной войны; доц. А. Паварса - Институт расторжения брака в период немецкой оккупации; ассист. К. Брока - Основные права граждан в связи с марксистско-ленинским учением о государстве и праве; преп. Я. Стабулниекса - Правовое положение частных крестьянских хозяйств в Латвийской ССР. Как видно, основные доклады на этой конференции были посвящены вопросам государства и права в период Великой Отечественной войны и ответственности немецко-фашистских оккупантов за злодеяния, совершенные ими на оккупированных советских территориях. Вторая конференция состоялась в мае 1946 года. В юридической секции были заслушаны следующие доклады: проф. Н. Коноплина - Конституция буржуазной Латвии 1922 года; доц. Г. Я. Клява - Проблемы демократии после второй мировой войны; проф. Р. Акментынша - Формальная и материальная сущность гражданства; доц. О. Гринберга - Наказание

главных военных преступников как прогресс международно-го права; проф. А.Круглевского - Система имущественных преступлений; доц. А. Лиеде - Некоторые уголовно-процессуальные нарушения в практике судов Латвийской ССР. Состав докладчиков на этих первых двух научных конференциях достаточно полно отражает также состояние кадров на юридическом факультете в первые послевоенные годы. С годами разумеется тематика конференций менялась. Прибавились все новые и новые докладчики. Внимание докладчиков привлекали проблемы, выдвинутые стремительно развивавшейся советской жизнью. В феврале 1972 года состоялась XXXI ежегодная научная конференция, в двух ее юридических прдсекциях было заслушано 26 докладов и сообщений. Большинство докладчиков - молодые преподаватели и научные сотрудники.

В республике были проведены и многие другие конференции, в которых наряду с научными работниками активное участие принимали и практические работники. Так, в Риге в 1959 году состоялась межреспубликанская научная конференция, которая обсудила теоретические и практические вопросы кодификации законодательства трех Прибалтийских республик - Литвы, Латвии и Эстонии. В 1970 году состоялась научная конференция, посвященная вопросам систематизации законодательства республики.

В 1964 году по инициативе сектора правовых наук и кафедры государственно-правовых наук была созвана научная конференция, посвященная проблемам теоретического наследия П.И.Стучки в советской правовой науке¹, а в 1970 году к столетию со дня рождения В.И.Ленина научная конференция на тему "Ленинизм и советская правовая наука".

¹ См. О теоретическом наследии П.И.Стучки в советской правовой науке. Сборник статей, Рига, 1965.

Сектор правовых наук провел ряд научных и научно-практических конференций в районах и городах республики по вопросам предупреждения правонарушений несовершеннолетних.

Межотраслевым институтом повышения квалификации специалистов народного хозяйства проведена конференция по правовым вопросам управления народным хозяйством.

Важной формой реализации научных исследований являются ученые записки Латвийского государственного университета. С 1956 по 1972 год юридическим факультетом и сектором правовых наук выпущено 17 томов ученых записок по различным вопросам государства и права.

Ученые юристы Латвии имеют тесные связи с учеными других отраслей знания, проводят совместные мероприятия, организуют совместные исследования, научные конференции, диспуты и т.д. Например, Э.Удрис, О.Гринсберг, В.Миллер, Э.Стумойна и Г.Клява участвовали в подготовке некоторых изданий Института истории партии при ЦК КП Латвии. Ученые юристы и многие практические работники участвовали в подготовке, редактировании и рецензировании статей и материалов по политическим и правовым вопросам для Малой энциклопедии Латвийской ССР, чем внесли существенный вклад в развитие советской правовой мысли и юридической культуры в республике. В сотрудничестве с филологами был подготовлен "Словарь юридических терминов". Однако сотрудничество представителей различных отраслей науки могло бы быть более широким, многообразным и плодотворным, особенно с историками и социологами.

С каждым годом расширялись научные связи с учеными юристами и научными учреждениями Литовской и Эстонской ССР, а также Москвы, Ленинграда и других городов. Многие ученые республики участвовали в общесоюзных и межреспубликанских изданиях. Секторами правовых наук Академий наук Литвы и Эстонии и нашего университета были подготовлены "Очерки развития государственности советских

республик, 1940-1965 гг.", изданные в Таллине и получившие высокую оценку в научных кругах.

Молодые ученые республики подготовили диссертации на актуальные темы под руководством виднейших ученых Москвы и Ленинграда и защитили их в научных учреждениях республики, РСФСР, Эстонской ССР и Украинской ССР.

Ряд ученых-юристов республики (профессора О.Гринберг, В.Миллер, Э.Стумбина и др.) участвовали в международных научных конференциях и съездах.

Научные связи способствовали развитию советской юридической науки в республике, повышению квалификации ученых, укреплению интернационального характера нашей правовой науки, призванной воспитывать трудящихся в духе пролетарского интернационализма.

Характерная черта советской правовой науки - планомерность ее развития. Научно-исследовательская работа во всех юридических научных учреждениях республики протекает на основе перспективных и текущих планов. Координацию научно-исследовательской работы в пределах республики призвана осуществлять Академия наук Латвийской ССР. В общесоюзном масштабе она проводится Научным Советом АН СССР по проблеме "Развитие государства, управления и права". Однако юридическая наука в системе Академии наук Латвийской ССР не представлена. Координация, проводимая Академией, ограничивается составлением сводных планов. В республике нужен координационный центр, который не только составлял бы сводные планы, но и влиял бы на развитие научных направлений.

Огромное значение для развития правовых наук в республике имели постановления ЦК КПСС "О мерах по дальнейшему развитию юридической науки и юридического образования в СССР" (1964) и "О мерах по дальнейшему развитию общественных наук и повышению их роли в

коммунистическом строительстве" (1967). Эти постановления нацелили ученых-юристов на исследование наиболее актуальных проблем коммунистического строительства, на укрепление связей теории с практикой, на усиление идеологической борьбы против империализма и современного ревизионизма. Темы научно-исследовательских работ стали более актуальными, сократилось многообразие. Нашими учеными-юристами проделана определенная работа по разоблачению антинаучных реакционных американских правовых концепций, а также клеветнических измышлений датской буржуазной эмиграции за рубежом.

Готовясь к 50-летию образования СССР проведена значительная работа по пропаганде Постановления ЦК КПСС "О мероприятиях по подготовке к пятидесятилетию образования СССР", ленинских принципов советского государственно-правового строительства. Ученые-юристы выступили со статьями в печати, с докладами на научных конференциях и перед населением. К этому историческому событию вышли из печати работы Л.Бирзинь - "Советы - политическая основа Латвийской ССР"; В.Миллера - "Ленин - основатель Союза ССР".

Отмечая пятидесятилетний юбилей Союза ССР ученые-юристы Литвы, Латвии и Эстонии провели научные конференции: в Вильнюсе (1 - 2 февраля 1973 г.) - о развитии гражданско-правовых наук, в Тарту (15 - 16 февраля 1973 г.) - о развитии уголовно-правовых наук и в Риге (1 - 2 марта 1973 г.) - о развитии государственно-правовых наук в Советских Прибалтийских республиках. Конференции имели своей основной целью подытожить достижения правовой науки в Прибалтике к 50-летию СССР и выявить дальнейшие возможности и направления ее развития, а также укрепить научные связи ученых-юристов Литвы, Латвии и Эстонии.

В заключение следует подчеркнуть, что юридические науки в Латвии пришли к пятидесятилетию образования СССР со значительными достижениями, заметными не только в республике, но и далеко за ее пределами. В Латвии выросли марксистски образованные научные силы, способные исследовать и решать сложные теоретические и практические проблемы, встающие в процессе коммунистического строительства, успешно вести борьбу за укрепление социалистической законности и правопорядка в республике. Глубоко сознавая всю ответственность за претворение в жизнь исторических решений XXIV съезда КПСС, они вносят посильный вклад в дальнейшее развитие советской юридической науки и правовой культуры в Латвийской ССР.

Вместе с тем, мы не должны закрывать глаза на наличие и серьезных недостатков в организации и проведении научно-исследовательской работы. Не изжито до конца мелкотемье, не налажена должным образом координация научно-исследовательской работы. Иногда и разрабатываемые темы недостаточно связаны с практикой, результаты исследований не получают практического применения и качество некоторых исследований недостаточно высокое.

В настоящее время все больше внимания уделяется перспективному планированию развития правовой науки. Составляя перспективные планы, ученые республики исходят из того, что роль правовых наук в коммунистическом строительстве неуклонно повышается (появляются и новые направления в исследованиях). Особое внимание нужно будет, в частности, обратить исследованию актуальных вопросов хозяйственного, земельного и природоохранительного права, науке управления. В связи с внедрением автоматизированных систем управления

целесообразно создать специальную лабораторию по правовому обеспечению АСУ. Необходимо заблаговременно позаботиться о подготовке научных кадров в этой области.

В будущем в системе Академии наук Латвийской ССР необходимо создать институт государства, права и коммунистического общественного самоуправления, который своими исследованиями должным образом представлял бы правовые науки в системе Академии. Институт должен осуществлять координацию научных исследований в республике по правовым наукам.

Руководствуясь Постановлением ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 18 июля 1972 г. № 535 "О мерах по дальнейшему совершенствованию высшего образования в стране" необходимо поднять роль юридического факультета, его кафедр и научно-исследовательского сектора правовых наук университета в деле разработки фундаментальных наук: теории государства и права, советского государственного права, советского гражданского права, советского уголовного права, международного права и т.д. Весьма актуальной в деле воспитания молодого поколения юристов республики является проблема написания и издания учебников и учебных пособий на латышском языке. Ученые-юристы республики должны расширять и крепить научные связи с научными учреждениями Москвы, Ленинграда и всех союзных республик. Государствоведам Прибалтийских Советских республик следовало бы подготовить совместный труд на тему "В.И. Ленин и государственно-правовое строительство Литовской ССР, Латвийской ССР и Эстонской ССР".

Актуальной останется и задача дальнейшего укрепления связей науки и практики, научной разработки актуальных проблем совершенствования законодательства и практики его применения в свете исторических решений XXIV съезда КПСС.

Успехи советского народа в строительстве социализма и коммунизма, достигнутые им к 50-летию образования СССР под руководством Коммунистической партии, вдохновляют ученых-юристов республики в их благородной творческой работе. И это является залогом новых достижений в развитии советской правовой науки в будущем.

Е. Фридберг
аспирант

ОТРАЖЕНИЕ КЛАССОВОЙ БОРЬБЫ В СБОРНИКАХ
ДРЕВНЕЙШЕГО ПРАВА НАРОДОВ ЛАТВИИ И ЭСТОНИИ

С появлением первых христианских миссионеров и рыцарей в Восточной Прибалтике в конце XII в. началась многовековая борьба народов Латвии и Эстонии за свою независимость. Первоначально это была война всего населения Латвии и Эстонии против христианской церкви и Ордена, которая постепенно, с усилением феодально-крепостнического гнета, превратилась в классовую антифеодальную борьбу, обостренную национальными противоречиями.

О сопротивлении латышей, ливов и эстонцев иностранным завоевателям говорится в многочисленных документах XIII в. и последующих веков - в хрониках, договорах и т.п., а также в сборниках древнейшего местного права.

В нашем распоряжении имеются 4 сборника права народов Латвии и Эстонии: право куршей, земгалов и селов, право латгалов (или право для местного населения Рижского архиепископства), ливско-эстонское право (или право для местного населения Видземе и Эстонии^I) и право эстонцев Сааре-Ляненского епископства. Сборники были записаны немцами в XIII-XIV вв. на средневековом нижне-немецком языке и приспособлены

^I Возможно, что в XIV-XVI вв. положения этого сборника действовали и на всей территории латгалов. Отдельные статьи уголовного и гражданского права кодекса могли применяться в крестьянском судопроизводстве в Латгале и после того, как она вошла в 1559 г. в состав Польско-Литовского государства. Однако, более конкретных данных об этом у нас нет.

завоевателями к их классовым интересам. Однако, многие положения сборников возникли еще до начала завоевания Прибалтики и основывались на нормах местного обычного права. За время своего действия в XIII-XVII вв. сборники дополнялись и редактировались в соответствии с изменениями, происходившим в общественном строе Прибалтики. Большая часть положений кодексов оставалась в силе еще в первой половине и середине XVII века.¹

Сведения о национальной и классовой борьбе в правовых кодексах народов Латвии и Эстонии весьма немногочисленны. Часто их удается выделить, только сопоставляя статьи права с данными других документов. Тем не менее, факты, отраженные в праве, представляют значительный научный интерес.

Литература, связанная с изучением древнейшего местного права народов Латвии и Эстонии, достаточно обширна,² однако, лишь в последнее время делаются попытки всестороннего изучения кодексов права с позиций марксизма.³ Вопрос же об отражении классовой борьбы в кодексах местного права до сих пор оставался неизученным.³

¹ Наиболее полное издание кодексов местного права Латвии и Эстонии см. в работе: Arbusow L. Die altlivländischen Bauerrechte. "Mitteilungen aus der Livländischen Geschichte", Bd. 23, Riga, 1924-1926.- См. также: Лесмент Л. "Ливонская Правда". - Исторический архив, т. 7. М., 1951.

² См. название работы и указанную в ней литературу по этому вопросу. Среди буржуазных авторов следует назвать работы А. Швабе, к которым, конечно, требуется критический подход ввиду их националистической тенденциозности с позиций латышской буржуазии. См., например, Sväbe A. Vecākās zemnieku tiesības, Rīgā, 1927. Latvijas cilšu tiesības. Rīgā, 1939.

³ Калныньш В. Древнерусская государственность и право на территории Латвии в XI-XIII в.в. - Уч. зап. ЛГУ им. П. Стучки, т. 64, в. 5, Рига, 1964. Его же: Livonijas valstiskā uzbūve un tiesības. Там же, т. 24, Рига, 1958.

⁴ О формах классовой борьбы на территории Латвии в период феодализма по данным других письменных источников см. Zieds T. Formen des bäuerlichen Klassenkampfes in Lettland im Zeitalter des Feudalismus. "Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas", Bd. 12, Berlin, 1968.

В данной работе делается попытка выделить и рассмотреть отдельные статьи кодексов права, в которых получила отражение классовая борьба народов Латвии и Эстонии в период раннего и развитого феодализма.

Уже до начала немецко-датского завоевания Прибалтики народы Латвии и Эстонии находились на завершающей стадии складывания раннефеодального общества и государства.¹ Экономическое и политическое усиление раннефеодальной знати и наступление ее на права рядовых общинников неизбежно должны были привести к проявлению недовольства народных масс. Обострение классовых отношений отразилось, хотя и в значительно измененном виде, в статьях 12-14 ЛП и 14 КП.² В этих статьях говорится о штрафе за кражу из клетки, из конюшни, а также за поломку и порубку бортовых деревьев. Если нанесенный ущерб при этом был больше 1/4 марки серебра, то преступнику грозила смертная казнь через повешение. Такое же наказание за большую кражу было характерно для всех Балтийских стран Западной Европы.

По мнению А. Швабе, исходящего из сопоставления денежных единиц в этих статьях, они были внесены в кодекс права около середины XIII в.³ Однако, это сомнительно, поскольку положения, рассматриваемые в статьях, основываются на нормах обычного права и возникновение их можно отнести еще к донемецкому времени.

При разборе статей 12-14 ЛП и 14 КП необходимо обратить внимание на следующие моменты. Во-первых, речь в них идет в первую очередь об охране частной собственности местной аристократии.

¹ См. статьи Х. Мооры, Х. Лиги и Т. Зейда в об.: Проблемы возникновения феодализма у народов СССР, М., 1969.

² Сокращения, принятые в статье: ЛП - право латгалов, КП - право куршей, земгалов и селов, ЛЭП - ливско-эстонское право, ЭП - право эстонцев Сааре-Ляэнского епископства.

³ Švābe A. Mūsu senās naudas sistēmas. - "Latvijas vēstures institūta žurnāls", 1939, nn.2-4, 506.lpp.

Если учесть, что в конце XIII в. I пюра ржи стоила 2 артавы¹ (в I счетной марке и I озеринге в середине XIII в. было 32 артавы, в конце века - 36 артав)², а производительность одного крестьянского хозяйства в XIII-XIV вв. равнялась примерно I пуре ржи и ячменя в год³, то совершенно очевидно, что кражи вещей стоимостью более I счетной марки (или I/4 марки серебра) совершались в основном не из клетки рядового общинника. Во-вторых, в статьях говорится о поломке и порубке бортовых деревьев, что вряд ли происходило при простой краже меда из дупла.

Статья о штрафе за порубку борти есть также в пространной редакции "Русской Правды" (ст.75). Предполагается, однако, что в этой статье речь идет о неумышленной порче дерева. При этом вичовный платил штраф в 3 гривны и еще полгривны - за дерево.⁴ В сборниках же местного прибалтийского права, в статьях, где упоминается о порче бортовых деревьев, говорится о преднамеренном нарушении права частной собственности. Поэтому, нам не кажется возможным считать, что речь в статьях идет о неумышленной поломке деревьев.

Известно, что борничество в раннесредневековой Латвии было важной статьей дохода. Бортовые деревья перешли в собственность отдельных владельцев раньше других объектов. В хозяйствах раннефеодальной аристократии количество их достигало 200-500.⁵

¹ См. договор немцев с земгалами 1272 г. Перевод текста договора опубликован в кн.: Новосельцев А.П., Пашуто В.Т., Черепнин Л.В. Пути развития феодализма. М., 1972, с. 313-314.

² Švābe A. Mūsu senās 348., 505.-506.lpp.

³ Švābe A. Vecākās 23.lpp.

⁴ Памятники русского права. Вып. I. М., 1952, с. 172.

⁵ Моора Х., Лиги Х. Хозяйство и общественный строй народов Прибалтики в начале XIII в. Таллин, 1969, с. 16.

В хронике Генриха Латвийского упоминается о сожжении ливами усадьбы и порубке бортей, принадлежащих ливскому старейшине Каупо, за то, что он перешел на сторону завоевателей.¹ Подобные случаи были, очевидно, и в других землях Латвии, поскольку известны просьбы латгальских вассалов, служивших рижскому архиепископу, построить им крепость для защиты от язычников.

Не исключено, что охрана собственности местной знати, перешедшей на сторону завоевателей, от мести народных масс отразилась и в статьях кодексов права латгалов и куршей. К тому же следует сказать о весьма необычной формулировке наказания за это преступление в праве куршей: "его следует повесить и дать ему высохнуть" ("sall man up hangen und laten em grögen"). В других правовых сборниках средневековья подобной формы наказания мы не встречали. Возможно, однако, что при особенно тяжелых преступлениях, в том числе и в случаях антифеодальных выступлений, тела казненных для устрашения народных масс оставляли какой-то срок на виселице. Для сравнения можно привести Капитулярий I:2 "Салической Правды", где говорится о штрафе за снятие трупа с виселицы без разрешения судьи.²

Смертная казнь через повешение была введена в Прибалтике немцами по западноевропейскому образцу. Вполне вероятно, однако, что поломкой бортовых деревьев, имевших большую ценность, сопровождалось выступление рядовых общинников против усиления раннефеодальной знати и в донемецкое время.

Другие статьи сборников права, отражающие различные формы проявления классовой борьбы, появились в XIV-XVI веках и связаны с усилением крепостнического гнета и выс-

¹ Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. Перевод и комментарии С.А. Аннинского, М.-Л., 1938, X, 13 (далее - ГЛ).

² Русский перевод см. в издании под ред. В.Ф. Семенова. - Уч. зап. МГПИ им. В.И. Ленина, т. 62. М., 1950, с. 59.

туплениями народных масс уже непосредственно против немецких, датских и шведских феодалов.

В главах II, § 2 и 12 ЭП говорится об уходе зависимого крестьянина без разрешения феодала. При этом крестьянин теряет все свое движимое и недвижимое имущество, оставленное им на старом месте.

Бегство крестьян было наиболее распространенной формой классовой борьбы в Латвии и Эстонии, особенно со 2-й половины XIV-XV вв., когда началось усиленное прикрепление крестьян к земле. К этому времени относятся многочисленные требования и договоры о возвращении беглых крестьян.¹ Появление гл. II, § 2 и 12 в праве эстонцев также, очевидно, относится ко 2-й половине XIV - началу XV веков и связано с усилением феодальной эксплуатации после подавления крестьянского восстания 1343-1345 гг.

К XIV в., когда положение завоевателей в Прибалтике в целом стабилизировалось, относятся также статьи о штрафе за отказ платить десятину (статья 17 ЛЭП) и о нарушении приказа господина (статья 33 ЛЭП). Отказ от уплаты десятины был наряду с бегством крестьян одной из наиболее распространенных форм пассивного сопротивления народных масс в Прибалтике, как и во всей средневековой Европе. В статье 17 за кражу десятины полагалась смертная казнь ("We dem hern den tegenden stelt is de halss"). С развитием товарно-денежных отношений в начале XVII в. смертная казнь за это преступление могла заменяться денежным штрафом в 20 счетных марок (ЛЭП, вторая редакция, статья 16).

За нарушение приказа господина в XIV-XVI вв. полагалась порка ("De des herrn both vorsytt, is eyn stupe").

¹ См. Лиги Х. Закрепощение крестьян в Эстонии. - "Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы за 1961 г.". Рига, 1963, с.128-129. Также: Т. Zeida. Formen ... S. 274-275.

В списках второй редакции ЛЭП, возникшей, скорее всего, в первой половине ХУП в., добавлено: "порка или шея" ("die staupe oder der hals"). В некоторых списках, протограф которых был, видимо, составлен в Швеции вскоре после завоевания ею северной части Прибалтики, говорится о нарушении приказа "королевского величества и господина", за что также полагалась "порка или шея" ("De der Königl. Mtt. ihren Befehlghaber und ihrer Herren Geboth versitzet ist eine Stupe oder de Hals")¹.

Введение смертной казни за нарушение приказа господина, видимо, связано с обострением классово-борьбы в Эстонии и Северной Латвии во второй половине ХVI - первой половине ХУП вв.

В некоторых списках первой редакции и в списках второй редакции сборника ливско-эстонского права (статья 20) говорится о краже "господской границы", т.е. межевых знаков между крестьянской и господской землей, за что полагалась смертная казнь ("Wer dem herren die scheidung stiehlt, ist halth ab").

В документах XV-XVII вв., связанных с разрешением межевых споров между вассалами или вассалом и сельской общиной, часто встречаются упоминания о краже или подделке межевых знаков - столбов, деревьев, камней и т.п.² Крестьяне жаловались на то, что знаки подделываются по приказанию помещиков в целях увеличения земель, выделенных им в лен. В ответ на действия феодалов крестьяне срубали деревья и уноси-

¹ См. список, опубликованный в указанной работе Л. Лесмента. Копия с близкого к этому списку, сделанная в Швеции в 1936 г. Я. Земзарисом, хранится в Отделе рукописей и редких книг ЛГБ им. В. Лациса в Риге, X, А66, 31. Та же особенность содержится в списке из архива Таллинского Исторического музея, ф. 237/2, № 15, лл. 115 об.-116.

² Livländische Güterurkunden, herg. von H. Bruiningk, Bd. 1, 1908, n. 487, Bd. 2, nn. 271, 317. Neue Kurländische Güterchroniken, hrsg. von Firks. Mitau, 1900, n. 312.

ли камни, обозначавшие границы владений. Точно также крестьяне могли поступать и в случаях открытого захвата помещиками общинных земель. Очевидно, эта форма сопротивления местного населения отразилась в статье 20 ЛЭП. О том, что речь здесь идет не о простой краже дерева на дрова или камней для изготовления жерновов, свидетельствует высшая мера наказания за это преступление. Подобная форма сопротивления местного населения Латвии и Эстонии могла возникнуть в конце XIV-XV веков, когда прибалтийские помещики начали производить хлеб на внешний рынок. В связи с этим происходило расширение господских полей, лугов и сенокосов за счет лучших общинных земель.

Т.Зейдс выделяет в качестве одной из форм классовой борьбы жалобы крестьян на феодалов. Хотя крестьяне обычно не добивались успеха, эта форма классовой борьбы существовала на протяжении всего периода феодализма.¹

В связи с этим следует упомянуть о двух статьях кодекса ливско-эстонского права, в которых говорится о штрафе за ложное обвинение. В других кодексах местного прибалтийского права эти статьи отсутствуют. Статья 35 ЛЭП гласит: "Если кто-либо оклеветает другого и не сможет это доказать, тою - порка" ("De den ander belucht vnd nicht overbringen kan, is eyn sture"). В статье 44 за необоснованную жалобу полагался штраф в I марку ("We unrecht klagett, is 1 mk"). Содержание статей в целом идентично. Разница заключается в наказании жалобщика. Денежный штраф за необоснованное обвинение известен в рыцарских правовых кодексах "Ливонское зеркало" XIV в. и "Среднее" рыцарское право XV в. (ст.44, 108, 131). Штраф в I марку платился также за лжесвидетельство при доказательстве ран в ливско-эстонском праве (ст. 36). Наказание же розгами в местном прибалтийском праве, характерно для периода развитого феодализма, было введено

¹ Zeids T. Formen ..., S. 285-288.

немецкими завоевателями и применялось в случаях нарушения права частной собственности (ЛП, ст.14, КП, ст.14) и приказа господина (ЛЭП, ст.34). В рыцарском праве наказание розгами отсутствует. Телесные наказания в феодальном обществе применялись в отношении зависимых крестьян в случаях, если каким-либо образом ими оказывались задеты интересы господствующего класса. Вполне возможно, что в ст. 15 ЛЭП также имеется в виду наказание крестьянина за жалобу на феодала, признанную ложной.

В сборнике ливско-эстонского права отразилась также боязнь господствующего класса вооруженных выступлений народных масс. В правовых кодексах местного населения Латвии и Эстонии есть статьи о штрафах за ранение мечом, копьем и боевым топором (ЛП, ст.2,6. КП, ст.11. ЛЭП, ст.12,14,15). Исключение представляет имеющийся в нашем распоряжении список одной из редакций сборника ливско-эстонского права, составленный, видимо, в конце XVI в.^I В этом списке сохранены статьи о штрафе за ранение большим ножом (или косарем) и хлебным ножом, но отсутствуют статьи о ранении боевым оружием. Отсутствие в списке статей о ранении мечом, копьем и боевым топором, на наш взгляд, не случайно. Письменные источники свидетельствуют о том, что немецкие завоеватели, в связи с обострением классовой борьбы в XVI-XVII вв., неоднократно издавали указы, запрещающие латышским и эстонским крестьянам носить оружие. В 1507 г. подобное решение принял Валмиерский ландтаг. Этот же указ подтверждался несколько раз в течение XVI начала XVII вв,

^I Список хранится в архиве Таллинского Исторического музея, ф.237/1, № 80, лл.46-47. Л.Арбузов на основании известных ему списков сборника ливско-эстонского права выделил 2 редакции этого кодекса. См. указанную работу, с. 21-22. Имеющийся в нашем распоряжении материал позволяет выделить 4 редакции этого кодекса.

обычно после подавления очередного выступления крестьян. Исключение делалось лишь для тех групп местного населения, которые защищали общественный порядок в интересах господствующего класса.¹ Возможно, что составитель редакции сборника права в конце XVI в. не включил в кодекс статьи о штрафе за ранение мечом, копьем и боевым топором, именно руководствуясь запрещениями о ношении оружия. В остальных известных нам списках сборника, которые (или их протографы) были сделаны в XVI начале XVII вв, эти статьи могли иметь лишь номинальное значение. Крестьянина же, задержанного с боевым оружием, судили по какой-то другой статье, может быть, по статье о нарушении приказа господина.

Большой интерес представляют статьи сборника ливско-эстонского права, говорящие о наказании еретиков и колдунов. Статья 32 первой редакции ЛЭП гласит: "Колдунью надо сечь" ("Eune toverschken soll men bernen"). Статья 33 - "Еретика надо сечь" ("Eunen ketter schall men bernen").

Буржуазный историк А. Швабе полагал, что статья о наказании еретиков появилась в кодексе ливско-эстонского права под влиянием папского легата Вильгельма Моденского.² Вильгельм Моденский до приезда в Прибалтику в 1225 г. вел борьбу с еретиками в Ломбардии. Именно этим Швабе пытается объяснить внесение легатом в сборник права для местных жителей статьи о наказании еретиков. Человек, хоть немного знакомый с местными условиями, не мог вставить подобное положение в право для народов, только что принявших христианство под натиском военной силы и фактически остававшихся еще язычниками. Другим подтверждением правильности своего вывода Швабе считает сообщение Генриха Латвийского о том,

¹ Zeids T. Feodalisms Livonijā. Rīgā, 1951, 121. lpp. Также: Гарвел Э. Фольварк, пан и поданный. Таллин, 1964, ст. 248-249.

² Švābe A. Livonijas senākās brupinieku tiesības. Rīgā, 1932, 152. lpp.

что в 1226 г. легат созвал в Риге церковный собор, чтобы сообщить о постановлениях IV Латеранского собора 1215 г., среди которых было и решение об усилении борьбы с еретичеством. Швабе предполагал, что на основании этого постановления начали судить немецких жителей Прибалтики, обвиненных в еретичество. Кроме того, статья о наказании еретиков была введена также и в кодекс права для местных жителей.¹

Вывод Швабе кажется нам, однако, сомнительным. Во-первых, следует еще раз подчеркнуть несоответствие статьи 33 с обстановкой в только что покоренной языческой стране. Хроника Генриха Латвийского и другие письменные источники XIII-XIV вв, свидетельствуют о том, что усиление феодального гнета приводило к восстаниям местных народов и к отпадению целых областей от христианства. В интересах общей программы христианизации и покорения Прибалтики церкви приходилось идти на некоторые уступки местным народам.² Этой главной цели соответствовали и просьбы Вильгельма Моденского, обращенные к рыцарям в Ливонии, "не налагать на плечи новокрещенных невыносимого бремени ... чтобы тем самым не внушать им желания снова вернуться к язычеству".³ Следовательно, папский легат достаточно хорошо понимал положение, существовавшее в Ливонии в начале XIII в., и действовал в интересах католической церкви. Поэтому вряд ли можно приписывать ему введение в местное право статьи о сожжении еретиков. Даже после подавления восстаний в разных районах Прибалтики и возвращения местных народов в христианство в XIII в. католическая церковь не приговаривала к смерти за нарушение церковных догм. В договоре

¹ Švābe A. *Livonijas senākās ...*, 152 lpp.

² Например, замена десятины налогом в I модий зерна в год с участка, обрабатываемого I лошадыю. - Гл. XV, 5. См. также: Ливонская хроника Г. Вартберга. - "Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края", т.2. Рига, 1879, с.94.

³ Гл. XXIX, 3.

немцев с жителями о.Сааремаа 1241 г. за жертвоприношение по языческому обряду полагались побои на кладбище три воскресных дня, а за нарушение поста - денежный штраф в 1/2 марки серебра.¹

Постановления IY Латеранского собора были известны ливонской церкви и Ордену до приезда легата в Прибалтику. Генрих Латвийский сообщает о присутствии на соборе епископа Альберта и эстонского епископа. Альберт докладывал "верховному первосвященнику... о бедствиях, войнах и нуждах ливонской церкви".²

По мнению переводчика хроники С.А.Аннинского, на IY Латеранском соборе речь шла об урегулировании отношений между Орденем и церковью в Ливонии.³ Мнение Аннинского, на наш взгляд, вполне правдоподобно, поскольку этот вопрос был частью одного из главных вопросов, обсуждавшихся на соборе - о новом крестовом походе и борьбе с язычниками, для чего были необходимы совместные действия церкви и рыцарей. С примирением Рижского епископа и Ордена была, очевидно, в значительной степени связана и поездка в Прибалтику папского легата Вильгельма Моденского. Последнее предположение подтверждается документами, относящимися ко времени первого приезда Вильгельма в Прибалтику (1224-1226 гг.)⁴

О соборе же в Риге в 1226 г. хронист сообщает, что легат хотел "напомнить постановления Иннокентия и добавить к ним кое-что новое, что казалось необходимым для недавно

¹ См. перевод договора в кн.: Новосельцев А.П., Пашуто В.Т., Черешнин Л.В. Ук.соч., с.308.

² ГЛ.,XIX, 7.

³ Там же, с.540.

⁴ Liv-,Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten Hrsg. von ... F.G.Bunge, Bd.1, nn.74-76,78,79, 82-89. - J.A.Brundage. The thirteenthcentury Livonian Crusade: Henricus de Lettis and the first Legatine Mission of Bishop William of Modena. "Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", H.1, Wiesbaden, 1972. S.6.

насажденной церкви".¹ То есть церковь и Орден, выполняя решения Вселенского собора, учитывали те специфические условия, в которых им приходилось укреплять христианскую религию. Основной же задачей крестоносцев в Прибалтике была борьба не с еретиками, а с язычниками.

Впервые статьи о сожжении колдунов и еретиков появляются в Рижско-Гамбургском праве 1270 г. (гл. X, 8), куда они попали из Гамбургского городского права. В древнейшем городском праве Ливонии, составленном в первой половине XIII в., эти статьи отсутствуют. Нет их и в древнейшем рыцарском праве Прибалтики. "Среднее" рыцарское право и "Ливонское право" заимствовали статью о наказании еретиков и колдунов из германского правового сборника "Саксонское зеркало". Тем более странным было бы введение статьи о сожжении еретиков в местном прибалтийском праве в начале XIII в.

На наш взгляд, появление этой статьи в кодексе права ливов и эстонцев следует отнести ко времени начала реформации в Прибалтике в 20-30-х гг. XVI в. В реформационном движении против католической церкви в Прибалтике участвовало в основном немецкое население городов. Однако, лютеранские проповедники стремились найти поддержку и среди наиболее бедной части городского населения - латышей и эстонцев, больше всех заинтересованной в изменении существующих порядков. Известны факты вступления проповедников Андрея Кнопкенса и Иовахима Моллера в латышские цеховые братства. В Таллине лютеранский проповедник Мельхиор Гофман имел приверженцев среди эстонской городской бедноты.² Через латышское и эстонское население городов реформационные настроения проникали в деревню. Хотя реформация в Прибалтике и не приобрела из-за национальных противоречий крестьянский характер, отдельные идеи ее, например, идея о всеоб-

¹ Гл., XXIX, 8.

² Zeida T. Feodalisms ... 127.-129.lpp.

щем равенстве, вызывали сильное антифеодалное движение в деревне, принимавшее иногда, особенно в Эстонии, форму церковных антикатолических беспорядков.¹ Выступления крестьян сильно напугали как католически, так и протестантски настроенных помещиков. В 1525 г. на Валмиерском ландтаге было принято решение о сохранении в Ливонии существующего общественного и политического строя. Господствующей религией оставалось католичество.²

С этого времени начинается борьба с протестантами как с еретиками. Очевидно, в это же время появляется статья о сожжении еретиков в кодексе права для местных жителей.

1554 г., когда реформационное движение уже утратило свои наиболее революционные черты и не грозило больше феодалам потерей социальных и имущественных привилегий, Валмиерский ландтаг принял решение о свободе вероисповедания. Лютеранские священники в Прибалтике значительно больше, чем католические, зависели от помещиков. Поэтому лютеранство стало быстро распространяться среди ливонских феодалов. Своих крепостных они также записывали в лютеранство.³ С победой лютеранства в Прибалтике, видимо, связан тот факт, что в некоторых списках сборника ливско-эстонского права, составленных либо в Швеции, либо в шведской части Эстонии в конце XVI — начале XVII вв., статья о наказании еретиков отсутствует.

Таким образом, появление в кодексе ливско-эстонского права статьи о сожжении еретиков было вызвано усилением антифеодалной борьбы в деревне в XVI в., связанным, наряду с другими экономическими и социальными причинами, с распространением реформации в Прибалтике и с выступлением крестьянских масс как против крепостнического в целом, так, в частности, и против церковного гнета.

¹ История Эстонской ССР. Т. I, Таллин, 1961, с. 323-324.

² Zeids T. Feodalisms ... 129.lpp.

³ Там же, с. 128-129.

В списках 2-й редакции сборника, составленной для Северной Латвии и Южной Эстонии в первой половине XVII века, положение о наказании еретиков, возможно, появилось под влиянием католической контрреформации, проводимой на этой территории Польшей. После перехода Видземе и Южной Эстонии под власть Швеции словом "Ketzerin" в статье сборника права могли обозначать уже не еретиков, а "безбожников",¹ в том числе и тех, кого сжигали за колдовство.

В XVI в. в Прибалтике, как и во всей Европе, борьба против еретиков была непосредственно связана с гонением ведьм и колдунов. Преследование прорицателей, жрецов, колдунов и знахарей как основных проповедников и хранителей языческой религии в народных массах началось в Прибалтике одновременно с официальным принятием христианства ливами, латышами и эстонцами в XIII в. В XV в. неоднократно издавались постановления о борьбе с местными суевериями и колдовством (как с черной, так и с белой магией).² Однако штрафы за колдовство предусматривались умеренные — обычно заключение в тюрьму. К смертной казни не приговаривали. Первый случай сожжения за колдовство относится к началу XVI в., т.е. ко времени, когда преследование ведьм в Западной Европе достигает апогея. В Эстонии сожжение ведьм началось в 1527 г. и, очевидно, тогда же в Латвии, хотя наиболее ранние сохранившиеся документы относятся только к концу 50-х гг. XVI в.³

В 1537 г. на Валмиерском ландтаге было принято постановление о необходимости искоренения колдовства, идолопоклонничества и суеверия среди крестьян. Видимо, к этому же времени относится появление в кодексе ливско-эстонского права статьи о сожжении колдунов.

¹ См. Der Grosse Brockhaus, Bd.6, Wiesbaden, 1955, S.358.

² Straubergs K. Ragamu prāvu idejiskie pamati Latvijā 17.gs. "Latvijas Vēstures institūta žurnāls", 1939, n.2, 216.lpp.

³ Augstkalns A. Dažas 16.gs. Rīgas ragamu un burvju prāvas ar latviešu dokumentiem. — "Tautas vēsturei", Rīgā, 1938, 169.lpp.

Эта статья есть во всех целиком сохранившихся списках ливско-эстонского права, находящихся в нашем распоряжении. Причем, в некоторых списках речь идет о сожжении колдуний ("toverschken", "Zauberin"), в других же - о сожжении колдунов ("töuersche", "Zäuber"). Следует при этом заметить, что в Германии чаще употреблялось слово "Hexe" (ведьма), а не "Zauberin" (колдунья).¹ В немецком языке Прибалтики ведьму называли словом "Ragana", заимствованным у латышей. Сами латыши и эстонцы не смешивали ведьм с "добрыми" колдунами, знахарями, языческими жрецами и прорицателями. Эти "добрые" колдуны, число которых в Прибалтике еще в XVI-XVII вв. было велико из-за сохранения языческих верований, пользовались поддержкой народных масс. Немецкие же власти в Прибалтике обвиняли в связи с "нечистой" силой даже знахарей и заклинателей, успешно применяющих средства народной медицины.² Очевидно, положение статьи 32 ливско-эстонского права так же распространялось на всех обвиняемых в колдовстве, а не только на тех, кого подозревали в занятиях черной магией. Т.е., наряду с преследованиями ведьм, господствующий класс Прибалтики усиливает наступление на остатки язычества, в котором феодалы и церковь видели идеологическую опору местного населения в борьбе против национального и крепостнического гнета.

Наиболее активные действия по искоренению остатков язычества повели в конце XVII в. иезуиты на территории Латвии и Эстонии, захваченной Польшей. В XVIII в. в связи с непрекращающимися выступлениями народных масс, шведские власти посылали специальные воинские команды для уничтожения священных рощ, деревьев и других предметов, связанных с народными верованиями.³

¹ См. Baschwitz K. Die Hexenprozesse im Lichte der Massenpsychologie, München, 1953.

² История Эстонской ССР. Т. I, с. 463.

³ Opik E. Protestantlik kirik eestis rootsi koloniaalvoimu perioodil. - "Religiooni ja ateismi ajalooost Eestis", Tallinn, 1956, lk. 94-99.

Таким образом, статья о сожжении колдунов в правовом сборнике местного населения Видземе и Эстонии направлена против одной из форм проявления классовой и национальной борьбы в области идеологии, выражавшейся в сохранении древних языческих верований в противовес христианской религии завоевателей.

В заключение нашего обзора можно сделать следующие выводы. В сборниках древнейшего права латышей, ливов и эстонцев отразились различные формы классовой борьбы народных масс против национального и крепостнического гнета: пассивное сопротивление, вооруженная борьба и идеологическая борьба.

Первые проявления недовольства народных масс, вызванные усилением экономического и социального расслоения в прибалтийском обществе, относятся, очевидно, еще к донемецкому времени. Во время завоевания Прибалтики в XIII веке латыши, ливы и эстонцы вели борьбу не только с рыцарями и церковью, но и с представителями местной феодализирующей знати, перешедшей на сторону крестоносцев. В XIV-XVII веках борьба народных масс приобретает характер классовой антифеодальной борьбы. Формы борьбы прибалтийских крестьян, отразившиеся в кодексах местного права (бегство, отказ платить десятину, вооруженные выступления и т.д.) использовались народами всех стран феодальной Европы. Характерной особенностью сопротивления господствующему классу и его идеологии, присущей народам Латвии и Эстонии, было длительное сохранение ими языческих верований и обрядов и фактический отказ признать своей христианскую религию эксплуататоров.

SATURA RĀDĪTĀJS

	Ievads	2
I.Krastipš	- V.I.Ļepina uzskati par juridisko kultūru un to attīstību	3
V.Millers, E.Meļķis	- Valsts un tiesību jautājumi G.Merķeļa darbos	16
I.Krastipš	- Marksistiski Ļepinsko ideju attīstība par vietējo varas orgānu tiesisko stāvokli	35
G.Galilejevs	- P.Stučkas valststiesiskie uzskati	51
V.Cielava	- Konstitucionālās domas reakcionārais virziens buržuāziskās Latvijas Satversmes sapulcē (1920. - 1922.)	70
E.Meļķis	- "Dabisko tiesību" doktrīna un politiskā doma Latvijā 18.gs. otrajā pusē	105
A.Fogels, O.Grinbergs	- Piezīmes par Kurzemes hercogistes dažu starptautisko līgumu politisko domu un raksturu ...	120
O.Гринберг, Г.Клява	- Очерк развития советской правовой науки в Латвийской ССР (к пятидесятилетию СССР)	131
Б.Фридберг	- Отражение классовой борьбы в сборниках древнейшего местного права народов Латвии и Эстонии	157

СО Д Е Р Ж А Н И Е

	Введение	2
И.Крастинь	- В.И.Ленин о юридической культуре и ее развитие	3
В.Миллер, Э.Мелькисис	- Вопросы государства и права в трудах Г.Меркеля	16
И.Крастинь	- Развитие марксистско-ленинских идей о правовом положении местных органов власти	35
Г.Галилеев	- Государственно-правовые взгляды Петра Стучки	51
В.Цислава	- Реакционная тенденция конституционной мысли в Учредительном собрании буржуазной Латвии (1920-1922	70
Э.Мелькисис	- Доктрина "естественного права" и политическая мысль в Латвии во второй половине XVIII столетия	105
А.Фогелс, О.Гринберг	- О политической мысли и характере некоторых международных договоров Курляндского герцогства	120
О.Гринберг, Г.Клява	- Очерк развития советской правовой науки в Латвийской ССР (в пятидесятилетие СССР)	131
Е.Фридберг	- Отражение классовой борьбы в сборниках древнейшего местного права народов Латвии и Эстонии	157